

IDÉER OM HEMBYGDEN

IDÉER OM HEMBYGDEN

UTMANINGAR FÖR EN FOLKRÖRELSE MED LOKALSAMHÄLLET I
FOKUS I EN GLOKALISERAD VÄRLD

RED. PETER ARONSSON & ANNIKA SANDÉN

TEMA KULTUR OCH SAMHÄLLE

Skriftserie 2007:4

ISSN: 1653-0373

BESTÄLLNINGAR

Cecilia Åkergren

Telefon: 011-36 34 30

E-mail: cecilia.akergren@isak.liu.se

ADRESS

Tema Kultur och Samhälle

Campus Norrköping

Linköpings Universitet

601 74 Norrköping

BESÖKSADRESS

Strykbrädan

Laxholmstorget 3

Norrköping

HEMSIDA

www.liu.se/temaq

TRYCK

Copyright: Tema Q och författarna.

Omslag: Dennis Netzell, LiuTryck. Omslagsfoto: Peter Johansson

ISSN: 1653-0373

ISBN: 91-975663-7-3, 978-91-975663-7-7

All rights reserved. No part of this publication may be used or reproduced in any manner whatsoever without written permission except in the case of brief quotations in articles and reviews.

INNEHÅLL

HEMBYGDSRÖRELSENS FRÅGOR Peter Aronsson	5
HEMBYGDSRÖRELSENS UTMANINGAR Maria Björkroth	19
FRÅN MOTSTÅND TILL MÖTESPLATS? Anna Eskilsson	27
HEMBYGDEN I SVERIGES NYA GEOGRAFI Ulla Herlitz	39
RÖRELSE I DET FÖRFLUTNA Annika Alzén	47
HISTORIELAGENES UTFORDRINGER Ola Alsvik	55
FORSKARE I SAMTAL MED HEMBYGDSRÖRELSEN Gunilla Lindberg och Kjell Nilsson	69
NOTER	73
REFERENSER	78

HEMBYGDSRÖRELSENS FRÅGOR

PETER ARONSSON

Hembygdsrörelsen är idag en utvecklad folkrörelse med en lång historia och en tydlig och stabil organisation. Omvärlden ser idag annorlunda ut än då rörelsen tog form, vilket ger anledning till en rad frågor:

- Vad har de senaste decenniernas utveckling i termer av urbanisering, upplevelseekonomi, jämställdhet och demokrati, sett i ett snart hundraårigt perspektiv, betytt för det lokala arbetet?
- Hur står de samtida samhällsfrågorna i relation till bevarandebesattheten? Hur förhåller rörelsen sig till samtida strömningar inom kulturmiljövården?
- Hur ser föreningarna på det mångkulturella samhället?
- Hur byggs hembygd på 2000-talet?
- Vilken roll tar föreningarna i frågor som rör lokal och regional utveckling?
- Vilken plats har hembygdsrörelsen i det nya Europa?

Tema Q, Kultur och samhälle, Linköpings universitet och Sveriges hembygdsförbund ordnade med stöd av Riksbankens Jubileumsfond ett forskningssymposium om Hembygdsrörelsens utmaningar i en globaliserad värld.¹

Vid Tema Q finns det en omfattande miljö som sysslar med forskning om kulturens roll i samhället. Miljön har för närvarande 25 doktorander sju professorer och lika många aktiva forskare knutna till sig. De forskningsfält som framför allt är aktuellt för att besvara dessa frågor är de som rör kulturpolitik, historiebrik och kulturarv. Här studeras historiebrik på en rad arenor och för en rad syften – där ingår först och främst ett intresse för hembygdsrörelsen som en av de äldre organiserade och fortfarande verksamma krafterna.

Formen för symposiet var vald för att fylla flera syften: visa fram aktuella forskningsperspektiv på hembygdsrörelserna och ge tillfälle för forskare att hämta inspiration kring vad som är viktiga forskningsfrågor för rörelsens aktiva. För Sveriges Hembygdsförbund är det dessutom ett sätt att mobilisera inför jubileet 2016. Diskussionen gestaltade inte bara forskarnas

perspektiv utan även rörelsens självbild och samhällssyn. Korta anföranden av forskare bildade underlag för rundabordssamtal kring tre teman:

- A. *Samtidens utmaningar* för hembygdsengagerade. Vilka viktigare förändringskrafter ser vi lokalt, nationellt och globalt? Vilka värderingsförändringar och institutionella förändringar förändrar villkoren för hembygdsarbete?
- B. *Traditionens styrka och svagheter*: Vad har hembygdsföreningen i allmänhet och olika lokala föreningar i synnerhet för olikartade historiska förutsättningar för sin verksamhet? Vad i den egna historien är tillgångar och vad är hinder i relation till utmaningarna?
- C. *Framtidens problem och möjligheter*. Vilka konsekvenser får diskussionen för framtidsstrategier för forskning och föreningsverksamhet?

I denna rapport har vi bett inledarna att sammanfatta sina inlägg och Sveriges Hembygdsförbund att kort sammanfatta de synpunkter som kom att debatteras i de sju grupperna som efter varje inlägg diskuterade dem i bikupeform och sen redovisade på väggen för gemensam kunskapsupbyggnad.

HEMBYGDSFÖRENINGAR I KORSVÄGEN

Vi vet en del om den tidiga hembygdsrörelsens historia, i vart fall på vissa håll i Sverige där dess mobiliserande och överbryggande roll i föreningsliv, modernisering, klasskonflikter, könsrelationer och regionala motsättningar börjat kartläggas som viktiga delar i skapandet av en förhandlad svenskhet.²

Om vi jämför vår egen belägenhet med det förra sekelskiftet så uppvisar samtiderna en del likheter men också en del skillnader som gör det befogat att fråga om den aktiva samhällsrollen kan formuleras på likartat sätt också idag. Bägge tiderna präglas av en osäker framtidskompass – då på väg in i en stark stat, framtidstro, industrisamhälle – nu på väg ut ur dessa, statens initiativ för att förnya relationerna mellan centrala myndigheter,

museer, kulturmiljövård och medborgarna. På ett djupare plan sker en förändring av värdestrukturerna eller i vart fall våra möjligheter att tillfredsställa andra behov än tidigare.³ Då på väg ur en självklar religiös världsbild in i en sekulariserad och nyttoinriktad sådan, där bekvämlighet och frånvaro av smärta och lidande var högsta prioritet. Nu på väg in i ett värdesystem där upplevelser värderas allt högre, även de som kräver en viss mån av strapatser. Allt fler blir allt oftare "gäster hos verkligheten" för att tala med Pär Lagerkvist, turister i det som en gång var en självklar och därför oartikulerad hembygd. Det gäller inte bara nya svenskar utan stora delar av befolkningen som flyttar från land till stad – och åter till landet. De känner ofta ett nytt behov av att erövra sin egen bygd. Globaliseringen för med sig en ökad betydelse för marknader och organisationer utan nationella band. Detta gör att lokala sammanhang blir allt viktigare för många människor och företag. Det är med dessa man ska samverka både kreativt och tillitsfullt för att klara av mötet med den stora världen. Denna samtidiga utveckling av de globala och lokala krafterna kallas en global utveckling.

En annan typ av generell utmaning utgör försörjningen. En mycket stor del av landsbygden ser en avfolkning. Det kan man kanske leva med rent ekonomiskt, men vad betyder det för kreativiteten, för trivseln och tilliten? Ökar den rentav då sänkta fastighetspriser gör områden till aktiva platser för bohemer, konstnärer och företagare med behov av utrymme? Blir tystnad och natur de nya stora konkurrensfördelarna i ett överbefolkat Europa? Eller eroderar framtidshopp i samma takt som utflyttningen, de få investeringar som görs ser likadana ut – hur många nedlagda fabriker eller likadana hembygdsgårdar inspirerar en egen allt mer berest befolkning eller mer långväga besökare – för att ställa det på sin spets? Är det hembygdsrörelsen som svarar upp mot dessa utmaningar på egen hand, i förening med andra – eller gör den det överhuvudtaget?

Man är i denna omprövningens tid inte ensam: Nya rörelser utforskar stadens baksidor, övergivna industrier och ödehus (urban utforskning/urban exploration) i halvt illegala aktioner, där såväl traditionell kulturminnesvård som den privata äganderättens auktoritet ifrågasätts.⁴ Är detta tillfälliga hugskott eller basen för nya hembygdsrörelser? Agenda kulturarv ställer frågor om kulturarvets samtida roll, historieundervisningen i skolan dras ner och återinförs, förändringar i kulturmiljövården och statens former för engagemang förändras, kulturpolitik blir viktigare på regional och kommunal nivå. Allt detta visar att många av de gamla 1800-tals och sekelskiftes-

institutionerna söker nya roller – eller läggs ner. Hembygdsrörelsen överlever och växer men är missnöjd med den marginella ställning man ändå har i offentligheten. Kulturvetenskaperna är trots skriande behov av näring till de nya ekonomierna, integration och kreativitet i samhället, svårt trängda av naturvetenskapliga kunskapsideal och akademiska föreställningar om excellens som snarare har siktet inställt på amerikanska tidskrifter och nobelpris än samarbeten av det slag som vi prövar här. Meningen med detta arbete är att allvarligt pröva om det finns en grund mellan forskning och folkrörelse och om närmare allians för att stärka var och ens samhällsroll.

Ett jämförande sekelskiftet 1900 och 2000 emellan leder emellertid förbi det intressanta faktum att hembygdsrörelsens tillväxt visar en påfallande kontinuitet och stabil ökning, också under den epok som brukar betraktas som den svenska modernismens och historielöshetens höjdpunkter, 1950-1970-tal. Uppgången är på ett anmärkningsvärt sätt knuten till kommunsammanslagningarna, storkommunreformen 1952 och blockkommunreformen på 1970-talet som avskaffade den politiska relevansen med de tusenåriga socknarna.⁵ Hembygdsföreningarna kan då ses som försök att återskapa sockengemenskapen på en frivillig basis. Från denna tid har vi en del historieskrivning inifrån rörelsen som i huvudsak liksom all folkrörelsehistoria skapar en berättelse om besvär men gradvisa framsteg, ”stiga vi mot ljuset”.⁶ Minst lika förhoppningsfull är den tredje epoken i hembygdsrörelsens liv, men då i ett intressant samspel och konkurrens med först grävrörelsen och lokala industrimuseer och något senare bygderörelsen. Först är sammanhanget en politiskt radikal tidsanda avlöst av en miljöradikal sådan och småningom ett mer samlat statsunderstött landsbygdsutvecklingsprojektet, från 1990-talet med betydelsefulla inslag från EU:s regionfonder.⁷

Den regionala frågan är idag oerhört mycket mer omdiskuterad, utredd och beforskad. EU som regionernas Europa är ett slagord som anammas av många olika aktörer. Inte sällan fångas den i formler om en globalisering, en samtidig rörelse av globaliserad ekonomi, regionaliserad dynamik av kluster, regionförstoring och trippel helix allianser mellan företag, politik och forskning där de traditionella nationalstaterna antas spela en allt mindre kraftfull roll. Detta är löftesrikt för nya aktörer och hotfullt för de som lever av den gamla ordningen. För dem alla tycks emellertid gälla att det är frågor för eliterna på skilda nivåer. Mycket lite av engagemanget för dessa frågor syns i folkliga rörelser – bortsett från globaliseringskritiska

eruptioner mot ekonomiska världsmöten.⁸ Det finns något paradoxalt över diskrepansen mellan närvaron i det offentliga rummet för den regionala diskussionen och frånvaron av den lokala. Den kan ha en enkel förklaring i skalan. Det gripbara med den regionala nivån gör den till en älskling i den politiska debatten: en hanterbar skala för politiska åtgärder, medan den komplexa dynamiken i lokalsamhällen och grannskap inte låter sig fångas eller styras med samma redskap. Det gör den dock varken mindre viktig eller mindre intressant, snarare tvärtom.⁹

Samtida utmaningar för hembygdsrörelsen saknas inte. I ett längre tidsperspektiv är farhågorna med en åldrande medlemskader, svårigheter att rekrytera aktiva utöver en liten skara hängivna delad av många folkrörelser och en gradvis minskad relevans av bevarande av bondearvet som en bärande uppgift direkt knuten till rörelsens speciella fokus. De först nämnda farhågorna är i själva verket en ständig del av folkrörelsemas kulturarv: beklagande att uppslutningen och engagemanget inte är så stort som det borde vara är inte bara en avbild av verkligheten. I själva verket har de verkligen aktiva i folkrörelserna alltid varit en liten del av medlemsskaran. Beklagandet över passivitet från de många får också effekten att det förhöjer värdet och betydelsen av de aktivas offer. Den lilla aktiva skaran ses då inte som en isolerad grupp utan som en framsynt elit på det lokala planet.¹⁰

De lokala gemenskaperna har alltid funnits och kommer alltid att finnas. En socialpsykologisk nödvändighet och begränsning ser till att både glesbygdens och storstadens, eliternas och de marginaliserades gruppdynamik och behov av erkännande och makt tar sig sådana former. Formerna för engagemanget varierar emellertid stort. Hembygdsföreningen är en sådan form som visserligen är tidsspecifik men samtidigt visat sig överlevnadsduglig. Den organiserar territoriellt en känsla för värdet av ett lokalt avgränsat område, oftast en socken. När socknarna bildades var det för att man sökte sig till en gemenskap för att bygga en kyrka och organisera församlingens gemensamma angelägenheter. När kommunsammanslagningarna och samhällsmoderniseringen lagt den epoken bakom sig så uppfanns de igen, men då huvudsakligen för att slå vakt om de lokala värden som man inte vill ge upp: traditioner, trygghet, igenkännande, erkännande. Dessa behov finns kvar och kan bäras upp av hembygdsföreningar, men de är inte ensamma aktörer för att fylla dessa funktioner. De mer framtidsinriktade utmaningarna, att institutionalisera politisk gemenskap, ekonomisk

utveckling, mottagande av inflyttare och kulturella fält kan utföras och utförs också av andra grupper. Historien är inte slut.

LOKALHISTORIENS ROLL I HISTORIEN

I Sverige har hembygdsrörelsen både en privilegierad och en marginaliserad roll jämfört med övriga nordiska länder. Det har att göra med hur Sverige som nation är konstruerad och vilken roll de legitimerade officiella akademiska disciplinerna samt kulturarvsinstitutionerna givit lokalsamhällena i detta bygge.

Inom ett land som Sverige är det integrationen av maktgrupperingar och samhällen i Götaland och Svealand, senare i Skåneland, Jämtland, Sameland, Tornedalen som har behövts integreras för att skapa den enhetsstat Sverige som vi några århundraden senare vant oss vid att se som självklar, snarare än en förvisso inte helt tillfällig men dock föränderlig gemenskap. Syftet med enhetliggörandet var resursmobilisering, först för utrikespolitisk konkurrens (krig) och senare för skapandet av en ekonomisk infrastruktur i takt med tiden, allt eftersom basen för möjligheterna att skapa rikedom skiftade från jord till industri. Här skiljer sig de nationella strategierna åt mellan de nordiska länderna. I Norge tar man mer positivt vara på starka bilder av bygderna som nationens bärande delar, medan det i Finland snarare är en statsburen nationalism som är utgångspunkten även om mytiska och faktiska landskap som Karelen och Kalevala ingår i konceptionen.¹¹

Huvudredskap för centraliseringen i Sverige var avväpning av regionen och skapandet av regionala regementen, centralisering och avpolitisering av förvaltningen (landstingen avskaffas, länsstyrelser byggs upp, häradstingen professionaliseras) samt integration av de regionala krafterna i parlamentet å ena sidan och i det lokala självstyret å andra, genom en bred förhandlingsstrategi. Detta kan betraktas som realpolitiska strategier som vetenskapen kan välja att förstärka eller kritiskt granska. Den bild som de kulturvetenskapliga kunskapsfälten låter växa fram har inte förhållit sig neutralt till det nationella projektet. Tvärtom har de var och en på sitt sätt, och inte minst genom en sinnrik arbetsdelning, kommit att aktivt stödja det nationella projektet och placera andra lokala och regionala dynamiker i en perifer position. Ett exempel är hur det finns omfattande forskning på de folkrörelser som uppfattas som nationsskapande och statsbärande och föga på dem som inte gör det, exempelvis den svenska hembygdsrörelsen.¹² Den

starka traditionen av en lokal politisk kultur tillhör också det glömda kulturarvet kring lokala och regionala förhållanden. Jag har på annat håll pekat på hur den svenska modellens rötter kan beskrivas precis motsatt den gängse bilden av en stark stat och lydiga svenskar. Istället är det ett ovanligt starkt och välorganiserat samhälle från sockennivå och uppåt som tvingat statsmakten till förhandlingar på en rad arenor som ligger bakom den svenska pragmatismen och förlitandet på staten – just för att den har större inslag av samhälle i sig än på många andra håll. Det är när vi glömmet det förhållandet, att samhällsbygget har en avgörande lokal komponent, som statsmakten hotar att frigöra sig och den historiskt unika samhällsmodellen hotar att krackelera.¹³ Det sker emellertid inte i en hast, utan som en gradvis underminering av samhällssolidaritet som tidigare kombinerat en långtgående individualism med samhällsidentifikation inom ramen för en pragmatisk rationalism.¹⁴

Den akademiska arbetsdelningen resulterar i en bild av de samtida nationalstaterna som historiens naturliga slutpunkt. Kulturvetenskaperna skrev in de alternativa projekten, i den mån de inte helt enkelt förbigåtts, som icke-politiska och därmed icke-historiska fenomen. Historia har i Sverige aktivt dolt regioner och fokuserat statens framväxt. Arkeologin har naturaliserat det förflutna genom sin långa berättelse om ursprung från isens tillbakadragande och folkens gradvisa odling förankrat nationsberättelsen i jorden. Nationen naturaliseras och förankras djupt i såväl jorden som kronologin. Etnologin kulturaliserar det förflutna och visar fram delar av den regionala variationen som kulturella relikter, värda att bevaras men förvandlade till ofarliga museiföremål utanför det aktiva livet, föremål för välvillig omvårdnad av en segrande industriell kapitalism, men inte kulturella alternativ. Skillnaderna kulturaliseras och görs musealt och vardagligt närvarande. Därmed desarmeras skillnadernas politiskt splittrande potential.

Som kronan på verket kommer mer samhällsvetenskapliga stämmor i den akademiska orkestern in efter andra världskriget, exempelvis kulturgeografin, och skapar funktionella, instrumentellt åtkomliga skillnader för en ambitiös välfärdsstat. Kulturgeografin skapat funktionella, instrumentellt åtkomliga regioner.

Även om disciplinerna samspelar funktionellt i alla länder, så ser deras respektive roll olikartad ut. Det svenska sårfalet är i hög grad format av sin karaktär av gammal integrativ ämbetsmannastat, utan aktivt deltagande

i krig på nära tvåhundra år, men inbegripen i en snabb modernisering från jordbruksland till industriburen ekonomi. Det är den processen som kulturvetenskaperna hanterar kunskapsmässigt och levererar grundmaterial för att överbrygga politiskt och existentiellt.

Nationell legitimitet och solidaritet kan inte nås genom ett enkelt förnekande av andra band, utan genom integration av dem i den dominerande politiska enheten. Nationen måste med 1800-talets spirande medborgartanke i högre grad föreställas än kommenderas, och till det ändamålet framstår folkets kultur, förstådd och organiserad som uråldrig mångfald i landskapsram som en oundgänglig resurs. Skansen, Bygdøy, Folkskolans läseböcker och museiväsendet sätter samman en orkester av regional mångfald, där kulturhistoriska regioner orkestreras som stämmor i en nationell enhet som ljuder kraftigt över allt, men med störst politiska konsekvenser i nationer utan eller med osjälvständig stat.

Den framväxande välfärdsstaten efterfrågade ett flexibelt regionbegrepp som lät sig bestämmas allt efter den välfärdsstatliga belägenheten och med mätbara, åtgärdbara variabler karterade. Kulturgeografin och den ekonomiska geografin fullföljde detta med etablerandet av den funktionella regiondefinitionen.

Hembygdsrörelsens egen forskning, den topografiska litteraturens tradition, är mycket omfattande. När lokalhistoria på allvar blev en akademisk angelägenhet också i Sverige från 1970-talet, så hämtades förebilder och debatt från bland annat Norge. Visserligen finns också i Sverige ett Stads- och kommunhistoriskt institut grundat redan 1919, men det är ett relativt litet och akademiskt orienterat centra för framför allt urbanforskning, utan den starka folkrörelseanknytning som Norge kan visa upp. De kommuner och städer som beställt lokalhistoriska verk i Sverige har gjort det direkt av forskare som knappast räknat dessa med något större meritvärde.

Det var istället i samband med intresset för socialhistoria, historisk antropologi och mentalitetshistoria som allt fler högskolor, särskilt de utanför de gamla universiteten började diskutera och utveckla en lokalhistorisk profil: Växjö, Linköping och Örebro har varit de ledande.¹⁵ Denna undervisning på universiteten och i forskningscirklar drog till sig många med lokalhistoriska intressen också från hembygdsföreningar och fackföreningar.¹⁶

Hembygdsrörelsens lokala tematik gör den alltså marginell som kunskapsområde i Sverige. Man kunde tänka sig att den genom folkrörelsernas privilegierade ställning i historieskrivningen, som bärare av det moderna och folkligt demokratiska elementet kunnat erövra en lika stark ställning som väckelserörelsen eller nykterhetsrörelsen. Den ses emellertid sällan som en del av dessa och var inte med i den stora undersökning av folkrörelserna som genomfördes på 60-70-talet.¹⁷ Förutom de forskare som är med i denna antologi är det några få som ägnat den intresse och studerat dess roll för klassmarkering och gemenskapsbygge.¹⁸ Inte heller i senare forskning kring sociala rörelser eller civilsamhället har hembygdsrörelsen dragit till sig någon betydande uppmärksamhet.¹⁹

ANTOLOGINS DELAR

Maria Björkroth understryker i sin artikel hur både natur- och kulturvård fanns med i rörelsens start, men att betoningen på en social hembygdsvård läggs till från 1930-talet. Hembygdskunskapens ställning som praktisk historia och naturvård hade en mycket stark ställning fram till 1950-talet. Att man sedan tappade denna position berodde på den dubbla förändringen att modernitet blev ett så renodlat slagord i samhällsdebatten under efterkrigstiden och att hembygdsläran inte längre, som tidigare, uppdaterade sin historieförståelse ända in i samtidens frågor. Museet som plats för samling och aktivitet blev allt mer inriktad på bevarande av det gamla och det hotar att skymma de övriga uppgifterna, inte minst den sociala och sammanbindandet av det förflutna med nutid och framtid i ett konkret sammanhang som Björkroth uppfattar som rörelsens styrka och berättigande.

Den mångfald av sociala uppgifter som föreningarna fyller framstår klart i Anna Eskilssons inlägg. Inifrånperspektivet i samtiden representeras av Eskilsson som i sitt avhandlingsarbete jämför historiebruket i tre olika Östgötska hembygdsföreningar, men också uppmärksammar betydelsen av kaffet, de sociala och expressiva aspekterna av föreningslivet.

Föreningarna verkar inte särskilt oroad av globaliseringen, men använder sig av de digitala motorvägarna för att visa fram sin verksamhet, dock framför allt med den egna medlemsskaran som publik. De rent turistiska satsningarna dominerar inte. Anna Eskilsson tecknar bilden av en verksamhet som bygger på självverksamhet, nerifrån, ett bevarande av det gamla som människor upplever som övergivet men värdefullt, som en nos-

talgisk grundhållning. I detta yttrar sig i all stillhet en kamp mot förändringen och för värden som stabilitet, trygghet och lokala sammanhang som tycks hotade av samhällsförändringen.

Detta drag av motstånd delar rörelsen med andra lokala och lokalhistoriska rörelser under de senaste decennierna. Annika Alzén jämför med Grävrörelsen och de senare så florerande lokala industri- och arbetshistoriska museerna. Annika Alzén har studerat processer som skapar industriellt kulturarv, hur förmedling av detta i praktiken utformas och hur den lokalhistoriska grävrörelsen ska förstås. De olika rörelserna kan tolkas i politiska termer som väldigt olika, en vänsterrörelse och en landsbygdsromantisk rörelse med resonans i borgerligheten, men bägge gör motstånd mot samhällsförändringen, rymmer ett kritiskt budskap som hör sociala rörelser till. Det blir lite svårfångat då kritik brukar förknippas entydigt med vänster, men efter en så lång moderniseringsprocess med lika villkor genom centralisering som ett ledmotiv, ledd av socialdemokratin, så blir det både landsbygdens offer och strukturrationaliserade industrisamhällen som ställer sig kritiska från en mer konservativ ståndpunkt. Där tycks den landsbygdsbaserade vara mer uthållig och bättre kunna anpassa sig till förändring: de finns i städer, fångar upp utflyttare från städerna och senare miljöengagerade.

Under de senare decennierna tillkommer alltså både en vänsterradikal kritik, som vi kan se många nedslag av också i Tyskland (Alltagsgeschichte) och England (History Workshop, Industrial Archeology) och en landsbygdsrörelse som åter förenar det lokala engagemanget med mer utvecklingsinriktade handlingsstrategier. Ulla Herlitz tecknar dessa utifrån ett exempel och sin breda forskning om fenomenet. Herlitz är doktorand i kulturgeografi och studerar moderna former för lokalt engagemang för hembygd på landsbygden, det som kan kallas bygderörelsen. Här finns en överlappning då även hembygdsföreningar kan ta plats i ledet av lokala utvecklingsgrupper, men där tillkommer också grupper där företagarna på landsbygden har en likartad drivande ställning som de organiserade arbetarna hade i Grävrörelsen! Det är enligt Herlitz mening, och jag delar den, inte bara dagsaktuella frågor som ligger bakom engagemanget, utan även en förlust när det gäller möjligheterna att ge form och röst åt den direktdemokratiska traditionen som sockenstämmor och kommunalstämmor i hundratals år sett till att ge stadga åt sockengränserna, att göra dem till självklara gränser för såväl nya byalag som idrottsföreningar.²⁰

När vi ser dem tillsammans på detta sätt ställs frågan på sin spets: vad är en hembygdsrörelse – bara de som är organiserade i Sveriges Hembygdsförbund eller summan av dessa rörelser som slår vakt om en lokal plats och lokal gemenskap?

Ola Alsvik arbetar på Lokalhistorisk institutt i Oslo, ett land att avundsjukt jämföra sig med när det gäller lokalhistorias ställning i samhället, relationerna mellan lokalsamhälle och akademiker, en högt prioriterad landsbygdspolitik, som naturligtvis också har sina kostnader. Hans inlägg visar på den starka ställning som lokal- och bygdehistoria har i Norge – också i städerna! Till viss del beror det på konstruktionen av den norska nationalismen som i så hög grad identifierar det äkta Norge med bygderna, grannskapen – inte med landet som helhet eller med Oslo som huvudstad. Bygdekulturen, bygdedräkter och traditionell folkkultur står sig också starkare i Norge än i Sverige. Alsviks inlägg rör dock en likartad problematik som i Sverige: hur ska man möta utmaningarna av en globaliserade ekonomi, turism och mångkultur med denna starka tradition i ryggen? Själv tycks han liksom Björkroth mena att rörelsen tenderar att stanna kvar i gamla mönster, med fokus på historia som det sedan länge förflutna, mer än som en process man ingår i, och ser det som en fara för kraften i rörelsen. En stor skillnad mellan länderna är de mycket täta banden mellan professionella och amatörer, även om spänningarna finns där, inte minst i historiesyn där många akademiker har en mer kosmopolitisk och konstruktivistisk historiesyn som med mer kyla närmar sig det lokala utifrån och har lättare att betona rörelse, förändring och motsättningar i positiva ordalag. Folkrörelsens folk älskar sin plats, betonar stabilitet, enhetlighet och det egna rummets egen logik: rötter som viktigare metafor än fötter. Vi kan se det som hela globaliseringens dilemma med två huvudförhållningssätt att möta framtiden med. Bägge har sina strategier, tillkortakommanden och poänger. En övergripande fråga blir hur de kan dra nytta av varandra, genom kombination bli mer än vad var och en förmår tänka och göra var för sig.

Det är vår förhoppning att denna antologi ska fungera som en inspirandeidéskrift både för spirande forskning om hembygdsrörelserna och för föreningarnas eget arbete med att orientera sig i en föränderlig värld. Gunnilla Lindberg och Kjell Nilsson från Sveriges Hembygdsförbund sammanfattar avslutningsvis de rundabordsdiskussioner som fördjupade frågorna om samtidens utmaningar, traditionens roll och framtidens möjligheter.

Den ger i all korthet också en bild av vad som framstår som de väsentligaste frågorna för de föreningsaktiva jämfört med forskarnas perspektiv: förnyring av medlemsskaran, stärkt ekonomi, förmågan att bidra som remissinstans i samverkan med ibland konkurrerande lokala föreningar, behovet av samtidsdokumentation och förmågan att ge lustfyllda upplevelser också för tillfälliga besökare och turister.

För den framtida forskningen är det lätt att se många ämnen av intresse då man i förhållande till de andra äldre folkrörelserna (väckelsen, nykterheten, arbetarrörelsen) men även de yngre (kvinnorörelsen, idrotten etc.) har gjort väldigt lite.

FRAMTIDA FORSKNING OM OCH MED HEMBYGDSRÖRELSEN

Uppslagen för att *forska med* hembygdsrörelsen borde vara fler än vad som är synliga idag. Ulla Herlitz och Anna Eskilsson kan sägas stå för två sådana exempel där man både forskar om och med dem genom deltagande i aktiviteter och möten. Färre projekt använder sig av den resurs som föreningarna och deras kunskapsbärare utgör för utforskandet av lokalsamhällen och deras förflutna. I ett projekt som inventerade minnesmärken i Kronobergs län utgjorde hembygdsförbundet i länet en oundgänglig partner för forskningen, genom att bidra med kunskap, bilder, berättelser som kompletterade andra källor till ett unikt forskningsarbete. Alla monument i en region kunde sammanställas och ge en tolkning av människors offentliga minnespolitiska insatser som på många sätt korregerar tidigare forskning som hållit sig till enstaka monument eller storstädernas nationella markörer.²¹ Bara en fortsättning av den studien rymmer stora potentialer. En annan inspirationskälla skulle ett projekt i Svenska kyrkans regi kunna vara, vilken dokumenterade syföreningarnas egen historia och deras roll för kvinnogemenskap, lokalt självstyre och missionens inriktning.²²

Forskning *om* hembygdsrörelsen rymmer också angelägna uppgifter. Vi konstaterade inledningsvis att hembygdsrörelsens tidiga historia är någorlunda väl tecknad i ett museologiskt och nationellt historiskt perspektiv. Däremot är tiden efter andra världskriget mindre väl belyst ur de flesta aspekter. De jämförande perspektiven i hembygdsforskningen är inte särskilt väl utvecklade. De iakttagelser som gjorts handlar ofta om olikartad infogning i en nationell ideologi.

Inte minst i ljuset av modern forskning om betydelsen av socialt kapital, tillit och förtroende som motor i tillväxt; forskning om kulturens roll för samhällsutvecklingen och diskussioner om det demokratiska underskottet gör det väsentligt att placera forskningen om hembygdsrörelsen i ett vidare europeiskt och samhällsteoretiskt sammanhang.

Om jag skulle föreslå ett antal särskilt angelägna områden för forskning så rör de hembygdsrörelsen insatt i ett bredare och jämförande sammanhang under tiden efter andra världskriget. Hembygdsrörelsen är en av de stora och växande folkrörelserna: vad betyder den för sina medlemmar, för de lokalsamhällen som de verkar i och för landet som helhet. En rad olika metodiska grepp behövs för att bearbeta alla dessa frågor, från intervju, över analyser av hur en lokal plats konstrueras till försök att mäta effekterna av arbetet i både ekonomiska, sociala och identitetsmässiga termer. *En första uppgift för samverkan mellan forskning och rörelse är att med etnografisk metod fånga betydelsen av rörelsen i just det lokala perspektivet.*

En andra grupp av uppgifter är att bättre försöka fånga den mångfald som ryms genom aktiviteterna genom *systematiska jämförelser* inom landet och relatera dem till det sammanhang de verkar i. Hembygdsrörelsen är på de flesta orter en av flera föreningar med ett lokalt upptagningsområde och en agenda där det lokala sätts i centrum på dagordningen. Med en funktionell definition av hembygdsrörelse kan man tänka sig att denna uppgift bärs av en lokal idrottsförening eller en arbetarkommun. Ett antal väl valda lokala undersökningar kan visa på spännvidden i utformning, bärare och innehåll i organiseringen av lokal gemenskap. Denna forskning kan relatera både till modern forskning om demokratisk kultur och demokratiska processer, men också till utvecklingsfrågor som rör föreningslivets roll för att skapa socialt kapital och tillit.²³

Det lokalhistoriska intresset är inte en svensk säregenhet. *Den olikartade rollen för lokalhistoriskt engagemang i skilda nationella kontexter* är ett tredje område som behöver undersökas för att förstå vilka värden det lokala sammanhanget tillåts spela för samhällsutvecklingen. Hembygdsbegreppet blev särskilt i Tyskland negativt belastat efter 1930-talets infogning i en nazistisk ideologi.²⁴ I olika nationella kontexter klingar begreppet olikartat, får olika ideologiska möjligheter. En begreppshistoriskt jämförande undersökning av hur begreppet används, av vilka organisationer och för vilka syften hjälper till att förstå variationerna i dess attraktionskraft och

användbarhet för samhällsbygge från 1930-talet till 2000-talets globaliseringsdiskurser i olika nationer. I Finland, Norge och Japan är rörelserna starkt institutionaliserade, har hög akademisk status: varje kommun och region med självaktning ser till att få professionella lokalhistoriker skrivna med referensgrupper som tar sitt arbete på allvar.

Förslagen rör sig från en internationellt jämförande och diskursiv nivå, över en jämförande till ett inifrånperspektiv på rörelsen och kan på så sätt skissera ett heltäckande program för att värdera hembygdsrörelsens samhälleliga roll under den svenska moderniseringsepoken. Utan tvekan pågår en del forskning redan som kan sägas bygga in ny kunskap i denna struktur. Författarna till inläggen visar just på detta.

HEMBYGDSRÖRELSENS UTMANINGAR

MARIA BJÖRKROTH

TRADITIONENS STYRKA OCH SVAGHETER

Det finns en livaktig kulturrörelse som består av hembygdsföreningar, arbetslivsmuseer, släktforskare m.fl. Förr kritiserades de ofta för att vara amatörer. Men att vara amatör – att göra något för att man älskar det – är en särskild kvalitet. De är det intresserade folket som ger legitimitet åt såväl museernas som kulturmiljövårdens tal om sitt värde för samhället. Om det inte finns några som tycker att dessa värden är värdefulla så behöver de professionellt verksamma inte ens såga av den gren de sitter på, då den i så fall kommer att visa sig vara ihålig och murken inifrån.

Kulturarvets värden måste hela tiden återskapas. Nya generationer lär sig tidigare generationers värden och lägger till sina egna värden. Att ha möjlighet att bidra till det samlade kulturarvet är viktigt för förståelsen och engagemanget. Det måste finnas en levande relation mellan människorna och de kulturvärden som skall förvaltas. Exempel på denna levande relation finns i all framgångsrik verksamhet inom området. Den bygger på en relation mellan människorna som är deltagare och publik och de förtätade platser och ting som vi utvalt att vara delar i den historia vi delar med andra. Hembygdsarbete handlar extremt mycket om denna relation, ibland kanske så mycket att man blir verksamhetsblind. Hembygdsrörelsen har ett tydligare uppdrag att bidra till reproduktionen av värden än till exempel ett museum eller annan professionell institution som kan sluta sig inom sina väggar och säga att de förstår verkligheten bättre än sin publik.

Vad är det då som håller igång produktionen av hembygd? Där det finns anställda hembygdskonsulenter kan de vittna om att det är ett brett och mosaikartat arbetsområde. Alla gör inte samma saker. Det unika i det svenska hembygdsbegreppet är processinriktningen. Hembygd är något som man förvärvar genom att delta i arbete med en närmiljö. Dessutom kan vi ha flera hembygder; mammas, pappas och min egen hembygd kan vara lika mycket mina hembygder som dem som jag flyttat emellan. Det är ett samtids- och framtidsperspektiv. Aktiviteterna bidrar till att göra vardagen och festen meningsfull därför att vi är på den här platsen just nu och har

tänkt oss att kunna bo här ett tag till eller åtminstone att kunna återkomma till den. Materialet är ortens och platsens historiska förutsättningar och historiska lämningar. Ur detta väljs det som vid varje enskild tidpunkt ter sig viktigt att ta med till framtiden. Annat blir glömt trots att såväl det utvalda som det bortglömda skulle kunna vara lika intressant ur ett annat perspektiv.

TRADITIONEN

Två övergripande frågor ställs i denna skrift, den första är vad hembygdsvårdsföreningen i allmänhet och olika lokala föreningar i synnerhet har för olikartade historiska förutsättningar för sin verksamhet.

Låt mig börja med de olikartade förutsättningarna. Bredden av aktiviteter kan vara oöverblickbar och svårförståelig. Men de har alla sina rötter i rörelsens historiska förutsättningar. Hembygdsvårdsrörelsen växte fram vid sidan av redan existerande fornminnes- och museiföreningar. Det fanns alltså redan museiföreningar som sysslade historien. Hembygdsvårdsföreningarna, eller hembygdsvårdsföreningarna som en del kallades, växte fram i ett utrymme som fokuserade på hur samtiden och framtiden skulle se ut, utifrån en historisk grund. Hembygdsvård var det centrala begrepp som dessa tankar samlades i.

Hembygdsvården var av tre slag. När begreppet introducerades i Sverige bestod det av två delar – naturvård respektive kulturvård. Tankarna sammanfattades 1914 på svenska av Karl Erik Forsslund i hans programskrift "Hembygdsvård". Då hade han redan hållit föredrag och agiterat för hembygdsvårdens program under många år. Förebilderna kom från tyskt område och där hade tankarna formulerats mer än ett decennium tidigare. De fanns också på andra håll i Europa. Så hembygdsvården som idé är en del av ett europeiskt tankegods. Hembygdsvården hade dessutom två olika inriktningar – den var mer eller mindre bevarande eller gestaltande. Ibland gick gestaltandet och bevarandet hand i hand, i ytterlighetstillfällena konkurrerade de. Hur mycket kan man gestalta en miljö innan det man vill bevara har ödelagts av de gestaltande insatserna? Kan något bevaras utan att gestaltas för de samtida behoven?

Den tredje formen av hembygdsvård är av socialt slag. Inriktningen på naturvård och kulturvård fick sällskap av en idé om vården av människorna. Detta kom på 1930-talet att kallas social hembygdsvård. Dessa tre

områden, naturmiljön, kulturmiljön och den sociala miljön, är kärnan i den samlade hembygdsrörelsens verksamhet.

Antagligen bidrog inriktningen på aktivt bevarande till att museiverksamhet lades till som ytterligare en del av hembygdsrörelsens verksamhetsfält. Inledningsvis var det verkligen fråga om att museiverksamhet och hembygdsvård gick ihop. Gamla fornminnes- och museiinriktade föreningar tog upp hembygdsvården på sitt program. Det kunde också ske genom att nya föreningar och förbund sprungna ur hembygdsvården gick samman med tidigare etablerade museiföreningar.

I de enskilda föreningarnas verksamhet dominerar än den ena än den andra delen av det breda hembygdsvårds- och museibegreppet och det bidrar till svårigheterna att beskriva vad som är rörelsens gemensamma delar.

Låt oss stanna ett tag på 1910-talet och se hur hembygdsvårdstankarna spreds. Den första programskriften är från 1906 och har som rubrik "Utkast till stadgar, jemte råd och upplysningar för folkbildnings- och hembygdsföreningar." Redan här knöts bildning och hembygdsarbete tillsammans. I bakgrunden finns en ny pedagogisk tanke. I ämnet hembygds-kunskap skulle hembygden utgöra läromedlet för skolans arbete. Pedagogiskt sett är det fråga om åskådningsundervisning. Istället för en teoretisk katederbunden undervisning skulle eleverna kunskapsinhämtning stimuleras genom att deras egen miljö användes som pedagogiskt hjälpmedel. Den didaktiska metoden lärdes ut på kurser för folkskolans lärare och 1918 infördes hembygds-kunskap som obligatoriskt ämne i folkskolan. Det omfattade NO/Samhällskunskap men också ett betydande historiskt perspektiv som tog upp såväl den egna bygdens historia, liksom individens egen släkt-historia. Den klassiska lärarhandledningen blev Sjöholm och Goës "Handledning vid undervisningen i hembygds-kunskap" som kom ut i ett stort antal upplagor och tryckningar från 1916 till 1950. När böckerna gavs ut första gången sträckte sig deras tidsperspektiv från forntiden till samtiden. Tanken var att hembygds-kunskapen sträckte sig fram till elevens samtid. Men i de nya upplagorna uppdaterades inte samtiden och hembygdstiden stannade vid seklets första decennier. Där finns det elektriska ljuset, automobilen och flygplanet men det blev inte några nya modeller av den moderna teknologin och detta har bidragit till föreställningen om att hembygd är förfluten tid och museala företeelser.

TILLGÅNGAR OCH HINDER

Vi har en ganska stor offentligfinansierad kultur- och kulturarvssektor. Hur den skall se ut i framtiden avgörs i de många hembygderna. Här grundläggs inställningen till eget och andras värden och värdet av kulturarv. Det är en evig förhandling. Det som en generation satt i kulturens högsäte kan nästa generation förkasta. Fotfolket är hembygdsfolket, de som ställt sig upp och valt sida för kulturarvet på den egna orten. Kulturarvet är både mer socialt och mer socialiserande än vi ofta tänker oss. Hembygd är vid det här laget ett gammalt svenskt begrepp. Något som vi inte behöver vara eniga om, något som inte behöver vara konfliktfritt men där vi återskapar värden och överbryggar konflikter genom att arbeta och diskutera. Ur hembygdsperspektiv kan aldrig en statlig, landstingskommunal och kommunalt finansierad kultursektor lämnas åt sitt öde. Hembygdsperspektivet är verklighet som ofta är långt från generaliseringarna. Verklighet som också skall påverka hur den offentligfinansierade verksamheten formas och utvecklas.

Den andra frågan som utvecklas i denna skrift är: Vad är tillgångar och vad är hinder i relation till utmaningarna, som dagens hembygdsföreningar möter? Vad är det som hindrar hembygdsarbetet? Många föreningar har samlingar, som de vårdar och visar men uttrycker osäkerhet över syftet med denna verksamhet. Det som borde vara vår stora tillgång är kanske samtidigt ett hinder. Det finns en ambivalens. Frågan är om hembygdsrörelsen vet vad den har och vet vad den skall göra med det? Kan hembygdsrörelsen skapa möten mellan människor, och mellan ting och människor? Utan sådana möten är det svårt att föreställa sig en verksamhet som sträcker sig långt in i framtiden. För få människor är ett hot mot varje verksamhet. Hur liten kan en aktiv grupp vara? Hur upprätthålls en kontinuitet över tid?

Kulturarvet är idag en del av ett hållbart samhälle. Det gäller såväl lokalt som nationellt och globalt. Det innebär också att kulturarvet har andra roller än de som vi känner sedan tidigare. Det har använts som nationsbyggande, som en definition av det moderna samhället, som identitetsskapande. Det kommer att få nya roller, frågan är hur vi upptäcker dessa och hur vi placerar hembygdsfrågorna där.

Den absolut största utmaningen är att hembygden måste förvärvas om och om igen. Människor kan vara unga i en bygd för att de inte har så många år på nacken eller för att de har flyttat dit nyligen. Men hur ser våra

föreställningar ut: Har varje människa fler bakgrunder än människorna hade förr? Eller samlas fler människor med olika bakgrund? Har mångfalden alltid funnits inom oss? Har mångfalden alltid funnits runt omkring oss?

Det är dags att fundera på var hembygden finns idag. Är den integrerad i samhället eller isolerad från det? Finns det nya hembygder i subkulturer och i den virtuella världen? Hur ser hembygden ut där hemma? Platsen är en av hembygdsrörelsens största tillgångar. Platsen intar en central roll i hembygden. Ja platserna definierar till och med själva hembygderna. Men en plats är såväl en egen plats (place) som ett eget utrymme (space).

Den egna platsen är mer än "min" kultur. Den är alla kulturer, religioner etc. som är representerade på platsen och den uppstår genom att den förvärvas i praktiskt arbete kring platsen. Förvärvshembygd - många har mer än en! Platsbundenheten förvärvas genom flyttning eller arv.

I Sverige är hembygd en förvärvshembygd. Genom att arbeta med hembygden får vi den. Att ha en hembygd är något annat än de administrativa termerna för mantalsskrivningsort/bostadsort och födelseort. Det är också vanligt att svenskar anser sig ha flera hembygder. Platser som de eller deras anhöriga har eller har haft anknytning till. Dessa platser har det gemensamt att man vill att de skall finnas kvar. I hembygden arbetar vi med en plats där vi befinner oss eller skulle vilja finnas och som vi avser skall bestå åtminstone i den nära framtiden.

Om platsen är bestående så är det egna utrymmet betydligt mer knutet till ögonblicket. Det gäcker oss liksom tiden gör. Den egna tiden (time) och det egna utrymmet (space) är flyktigt och förgångligt.

Relationen till olika tider är hembygdsrörelsens viktigaste metod. Den egna tiden speglar sig i dåtiden och skickar spegelbilden till framtiden. Mötet kring tiden och platsen - dåtid, nutid, framtid - är rörelsens styrka. Det kan se ut på många sätt. Det kan vara gruppaktiviteter - från fotocirkel till digitala communities. Andra kan utveckla möten för kulturturism eller för kulturarv som utvecklingsfaktor och hållbar utveckling.

I hembygdsrörelsen finns det föreningar utan museer och föreningar med museer. Kan hembygdsrörelsen behålla denna profil? Vi har sett en period av ett enormt museigrundande som förändrat den svenska museikartan, vilka konsekvenser kommer det att få för redan existerande museer och vilka konsekvenser har det för hembygdsrörelsen där museiverksamhet

bara är en del av verksamheten? Att det finns ett stort intresse just nu för museer visas inte minst genom att det har startat enormt många enskilda museer. Blir detta intresse så stort att hembygdsverksamhet utan museer försvinner? Redan nu finns det föreningar som upplever det som en brist att de inte har sitt museum. Det har aldrig fordrats att ha ett museum för att vara en hembygdsförening. Är det då önskvärt att föreningar startar ett museum för att "de måste", eller försvinner de ut ur hembygdsrörelsen för att de inte har museer och inte känner sig hemma i en allt starkare museiprofil?

Det finns två framtidsvägar och valet mellan dem ligger nära i tiden men kan vara mer eller mindre medvetet: Hembygdsrörelsen kanske inte skall vara en museirörelse utan fortsätta som nu med eller utan museer? Eller kanske borde den bli en riktig museirörelse istället för en hembygdsrörelse?

När en förening bygger ett museum skall det vara för att verksamheten med museet är det viktiga. Museet är aldrig ett mål, det är ett medel. Ingen förening skall känna sig tvungen att ha ett museum, eller att ta emot föremål, för att någon i bygden har ett speciellt förhållande till sina saker och vill att någon annan (i dessa fall föreningen) åtar sig att för framtiden hålla ett museum som äreminne. Det finns föreningar som aningslöst trott att det varit deras uppgift, för att sedan uppleva det som en fälla som de inte kan ta sig ur. Resultatet har ofta blivit lågt engagemang, låg nyrekrytering, tom föreningsverksamhet och rätt abrupta generationsskiften när föreningsmedlemmarna blivit få och gamla. Historien får ofta en lyckligare fortsättning trots allt. Den nya styrelsen ser inte gamla ömma tår och minns inte dammiga löften. Efter viss smärta har nya människor hittat nya platser bland museiföremålen och gjuter nytt liv och ny betydelse i dem.

Men förutsättningen är att man kommer från en museitanke till en annan. Att man lämnar museet som självändamål bakom sig och hittar museet som verksamhet och process. Förr kunde de stora museerna hävda att deras roll var självändamålet att bara finnas där. De hävdade att deras syfte var att samla, vårda och visa. Idag har till och med dessa museer vaknat och insett att det behövs något mer för att existera över lång tid. Skillnaden är att hembygdsrörelsens museer inte bara har samlat, vårdat och visat. De har stått för det viktigaste av allt, att med hjälp av det samlade vårdade och visade skapa möten mellan människor. Det förlåter till och med många brister i samlandet och vårdandet. Meningen har varit en annan än att samla

och vårda, meningen har varit att mötas. Föreningsfolket har arbetat på detta sätt – samla, vårda, visa och mötas - men inte alltid satt ord på det. Traditionens styrka är en stark och tydlig hembygdsverklighet som spelar roll för framtidens kultur. Ideella krafter är svårare att lägga ned och avskaffa än penningstyrda verksamheter som kan försvinna genom ett enda pennstreck.

FRÅN MOTSTÅND TILL MÖTESPLATS?

ANNA ESKILSSON

HEMBYGDSRÖRELSEN – EN VÄXANDE 100-ÅRING

Många människor har en uppfattning om hembygdsföreningar, positiv eller negativ. Inte sällan anses hembygdsföreningar vara lite ”mossiga”, gammalmodiga, förlegade. Jag har också mött människor som tror att hembygdsföreningar som företeelse håller på att försvinna. Men det är faktiskt tvärtom. Hembygdsvrörelsen växer fortfarande och har idag nära en halv miljon medlemmar fördelade på nära 2000 hembygdsföreningar. Omkring tre och en halv miljoner människor kommer under ett år i kontakt med hembygdsföreningars verksamhet där de bor eller som turister.²⁵

Om du tänker efter har du säkert kommit i kontakt med en hembygdsförening, kanske där du minst anar det. Hembygdsföreningens ordförande kanske går civilklädd, utan folkdräkten som närmast blivit en hembygds-kostym? Hon kanske står och pratar mitt i staden och inte vid det rödmålade huset? Det har gått omkring hundra år sedan de första hembygdsföreningarna bildades i Sverige och de har blivit ett etablerat begrepp med många olika laddningar. Har hembygdsföreningarna stelnat eller är det bilden av dem som har gjort det?

I den här artikeln kommer jag att diskutera något av det som var ambitionerna med den tidiga hembygdsvrörelsen i början av 1900-talet under begreppen nationalism och agrarianism. I relation till det kommer jag sedan att diskutera hur hembygdsföreningarna idag utformar sin verksamhet och ge konkreta exempel ur tre östgötska föreningars verksamhet, samt exempel på hur de drivande personerna i hembygdsföreningarna ser på verksamheten.²⁶ Visst vore det konstigt om inte verksamheten har förändrats? Dagens samhälle ser så annorlunda ut på många sätt.

HEMBYGDEN I PROTEST

När hembygdsvrörelsen etablerades var många människor fortfarande bönder och en generation tidigare hade närmast alla varit det. Omkring sekelskiftet och framåt pågick en omfattande folkomflyttning från Sverige till

Amerika och från land till stad (urbanisering). Relationen mellan stad och land blev alltmer en relation mellan centrum och periferi. Städerna växte på landsbygdens bekostnad. Statistik visar att urbaniseringsprocessen gick snabbt i början av 1900-talet. 1850 bodde 10 procent av Sveriges befolkning i tätorter. 1930 var andelen nästan hälften. Förändringen hängde samman med industrialiseringens utbredning på jordbrukets bekostnad. 1850 arbetade cirka 80 procent av Sveriges befolkning inom jord- och skogsbruk. 1930 var siffran knappt 40 procent och andelen sysselsatta inom industri och hantverk nästan lika hög.²⁷

Hembygdsrörelsens etablerades som ett slags proteströrelse. Det var en reaktion på industrialiseringen, emigrationen och urbaniseringen. Genom hotet om att få lämna hembygden eller genom ett ökat avstånd till den började hembygden ta form. Kritik och missnöje var grunden för de värden som hembygdsrörelsen skulle vila på.²⁸ Den tidiga hembygdsrörelsens hyllning av odlaren, bonden och allmogen var en reaktion på de stora förändringarna. Hembygden fanns på landsbygden och fylldes med många positiva laddningar. Bondesamhällets gemenskap idealiserades, medan stadslivet framställdes kallt, anonymt och smutsigt och fick symbolisera den onda livssfären. Landsbygden var frisk och levande, medan städerna ansågs vara överförfinade. Hembygden skulle bebos av allmogen, det enkla folket på landsbygden. Människor borde lära sig mer av det förflutna och ta med det in i framtiden. Bilden av allmogen och bondesamhället blev en skönmålning av historien.²⁹

Tidigare forskning om den tidiga hembygdsrörelsen lyfter ofta fram dess progressiva sida. Hembygdsrörelsen ville förändra samhället genom att påminna om historien och dess lösningar på samhällsproblem.³⁰ Kanske har den radikala sidan av den tidiga hembygdsrörelsen överdrivits. I praktiken var hembygdsföreningarna då liksom nu mer eller mindre ensidigt inriktade på att bevara eller förändra. Föreningens uppgift tolkades på olika sätt. Tonvikten vid att förändra genom att bevara placerades olika. Oavsett om verksamheten aktivt syftar till att förändra samhället genom att försöka bilda opinion och liknande, kan verksamheten indirekt bidra till att förändra människors uppfattning och därmed samhället på sikt genom att det visar upp ett annat samhälle, en bild av hur samhället såg ut förr i tiden.

I forskningen om den ursprungliga hembygdsrörelsen har ett huvudspår varit hembygdsrörelsens relation till *nationalismen*. Slutsatser av forskningen är att aktiva inom hembygdsrörelsen satte ett likhetstecken

mellan Sverige (Fosterlandet) och hembygden. Det lokala identitetsarbetet mynnade ut i ett nationellt identitetsarbete. Hembygden skulle konkretisera nationalismen. Konstruktionen av hembygden och Fosterlandet skedde parallellt, som delar i en större helhet.³¹

I hembygdsföreningarna i undersökningen har det nationella förlorat kraft åtminstone explicit. Implicit, utan att direkt uttryckas, kanske det finns med som en referensram som snarare stärker viljan att ägna sig åt det lokala. I en av föreningarna blir det extra tydligt att den nationella vinden har mojnät. När hembygdsföreningen bildades på 1940-talet var ett av målen att uppmärksamma "de nationella högtiderna". Föreningen hade Gustav Adolfvesper i kyrkan för att hylla hjältekonungen etc. Hembygdsföreningen fick också kritik i tidningen för att den inte ägnade sig åt någon hembygdsvård värd namnet, utan bara "patriotiska flaggfester". Under årens lopp har de nationella ambitionerna helt försvunnit. Nu firas bara Valborg av de nationella högtiderna.

NÄRA OCH LÅNGT BORTA – HEMBYGDEN OCH GLOBALISERINGEN

Istället lyfter de undersökta hembygdsföreningarna upp det lokala. Socknen eller stadsdelens historia är det som verksamheten ska ägnas åt. I princip alltid den lokala platsen med som en gemensam nämnare för verksamheten. Flera intervjupersoner lyfter fram vikten av att hembygdsföreningen ägnar sig åt den lokala historien. En intervjuperson sade:

Det ska vara historien i det lilla. Det är det som människor vill veta och som ger dem trygghet. En hembygdsförening, tycker jag, ska inte hålla på och tjafsa med hela riket, utan vi ska koncentrera oss på det som har hänt i vår bygd.

En del forskning tyder däremot på att genom en mer påtagligt global verklighet kommer den lokala platsens betydelse att öka. Genom att de geografiska ramarna vidgas finns ett ökat intresse för det som är nära.³² En intervjuperson menade att även om världen har vidgats så att man är svensk och europé så vill människor veta något om den plats de bor på. Globaliseringen bidrar till och med till intresset för det lokala, menade en annan intervjuperson, som därmed ger uttryck för ett slags samband mellan globaliseringen och intresset för det lokala:

På något sätt så blir man mer intresserad av historien för att samhället i sig fjärrar sig därifrån på något sätt. Man vill hålla kvar. Vi har det här med cyberrymden och data. Vi behöver det konkreta också, tror jag.

Det lokala står för det nära och konkreta, som människorna lättare kan gripa an, precis som tanken var med hembygdens relation till nationen Sverige. Hembygden ska vara något stabilt och tryggt "hemma", som kan skydda mot världen utanför, att hålla fast det därhemma. Hembygdsrörelsen kunde när den etablerades fylla en funktion av att visa något som människor kände igen och var bekanta med i tider av förändringar som kändes främmande kan hembygden. På samma sätt kan hembygdsföreningarna idag erbjuda en trygghet när människor konfronteras med det som kan kännas främmande långt borta, som på grund av ny teknik och annat kommer allt närmare. Det blir viktigt för hembygdsföreningarna att dra gränser mot den yttre världen, att markera rummets gränser när de riskerar att lättare upphävas av ökad tillgänglighet. Människor anses ha behov av mindre enheter, den småskaliga historien och den lilla människans historia.

AGRARIANISM: JORD OCH NATUR

När hembygdsrörelsen etablerades gestaltades ett historiskt samhälle, där gemenskapen mellan människorna och harmonin med naturen uppvärderades. Industrialiseringen ansågs förstöra naturen, vars estetiska värden lyftes fram. Hembygden var detsamma som landsbygden och jordbrukarsamhället. Den tidiga hembygdsrörelsens budskap ser jag som ett uttryck av *agrarianism*. Agrarianismen vill se jorden, marken som en levande organism, som människan är beroende av och måste vårda i ett slags kretslopp, av död och nytt liv. Det blir en koppling till naturen och miljötankandet. I agrarianismen finns också ett slags kunskapssyn som värderar identifikation, det personliga och känslomässiga. Agrarianismen strävar på många sätt mot ett samhälle, som det såg ut före moderniseringens stora genombrott omkring förra sekelskiftet. Men det har aldrig funnits något idealsamhälle eller guldålder. Den moderna samhällsutvecklingens upplösande effekt på människors förhållande till marken och familjen behöver motverkas. Det finns i hållningen ett slags kritik mot det moderna samhällets utveckling, som har velat lösgöra människor kopplingar till marken. Känslan och gemenskapen

i lokalsamhället har minskat. Inom agrarianismen finns också en kritik mot snabbheten i förändringarna.³³

Hembygdsföreningarnas relation till agrarianismen är komplicerad. En av hembygdsföreningarna har varit fokuserad på bondesamhällets historia. De har ett särskilt Fornhem, ett slags Skansen över socknen, som visar hur allmogen bodde och verkade under 1800-talet. De bedriver också torpinventeringar. De har engagerat sig i olika miljöfrågor och ordnar särskilda studiecirkel i växtkännedom. Hembygdsföreningen har från början haft ett nära samarbete med JUF (Jordbruksbrukarungdomens Förbund) och inte minst ordföranden är engagerad i lantbruksfrågor.

I den andra hembygdsföreningen är bondesamhällets historia viktig genom lantbruksmuseum och torpinventeringar med mera, men verksamheten är mycket bredare och innefattar också industrisamhällets historia genom att visa järnhantering, ordna kolmila och så vidare. Verksamheten har tagit andra riktningar och breddats över tid.

I den tredje hembygdsföreningen, som finns i en stadsdel, är den agrara historien eller miljövärdena närmast helt frånvarande, trots att området till stora delar bestod av gårdar och åkermark för omkring hundra år sedan. Det är uteslutande en historia om vattenkraften som skapade en stark kvarnby och sedan framgångsrika industrier som återges genom verksamheten.

Arvet från agrarianismen har förvaltats på olika sätt, men hembygdsföreningarna har drag av agrarianismen i en mer överförd mening som en strömning som vill stärka platsens betydelse. Genom den historia som förmedlas uttrycks ett slags längtan till ett samhälle som präglades av gemenskap, där alla kände alla och tog hand om varandra, så som bilden av det 1800-talets bondesamhälle visas upp eller 1900-talets industrier i folkhemssverige. Så olika tidsperioder laddas med samma värden. Stadsdelen vill vara en stad i staden, där alla känner alla, mer som en by på landet. Agrarianismens minskade inflytande över hembygdsföreningarnas strävande har inte ersatts av någon ny –ism.

HISTORIEN UNDERIFRÅN: INDUSTRIARBETARE OCH TORPARE

Hembygdsföreningarna har gemensamt att det är de enkla människorna och deras kamp för vardagen, deras godmodighet och skötsamhet som skildras. Torparna Kalle i Kilenstugan eller Gustaf i torpet Berglund medan alla

grevar och kungar som har huserat i områdena passerar nästan obemärkt förbi. Arbetarna står i förgrunden, medan entreprenörer lämnas åt sidan. Överhuvudtaget förekommer enskilda personer i liten omfattning i verksamheten. Hembygdsföreningarna vill skriva historien underifrån, om det enkla folket, som torparnas och arbetarnas representerar. Hembygdsföreningen vill skriva deras historia, som de tycker är dold.

En beundran för den enkla människan och vad den hon uträtta märks i all verksamhet. Med vilja och engagemang kan man komma långt, inte minst tillsammans. I en av mina undersökta hembygdsföreningar är det särskilt tydligt, där sker den mesta verksamheten i grupp i studiecirkel där alla ska få vara med och bidra, i en demokratisk tanke.

MINDRE AKTIVT MOTSTÅND OCH KAMP

Hyllandet av amatören och underifrånperspektiv kan ses som en indirekt kritik mot dem som har makten och ibland finns det en uttalad kritik mot till exempel myndigheter som lägger sig i. De sitter på sina kontor och tror de vet något om världen utanför. Hembygdsföreningen vill ha ökat medbestämmande. Makten ska ligga hos folket lokalt. Men den konkreta kampen mot makthavare och insatser för att mer aktivt förändra och påverka hembygdens framtid förekommer sällan i verksamheten. En hembygdsförening har fört en kamp mot en bergtäkt som ville etablera sig i närheten av ett äldre bevarat odlingslandskap som hembygdsföreningen värnade om. Kommersiella intressen stod mot ideella kultur- och naturvårdande intressen. Föreningen vann likt Davids kamp mot Goliat.

Hembygdsföreningarna fungerar också som remissinstanser, men det är sällan det blir någon egentlig kamp. I en hembygdsförening, som bildades på 1990-talet, var det mesta av byggnaderna redan rivna och det har inte funnits så mycket att strida för, menar intervjupersonerna. De arbetar däremot aktivt för att öka tryggheten i stadsdelen i ett så kallat trygghetsråd tillsammans med andra föreningar. Det kanske inte har så mycket med historia att göra, men kanske ändå. Deras bild av det förflutna var en trygg stadsdel, som har blivit farligare.

Den tidigare ideologin i form av nationalism och agrarianism har i olika hög grad vittrat sönder till ett slags ideologi som vill samla människor i gemenskap kring historien på platsen, en lokal gemenskap. Kanske har det

varit en vägvinnande strategi att tona ned kampen och motståndet? Det blir på något sätt ofarligt att stödja en hembygdsförening, som inte längre gapar så högt. Medlemmarna strömmar till.

Som ett sätt att locka människor till verksamheten är hembygdsföreningarna mer inriktade på att förändra sina verksamhetsformer än att fundera på budskapet med verksamheten, viljan att förändra samhället. Att göra historien aptitlig och tilltalande genom att arbeta med olika framställningsformer verkar ha blivit allt viktigare för hembygdsföreningarna. Hur historien förmedlas verkar vara viktigare än vad som förmedlas, vilka värden. Att nå sin publik är viktigt. Publikationerna blir alltmer avancerade och attraktiva med bilder, snyggt omslag, enkelt och korrekt språk och så vidare, för att få boken att sälja. De ordnar populära berättarkvällar. De låter barnen göra tidsresor. Människor kan uppleva järnhanteringen genom att vandra i landskapet. Torpinventeringarna kompletteras med GPS. Fotografier används flitigt och kan presenteras med power point-teknik. Inriktningen beror på kompetensen och intresset hos de drivande i hembygdsföreningarna, det vill säga om de är datakunniga, intresserade av foto eller textil.

Hemsidorna utvecklas. Hemsidan kan vara ett slags anslagstavla med information om kommande verksamhet och möjlighet att kontakta aktiva i föreningen. I en av de undersökta hembygdsföreningarna finns en mer avancerad hemsida. Nya upptäckter och källmaterialet läggs upp på hemsidan. På hemsidan finns också ett diskussionsforum, där den som besöker hemsidan kan ställa frågor och ge kommentarer, till exempel om avlägsna släktingar som har varit bosatta i socknen. Frågorna besvaras av de som är ansvariga för hemsidan eller andra besökare på hemsidan. Hemsidan kan fylla olika funktioner, men blir i alla lägen ett sätt för hembygdsföreningen att visa upp sig, att synas.

Samtidigt fortsätter de mer traditionella arbetsformerna såsom studiecirklar och museal verksamhet. Lite nytt och lite gammalt, precis som devisen har varit inom hembygdsrörelsen från början. I en av hembygdsföreningarna har verksamheten från början varit fokuserad på att restaurera och förvalta en omfattande hembygdsgård, Fornhemmet, som grundades på 1920-talet, men som fick förfalla. Hallonbuskar trängde upp genom golven i de förfallna husen. Fornhemmet består av 14 byggnader och över 2000 föremål. Förutom möbler och olika föremål finns en rik samling av textili-

er. Restaureringen har tagit mycket tid och energi och givits högsta prioritet. Hembygdsföreningen vill att husen ska se levande och bebodda ut.

En annan hembygdsförening tar spjörn mot bilden av hembygdsföreningars antikvariska verksamhet och har en profil mot att visa äldre hantverk, mer praktiskt historiebruk, men har även ansvar för ett flertal byggnader. De båda hembygdsföreningarna ser problem med den museiliknande verksamheten. Byggnader är kostsamma och tidskrävande att underhålla och det kräver kunskap, särskilt om det ska vara tidstypiskt.

I den nyare hembygdsföreningen har de tidigt tagit ställning mot föremål och byggnader. De samlar mest fotografier och minnen. Föreningslokalen ligger i källarplanet i ett hyreshus mitt bland andra lägenheter. De förvaltar däremot en kraftstation, men där finns inga fasta inventarier, utan den används som utställningslokal för lokala konstnärer.

På sikt kan artefakternas betydelse i form av byggnader och liknande komma att minska, eftersom de tar mycket tid och pengar i anspråk. Kanske finns inte intresset för att bevara mer sentida miljöer? En tolkning av undersökningen är också att fotografier kan konkretisera hembygden på liknande sätt som byggnaderna och föremål, eftersom de ofta föreställer det samma.

Hembygdsföreningarnas intresse för hur historien presenteras istället för vilken historia som får utrymme, kan bero på att de vill försöka vara annorlunda än andra hembygdsföreningar och tar spjörn mot den gängse bilden av hembygdsföreningen på landsbygden med en hembygdsgård i centrum för verksamheten.

Att utveckla nya arbetsformer kan också vara ett sätt att möta konkurrensen i lokalsamhället och på historiebruksmarknaden, att skapa attraktiva aktiviteter och artefakter som kan locka deltagare och nya medlemmar. Nya historiebrukare dyker upp. Det finns andra guideföreningar, arkeologiföreningar, andra lokala, privata museer och så vidare. Hembygdsföreningarna har inte monopol på hembygdens historia och det gäller för dem att etablera sig eller behålla sin position som lokalhistoriens ledande "producent". Liksom marknaden har vuxit har också antalet aktörer vuxit genom olika föreningar och privata museer och så vidare. Hembygdsföreningen är ett etablerat varumärke på gott och ont.

Men det kan vara svårt att förändra varumärket om man vill locka nya grupper. Det är mest äldre människor som söker sig till hembygdsföreningarna. Hur kan denna konkurrens hanteras? Kanske kan hembygdsförening-

arna i ökad utsträckning samarbeta med andra ideella föreningar och olika lokala aktörer? Jag skulle också vilja se mer forskning om lokala, sociala nätverk, om hur konkurrens hanteras och eventuellt samarbeten uppstår?

MOTSTÅND BLIR MÖTESPLATS

Motståndet har avtagit och i vissa fall kan jag skönja en uppgivenhet eller ointresse att engagera sig. Vad har ersatt motståndet? Hembygdsföreningarna lyfter gärna fram sin identitetsmässiga funktion. Rötter och jordmån är återkommande begrepp med en agrar klang, som för tankarna till ett identitetsarbete, att veta vem man är.

När man blir lite äldre återvänder man gärna till de platser som väcker sköna minnen, t ex där man växte upp och människor som betydde något för en. Kanske har dina föräldrar stolt visat sin gamla skola. Man brukar också prata om att man har rötter någonstans. Hur starka dessa rötter kan bli beror på tiden och jordmånen. Hembygdsföreningen bidrar till den jordmånen. Om man inte har någon historia bakom sig då kan du heller inte ha någon framför dig då ser du inte hur utvecklingen går. Man är rotlös. Jag tror att som det ser ut idag behöver folk ha lite rötter faktiskt.

Hembygdsföreningarna blir en mötesplats för människor med ett intresse för historia, men också i ett behov av att träffas och umgås. Fikakulturen är viktig. På alla träffar jag har varit på har jag sett kaffet som den gemensamma nämnaren. Det är en tradition som värnas starkt i föreningarna. Hembakat ska det gärna vara. En bulle, en bit sockerkaka, två småbröd och en lott för 20 kronor. Det ska vara billigt att vara med i hembygdsrörelsen, så att alla kan vara med!

Det tidigare motståndet har mattats av och hembygdsföreningarna blir alltmer en mötesplats för människor som vill umgås och som på köpet kanske kan inte bara lära känna andra utan även sig själva? Den svaga kampen kan göra rörelsen bred när historien lockar massorna, men är hembygdsrörelsen en folkrörelse i betydelsen en samhällskraft? Kanske sker kampen indirekt genom att minnen väcker motstånd?

VEM TAR ÖVER I FRAMTIDEN?

Hembygdsföreningarna är positiva till framtiden. De märker av ett stort intresse för historia. Det är inte längre bakåtsträvande att intressera sig för historia. Människor har behov av att träffas under trevlig former, gärna med kaffe och lite historiska upplevelser av något slag. Det stora orosmolnet som hembygdsföreningarna själva identifierar är svårigheten att få människor att engagera sig ideellt. Många vill stödja verksamheten ekonomiskt och delta då och då, men det är svårt att få människor att ta ansvar, särskilt bland de yngre, som ska ta över verksamheten i framtiden. Intervjupersonerna frågade sig vilka som ska ta över efter dem. Någon skrattade bort problemet och sade att det alltid blir nya pensionärer. En intervjuerson menade att synen på ideellt arbete behöver förändras om yngre, mer kapitalsvaga personer ska ha råd att ställa upp. Det kostar inte bara tid utan också pengar att engagera sig, inte minst bensin.

En enda person av de femton intervjupersonerna var inte oroad över tillväxten av ideella krafter i framtiden. Han menade att det kommer ordna sig av sig självt, som det har gjort tidigare. Visst har han en poäng i det resonemanget! Sedan 1930-talet har diskussionen funnits om hur hembygdsrörelsen ska kunna locka ungdomen och få folk att engagera sig. Frågan är hur det blir i framtiden. Är oron obefogad och kanske till och med en retorik som finns? Det skulle kunna vara ett sätt att hylla sin egen insats och stärka sammanhållningen bland dem som är aktiva nu och få dem att stanna kvar, att stärka vi-andan bland de aktiva i hembygdsföreningen. Många är aktiva så länge de kan. Det kan göra det svårt för nya med liten erfarenhet att engagera sig att ta sig in i hembygdsföreningen. Hembygdsföreningen kan upplevas som en förening för "folkrörelseproffs"? Det finns allt färre personer med en bred erfarenhet av folkrörelsearbete.

Mitt råd är att först se över om det finns anledning till oro. Därefter ta sig an problemet med en tydlig strategi. I en hembygdsförening har de haft ett mentorsystem där den nye ordföranden ska ha stöd av den gamle i en övergångsperiod. I en annan förening har tankarna gått till att dela upp ordförandeskapet. En person skulle bli ansvarig för byggnader och liknande och en annan person för lokalhistorisk forskning och publikationer. Den nuvarande arbetsinsatsen behöver ersättas av flera personer. Det behövs alltså fler ideella krafter i framtiden. Kanske fler skulle engagera sig om det inte krävde så mycket tid?

I den tredje, yngre hembygdsföreningen uppfattar jag att ordförandes roll redan är mer delegerad. Hon har ofta dåligt samvete för att hon inte hinner engagera sig så mycket som hon önskar. En person i styrelsen påpekade att det är positivt, för då får fler personer engagera sig och känna sig delaktiga och ta ansvar.

Hembygdsrörelsens signum har varit och är dess bredd. Människor verkar ha ett behov av eftertänksamhet, nytt och gammalt sida vid sida, att identifiera sig med och samlas kring. Den kärnan är kvar, men arbetsformerna har förändrats och kampen mattats av i takt med att förutsättningarna har förändrats. Industrin och staden är inte längre en självklar fiende. Det är inte längre konservatism att vara intresserad av historia. Det gör det svårare att känna igen en hembygdsförening i dess olika skepnader. Kanske är det därför en del tror att hembygdsföreningarna är på väg att försvinna?

HEMBYGDEN I SVERIGES NYA GEOGRAFI

ULLA HERLITZ

RÖSTER FRÅN ALMESÅKRA

Året var 1998 och söndagen den 20 september var det kommunalval.³⁴ Då gick Almesåkraborna man ur huse för att rösta. Inte riktigt alla, men 88,8 % av de röstberättigade invånarna lämnade sin röst i kommunalvalet (89,8 i riksdagsvalet). Det är ganska många om man jämför med riksgenomsnittet som var 78,6 %. Hur kom det sig att valdeltagandet var så högt?

Almesåkra är en socken i Nässjö kommun. När den allmänna och lika rösträtten infördes för mer än 80 år sedan var Almesåkra en egen kommun. En liten kommun utan större tätort, men med 29 små byar och sammanlagt 531 invånare. Vägarna som genomkorsar socknen är idag asfalterade tack vare Hembygdsföreningen, som uppvaktat politiker och myndigheter och stått i. Dessa vägar var inte ens med i Vägverkets prioriteringsplan, men i augusti 2000 kunde landshövding Birgit Friggebo klippa bandet för de nybelagda vägarna 822 och 833.

På ena sidan vägen genom socknen, alldeles vid den vackra Almesåkrasjön, ligger den stora stenkyrkan. På samma plats där den första kyrkan byggdes redan på 1100-talet. Sockenstugan ligger på andra sidan vägen. Fram till början av 1950-talet hölls först sockenstämma och senare kommunalstämma i sockenstugan. En form av direktdemokrati som många små kommuner tillämpade långt in på 1900-talet. Det är där i sockenstugan som Almesåkraborna återigen lägger sina röster i valurnan.

Almesåkra kommun bildades 1863. Vid den första kommunsammanslagningen 1952 slogs Almesåkra samman med Malmbäck och den nya kommunen fick namnet Malmbäcks kommun. Det var inte populärt. Almesåkraborna menade att det inte fanns några naturliga förbindelser med Malmbäck och vägen dit var både lång och dålig. Man ville hellre gå samman med näraliggande Barkeryds kommun. Frågan diskuterades i många år och i Smålands Dagblad från 1947 kunde man läsa:

Efter en lång debatt beslöt kommunalstämman i Almesåkra att uttala sig för en sammanslagning med Barkeryd. Vidare beslöt stämman att på det kraftigaste protestera mot de beslutande myndigheternas sätt att driva igenom en fråga som över hela Sveriges land, särskilt bland landskommunerna, mötts av den största ovilja.

Länsstyrelsen körde över Almesåkras invånare. Det blev sammanslagning med Malmbäck, men de kunde fortfarande gå och rösta i sockenstugan. De politiska partierna hade nu också gjort sitt intåg. Bondeförbundet, högern och folkpartiet samsades här i viktiga frågor. Efter knappt 20 år var det dags igen för kommunsammanslagning, nu till Nässjö kommun. Inom dagens Nässjö var det först elva små kommuner, sedan fem mellanstora kommuner och 1971 blev det en enda storkommun. För Almesåkras del innebar det att beslutsvägarna blev längre, ja i vissa fall försvann, och att socknens identitet naggades i kanten.

Att gå till sockenstugan på valdagen hade man alltid gjort, men inte vid valet 1982. Man hade förlorat allt, till och med vallokalen. Almesåkraborna skulle nu åka till Malmbäck för att rösta. Hembygdsföreningen protesterade, startade namninsamling, uppvaktade och skrev inlagor för att ändra på länsstyrelsens nya valkretsindelning. Det blev två valomgångar i Malmbäck, åren 1982 och 1985, därefter var valurnorna tillbaka i sockenstugan vid Almesåkra kyrka. Sedan dess ordnar Hembygdsföreningen kafeservering i rummet bredvid och valförrättningen har blivit en gemytlig träffpunkt.

Hembygdsföreningens eldsjälär sekreteraren Bengt Johansson och ordföranden Zeth Bergström menar att en egen vallokal är en orts identitet, den får man inte ta bort. Det intressanta med denna lilla hembygdsförening är kopplingen mellan historia, nutid och framtid. De har både kunskap och intresse för hur det var förr, är engagerade i samhällets dagsaktuella frågor och vet hur de vill ha det framöver. Mycket av informationen i detta avsnitt om Almesåkra är hämtat ur Hembygdsföreningens nya bok "Almesåkra – från forntid till nutid" men också vid studiebesök i Almesåkra då herrarna Johansson och Bergström tog emot. De som tillsammans med andra ordsbor har "tagit demokratin i egna händer".

En av anledningarna till det höga valdeltagandet 1998, säger de, är att vallokalen är tillbaks i bygdens sockenstuga och att det är trevligt att gå och rösta. Hur ska det gå i framtiden, får man behålla sin vallokal? I Alme-

såkra finns knappt 200 röstberättigade invånare. Den lokala utvecklingsgruppen vill inte lägga ner trots att de är så få invånare, de vill tvärtom ha större inflytande. ”Den demokratiska processen sattes ur spel vid bildandet av storkommunerna. Vi skulle vilja ha ett beslutsforum som ligger närmare oss. Den gamla kommunalstämman var ett lokalt förankrat beslutsorgan med beskattningsrätt och den fungerade ju bra.”

Bengt Johannesson menar att det finns ett demokratiskt underskott på landsbygden och att det därför ”växer fram en tvärdemokratisk rörelse som kommer att ta över den lagstadgade demokratiska modellen och där bygdens problem står i centrum långt från de partipolitiska aspekterna. Tyvärr måste vi emellertid stå med mössan i hand och söka bidrag för våra verksamheter från centrala organ som genom beskattning lagt beslag på vår tillväxtförmåga.” Visst har bygdens befolkning halverats sedan 1920-talet, men flera unga familjer har flyttat in i gårdarna runt omkring. Och Hembygdsföreningen jobbar aktivt för att få ännu fler inflyttare. Nu behövs helt enkelt fler hus. Man föreslår villabebyggelse vid Almesåkrasjön intill kyrkan, men också en kampanj för att få fler hus i Barkansjö bebodda. 1920 bodde 51 personer i Barkansjö nu bor där tre. Andra aktiviteter på programmet har varit den kommunala översiktsplanen, trivselkvällar, att hägna gårdesgården, hemvårdardagar med gudstjänstbesök och kyrklunch, och så kaffeserveringen på valdagen.

Vi som bor i Almesåkra äger de tillgångar som är de vackraste och bästa i hela världen, utsiktspunkterna med de milsvida vyerna, de djupa skogarna med den absoluta stillheten, de rena bäckarna med källflödena och åarna, de orörda sjöarna, somrarna med den rika floran, med doften av solvarm skog, de gröna ängarna med liljekonvalj, nattviol och gentiana, vinterkvällarna då vi utan störningar från gatljus kan frossa i Vintergatans skönhet och norrskenets sprakande fyrverkeri.³⁵

Det är denna identitet Almesåkraborna tillsammans värnar om. De menar att också i den globala tidsåldern behöver människan en lokal identitet för att finna ro i själen.

HELA SVERIGE SKA LEVA MED 4500 LOKALA UTVECKLINGSGRUPPER

Mer än 4500 lokala utvecklingsgrupper, typ byalag, samhällsföreningar, sockenråd, intresseföreningar och bygdegrupper men också många hembygdsföreningar utgör basen i den drygt 20 år gamla bygderörelsen.³⁶ Den

betydligt äldre Hembygdsrörelsen, med start i början av 1910-talet, var en av initiativtagarna bakom den moderna folkrörelse som bygderörelsen utvecklats till. Svenska Hembygdsförbundet tog i mitten av 1980-talet initiativ till landsbygdkampanjen "För en levande bygd och natur". Tillsammans med ett 100-tal andra folkrörelser och organisationer kom de att under parollen "Hela Sverige ska leva" samarbeta med regeringskansliet i en nationell kampanj. Gemensamt skulle de mobilisera hela Sverige för landsbygdens utveckling. När kampanjen var över fanns hela 900 lokala utvecklingsgrupper runt om i landet. Det var början till den svenska bygderörelsen.

Så småningom ledde hela landsbygdsengagemanget till bildandet av Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva, år 1989. Den svenska folkrörelsetraditionen och folkbildningen spelade en viktig roll i mobiliseringsprocessen. Statens stöd var också betydelsefullt för bygderörelsens utveckling och konsolidering. Idag finns över 100 000 aktiva i det nationella nätverket Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva. Människor runt om i landet har, ofta helt ovetandes av varandra, bildat lokala grupper för att göra det som behöver göras i bygden.

Grupperna ser till helheten i bygden och jobbar över gränser mellan sektorer, föreningar och partier. De utför ett betydande samhällsarbete – organiserar basservicen, vårdar miljön och stimulerar entreprenörskapet. De vitaliserar demokratin, stärker ekonomin och skapar tillväxt över hela Sverige.³⁷

Ungefär samtidigt och på ett liknande sätt har människor i Sverige tagit saken i egna händer. Man kan säga att bygderörelsen utvecklats från en spontan lokal organisering till organiserade nätverk på läns- och kommunnivå. Efter hand som antalet lokala utvecklingsgrupper har ökat har också ett praktiskt behov av organisering uppstått. I länen har bygderörelsen samlats i länsbygderåd och i en tredjedel av landets kommuner finns kommunbygderåd. Det nationella kansliet för Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva ger information, stöd och råd till bygderörelsen³⁸.

Först efter tio års verksamhet med att stödja lokal utveckling och demokrati samlades Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva, år 2000, kring en plattform för landsbygdens utveckling. Ett landsbygdspolitiskt program med synsätt och förslag i tio s.k. landsbygdslyft.³⁹ Det tionde landsbygdslyftet handlar om lokalt inflytande; med konkreta förslag om lokal förvalt-

ning, initiativrätt, demokratikontrakt och goda modeller. Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva menar att det är viktigt och nödvändigt att använda den kunskap och det engagemang som finns inom rörelsen. Planering och beslut som rör den lokala nivån ska fattas så nära människorna som möjligt och man föreslår införandet av en lokal nivå; en planerings- och beslutsnivå på sub-kommunal nivå.

BÅDE BEVARA OCH UTVECKLA

Hembygdsrörelsen har en lång historia och karaktäriseras av bevarandeintresse. Bygderörelsen är en ung företeelse och kännetecknas av ett stort utvecklingsengagemang. Av hembygdsrörelsens 1900 lokala föreningar är omkring 25 % anslutna också till Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva. Precis som Almesåkra hembygdsförening har alltså många hembygdsföreningar utvecklat ett intresse och engagemang för aktuella samhällsfrågor i bygden. Både lokala frågor som man själv råder över och mer generella frågor som fodrar politiska beslut. Det finns en röd tråd mellan förändringen från 1800-talets omkring 2 500 små kommuner till dagens knappt 300 storkommuner och ett ökat engagemang för det lokala inflytandet⁴⁰. När den lilla kommunen inte längre finns med sitt kommunalkontor, lokala politiker och förvaltare och avståndet till de nya beslutsfattarna upplevs alltför långt, kan föreningarna t.ex. ikläda sig rollen att vara bygdens förvaltare och röst mellan medborgare och kommun. Exempelvis denna hembygdsförening som startade 1937 men vidgade sin verksamhet och införde två nya ändamålsparagrafer om miljö och utveckling i stadgarna 1975. Både bevarandeintresset och utvecklingsintresset utgör nu grunden i föreningens verksamhet som består av att:

- *tillvara och vårda kulturella och värdefulla byggnader och föremål*
- *väcka intresse för och om möjligt utforska bygdens historia*
- *vidtaga åtgärder för att höja samhörighetskänslan inom bygden samt i-
digt som goda kulturella förbindelser eftersträvas med kringliggande
orter*
- *medverka till skapandet av en trivsamt och hälsosamt miljö*
- *vidtaga åtgärder för bygdens fortsatta utveckling och till kommunens
styrande framföra samhällsinvånarnas önskemål.*

SVERIGES NYA GEOGRAFI

Sverige håller på att få en ny geografi. Diskussioner och beslut med anledning av den statliga Ansvarskommitténs betänkande⁴¹ om utformningen av den offentliga samhällsorganisationen och den pågående Grundlagsutredningen om att stärka och fördjupa det svenska folkstyret kommer förmodligen att leda till förändrade administrativa gränser. Redan nu kan vi i den praktiska politiken se hur landets regioner blir större och färre. Ett exempel på denna smygande förändring är hur nuvarande strukturfondsperiod delar in och administrerar landet i åtta nya regioner efter EU:s regionindelning för Sverige⁴² I den aktuella debatten lyfts också frågan om kommunernas vara eller icke vara. Den mest spektakulära förslaget presenterades nyligen i P1:s fredagsprogram Spanarna där en av framtidsspanarna såg EU som den framtida nationen och hela Sverige som en av dess kommuner. Samarbeten, förhandlingar och nätverksbyggande över kommungränserna är dock en realitet och verksamheterna ökar. Markus Gossas forskare på Institutet för Framtidsstudier ställer frågan om det är en ny kommunreform som håller på att växa fram.⁴³ Danmark har t.ex. nyligen genomfört en genomgripande kommunsammanslagning och i Finland diskuteras om de nuvarande drygt 400 kommuner i framtiden ska reduceras till drygt 100 eller som det mest radikala förslaget föreslår mellan 40-50 kommuner. Det finns risk för att ett gap uppstår mellan nya större regioner respektive kommuner/kommunsamarbeten och medborgaren. Ett tomrum som inte enbart de deltagardemokratiska satsningarna som kommunerna initierat förmår fylla. Statsvetarna Gilljam och Jodal⁴⁴ konstaterar att kommunernas satsning på demokratiutveckling inte har resulterat i en mer vital demokrati med mer aktiva och tillitsfulla medborgare.

Trots en lång rad olika analyser har vi inte funnit några belägg för att kommunerna har lyckats administrera fram en bättre fungerande demokrati. De kommunala demokratisatsningarna måste tvärtom bedömas som misslyckade.

Den stora frågan är hur medborgaren i framtiden kan få inflytande över beslut och förvaltning av platsen/platserna där det vardagliga livet utspelar sig. Finansdepartementets satsning på utredningar om en eventuell kommunsammanläggning mellan kommunerna Mariestad, Töreboda och Gullspång samt Vilhelmina, Dorotea och Åsele kan inte enbart ges ett ekonomiskt perspektiv.⁴⁵ Konsekvenser av kommunsammanslagningen måste

också belysas ur ett demokratiskt perspektiv. Om kommuner slås samman hur ska den lokala demokratin mellan medborgare och den nya storkommunen utformas? Det handlar både om att ställa resurser till förfogande för utredning och forskning om lokal demokrati, och att undanröja formella hinder eller på annat sätt underlätta för ett större lokalt inflytande. Olika metoder och modeller för både deltagardemokrati respektive mer formell representativ demokrati på sub-kommunal nivå måste studeras, utvärderas och bedömas. Och vilken roll kommer hembygdsrörelsen att "erbjudas" eller "erövra" i Sveriges nya geografi?

HEMBYGDENS NYA ROLL

Det tar tid och det krävs ständigt återkommande diskussioner och aktiviteter för att väcka intresse och debatt kring olika former för medborgarengagemang och demokrati på lokal nivå. För att uppnå resultat måste en konstruktiv dialog föras mellan folkrörelser som hembygdsrörelsen och beslutsfattarna. Det är också viktigt att det ges reella förutsättningar för att medborgarnas deltagande, inflytande och delaktighet skall kunna utvecklas och tas tillvara. Det ska kännas meningsfullt att engagera sig.

Den uppkomna sprickan i samhället mellan medborgare och politiker är oroande. Av olika anledningar tycks medborgarna ha ett allt sämre förtroende för politiker, och detta medför att man även tar avstånd från politiken som sådan. När ett samhälle har blivit uppdelat i "vi" och "dom" utvecklas med tiden en kravkultur. Man kräver att få sina rättigheter tillgodosedda samtidigt som kraven på medborgarna från samhällets sida inskränkts till att betala skatt och gå och rösta vart fjärde år. Under lång tid har rättighetsperspektivet fått stå ensamt i centrum. Diskussionen om demokratins utveckling har i för liten grad handlat om både medborgarens rättigheter och skyldigheter, om hur klyftan mellan "vi och dom" kan överbryggas så att man istället pratar om "vi och oss". Därför måste samhället på allvar stimulera medborgarnas deltagande i den demokratiska processen genom att dels ge förutsättningar för deltagande och dels på ett fint sätt "kräva" medborgarnas deltagande. Att skapa verkligt inflytande för verksamheter på lokal nivå är ett redskap för att minska klyftan mellan "vi och dom".

Ett fint sätt att erbjuda medborgarna att uppfylla sina samhälleliga skyldigheter på är att ge ett större lokalt ansvar för hembygden, inte enbart

genom möjligheter och uppmuntran att vårda föremål och byggnader utan också vårda och utveckla den lokala demokratiska samhällsorganisationen. Kunde man på 1800-talet stifta egna lagar och sköta rättskipning lokalt i byarna under överinseende av häradsrätten måste det finnas former för att dagens jämförelsevis utbildade och kunniga medborgare skall kunna ta sitt lokala ansvar.

I Sverige har stora satsningar gjorts på utredning och forskning kring regionernas respektive kommunernas problem och framtid. I förlängningen av eventuella region- och kommunförstoringar måste demokratin på subkommunal nivå genomlysas. Där bör frågeställningar kring vilken roll som moderna lokala rörelser kan spela för att garantera det lokala perspektivet och utvecklingen av ett hållbart samhälle vara en viktig utgångspunkt. I detta sammanhang innehåller historien erfarenheter som kan återupptäckas och rekonstrueras. Peter Aronsson visar att det lokala folkstyret genom historien format ett kulturarv som utmanar huvudfåran i den rådande demokratipolitiken.⁴⁶ Det historiska perspektivet utgör en viktig kunskaps- och inspirationskälla.

Det är mycket som talar för att det är dags att öppna upp för kreativa och konkreta diskussioner, utredningar och forskning om den moderna hembygdsrörelsens roll i Sveriges nya geografi. Det har Hembygdsföreningen i Almesåkra redan insett.

RÖRELSER I DET FÖRFLUTNA

ANNIKA ALZÉN

Hembygdsrörelsens verksamhet sträcker sig över ett helt sekel. I över hundra år har människor samlats för att minnas och vårda sin hembygd. Det är i det tidiga 1900-talet, i brytningstiden mellan det agrara och det industriella samhället som "hembygd" blir ett centralt begrepp och hembygdsrörelsen får fäste i Sverige. Vi får en rad nya företeelser som hembygdsgårdar, hembygdskurser, hembygdsideal, hembygdsstilar och hembygdsvård.

I relation till den annalkande nya tiden kan hembygdsrörelsen ses som en motkraft – som en form av proteströrelse. Begreppet hembygd underförstår en motsats, en plats som inte är hemma, något främmande. Det ligger nära till hands att tänka sig denna kontrast som det framväxande industrisamhället, konkretiserad i den urbana miljön och det upplösta moderna hemmet. Hembygdsrörelsen och hembygdsgården erbjöd i det läget ett alternativ, en fristad där oro och tveksamhet inför det nya och främmande kunde kanaliseras i konkret handling och i samhörighet med likasinnade. Hantverk, kunnande och kvalitet sattes i motsats till de standardiserade fabriktillverkade varor – utan förankring i det genuint svenska – som ansågs översvämma landet.

Men hembygdsrörelsen såg inte bara bakåt.⁴⁷ Hembygdsbegreppet och dess många sammansättningar har en komplex innebörd och en mångfacetterad historia. En central tanke i rörelsens historia var dess strävan att vara både tillbakablickande och framåtsyftande. Framtiden skulle byggas med hjälp av goda förebilder i det förflutna. Hembygdsbegreppet omfattade både det avskiljande bevarandet, i form av föremålssamlingar och utställningar, och det föränderliga bevarandet som till exempel inom hembygdsvården.⁴⁸ Den aktiva hembygdsvården är ett exempel på hur rörelsen konkretiserade sitt samhällsengagemang och vilja att medverka till förändring.

Med 1930-talet kom en ny tid. Det radikala draget försvagades. Bevarandet syftade mera till att slå vakt om samhället. Det museala draget förstärktes. Under denna period bildades många nya hembygdsföreningar. Hembygdsgården, som ett centrum för nostalgiskt tillbakablickande, in-

samling och utställningar av föremål, tycks ha blivit en allt viktigare del i verksamheten. Här rekonstruerades en bild av "livet på landet". Även den försvinnande praktiska kunskapen i det agrara samhället blev föremål för stort intresse. Hembygden laddades med värderingar som trygghet, värme, gemenskap, närhet och hemkänsla. En idyll skapades där problem och konflikter hade rensats bort.⁴⁹

Hembygdsrörelsen kom under den här tiden att bli alltmer samhällsbevarande och konservativ. Samtidigt växte folkhemssverige och de kritiska rösterna mot det gamla samhället tog överhanden och blev alltmer artikulerade och högljudda.⁵⁰ I det socialdemokratiskt styrda Sverige med sin starka inriktning på modernitet och framtid kom bevarandet av det förflutna att marginaliseras. Det fick stå tillbaka för dagsaktuella frågor. Hembygdsrörelsens allt ensidigare inriktning mot bevarandefrågor och minnet av det förflutna skulle kunna tolkas som en reaktion på moderniseringen och samhällets brist på intresse och engagemang för historien. Hembygdsrörelsens arbete kan i det perspektivet ses som en protesterörelse mot den rådande politiken. Flera rörelseforskare hävdar att en social rörelse kännetecknas av att aktörerna – i konflikt med det etablerade systemet – formulerar kritik och framför protester inom ramen för det område de verkar.⁵¹ Detta är emellertid en fråga som inte kommer att diskuteras närmare i denna text.

Här ska i stället skillnader och likheter med den så kallade gräv-där-du-står-rörelsen eller grävrörelsen diskuteras. Grävrörelsen växte fram under 1970-talet när industrisamhällets grundvalar på olika sätt började ge vika. Intresset för att bevara minnet av det förflutna dök upp där man kanske minst väntade sig – i vänsterradikala kretsar. Historien och det kulturella arvet hamnade på barrikaderna under några år i slutet av 1970-talet.

GRÄV DÄR DU STÅR!

Grävrörelsen kan kort beskrivas som en social rörelse med inriktning på industri- och arbetarhistoria som i första hand var verksam i Sverige, men med paralleller utomlands såsom History Workshop och Industrial Archaeology. Den svenska grävrörelsen hade sin huvudperiod under ett tiotal år – från mitten av 1970-talet till mitten av 80-talet. Intresset för industrisamhällets historia var länge svagt. Från arbetarrörelsens sida kan man faktiskt tala om ett uttalat motstånd och ointresse för att bevara den industriella historien som snarast associerades med armod, misär och elände. Detta skede

måste glömmas, inte bevaras, låt oss se framåt hävdade det regerande socialdemokratiska partiet. Museer som Tekniska museet och Nordiska museet hade redan på 1920-30-talet på olika sätt uppmärksammat det teknik- och industrihistoriska arvet i insamlingar och utställningar. Ett liknande intresse manifesterades också i den stora utställningen i Göteborg 1923.⁵² Under första hälften av 1900-talet förefaller emellertid intresset främst rikta sig mot den tekniska och industriella utvecklingen, ofta kopplad till en speciell bransch eller ett enskilt företag. Ett bredare intresse för att studera och bevara industrisamhällets historia skulle dröja. Kulturminnesvården infördes först mot slutet av 1970-talet det industriella kulturarvet som en kategori i sin verksamhet.

”Grävandet” uppstod någon gång i början av 1970-talet. Jag har gjort ett försök att dela in den period, under vilken rörelsen kan urskiljas, i tre faser. Under den första fasen som inträffade under första delen av 1970-talet var det främst den lokala bygdens och den enskilda individens minnen som dokumenterades. Syftet var helt enkelt att rädda dessa minnen från att falla i glömska. Ett viktigt inslag i denna fas var den radio- och tv-serie som sändes 1973/74 under namnet Bygd i förvandling. Det finns tydliga samband mellan Bygd i förvandling och den omfattande studiecirkelverksamhet som fanns både tidigare och senare. Tankar och idéer fördes vidare och utvecklades.⁵³ Grävrörelsens huvudfas inträffade ungefär mellan åren 1975-1985. Det var under denna period som huvudparten av grävandet utfördes. Perioden kännetecknas av ett intensivt studiecirkelarbete med inriktning på industrisamhällets och industriarbetarnas historia. 1977 utkom Gunnar Silléns *Stiga vi mot ljuset* och 1978 publicerades Sven Lindqvists *Gräv där du står*, böcker som kom att få stor betydelse för inriktningen på cirkelverksamheten. I retoriken fick denna period en starkt social-politisk framtoning.

Arbetarklassens underordnade ställning och deras rätt att själva gräva fram och skriva sin egen historia stod i fokus. Perioden kännetecknas av ett intensivt lokalt förankrat cirkelarbete, ofta sammankopplat med utställningsproduktion eller teaterverksamhet. Det är också under denna fas som arbetarspelen etablerar sig som en ny form av amatörteater. En teaterform som satte arbetarna i centrum såväl på som bakom scenen. Den tredje och sista fasen börjar vid mitten av 1980-talet. Då hade intresset för industriarbetarnas historia falnat. Vänstervågen hade ebbat ut. 1985 kan ses som det definitiva slutet på den vänsterradikala eran. De högervindar som nu blåste

över Europa nådde även till Sverige. Cirkelverksamheten med inriktning mot industrisamhällets kulturarv mattades av och arbetarspelen fick en annan inriktning. Grävrörelsen, med sin speciella blandning av krav på förändring och bevarande, var egentligen slut.

Det förekom ännu liknande verksamhet men nu med andra förtecken och i annan form. Så inordnades till exempel dokumentation och bevarande av industriarvet alltmer i det professionella antikvariska arbetet. Intresset för arbetslivet och arbetets historia manifesterades efter många års diskussioner i Arbetets museum som invigdes i Norrköping 1991.⁵⁴ Intresset fortlevde i Arbetslivsmuseerna som kom att få en stark tillväxt under 1990-talet. Syfte och ambitioner hade då i många fall en i riktning mot ett konkret bevarande av lokala arbetsplatser men också mot turism och näringsliv.

Att ägna sig åt industriarbetets historia var inte längre ”på modet” i det sena 1980- och 90-talet. Andra problem stod nu på dagordningen. Historieintresset fanns utan tvekan kvar men det hade fått nya förtecken. Kulturarvet som fenomen seglade nu upp och exploaterades på olika sätt i medierna och på fältet. Kulturarv fick ett egenvärde. Radikala syften fick ge vika för nationella anspråk och för marknadens krav. Under 1990-talet växte ett akademiskt intresse för kulturarvsproblematiken fram. Vid sidan av det sedan länge etablerade intresset för kulturarvets olika artefakter kom frågorna nu alltmer att gälla kulturarvet som ett fenomen i samhället; hur skapades och brukades det kulturella arvet?⁵⁵

JÄMFÖRELSE MELLAN RÖRELSENA

Grävrörelsen och hembygdsrörelsen är rörelser som båda lyfter fram kulturarv som en viktig del av sin verksamhet. Det bör emellertid påpekas att vare sig hembygdsrörelsen eller grävrörelsen är renodlade ”antikvariska folkrörelser” med enda syfte att uppmärksamma eller bevara det kulturella arvet. De särskiljer sig emellertid från andra rörelser och strömningar för att de inom ramen för sin verksamhet nyttjar kulturarvet på ett medvetet och engagerat sätt. Det är just denna del av deras verksamhet som studeras i jämförelsen.

En grundläggande skillnad som redan kort berörts är *rörelsernas varaktighet och organisationsformer*. Hembygdsrörelsen har varit aktiv i nästan precis hundra år och har en nationell organisation med medlemmar

och föreningar medan grävrörelsen bara existerade under en tioårsperiod och finns i dag inte längre. Grävrörelsen saknade helt en gemensam organiserande struktur. Det finns inga styrelseprotokoll eller medlemsregister att studera, inte heller något samlat arkiv eller bibliotek. Dessa olikheter medför metodiska svårigheter och bidrar givetvis till funderingar kring vilka slutsatser som kan dras. Trots detta menar jag att man kan urskilja flera intressanta likheter som kan bidra till förståelse av såväl hembygdsrörelsen som grävrörelsen.

Vid formeringen av såväl hembygdsrörelsen som grävrörelsen tycks *förändringsperspektivet och framtiden* ha varit mobiliserande. Därefter tycks rörelserna stelnat i en färdig form. Det tillbakablickande och historiska perspektivet vinner terräng och tar över i båda rörelserna. Det radikala draget tycks försvinna och såväl hembygdsrörelsen som grävandet blir mer inriktat på det förflutna. Grävrörelsens radikala riktning får ge vika för en mer lokalhistorisk konservativ linje. Det aktivistiska draget som utgår från hot och förväntningar på framtiden, förväntningshorisonten, minskar i betydelse och det förgångna, erfarenhetsrummet, får allt större betydelse.⁵⁶

Båda rörelserna tycks ha uppstått i opposition till något. De uttrycker på olika sätt ett missnöje med den rådande hanteringen av det förflutna. Inom både hembygdsrörelsen och grävrörelsen finns ett *kritiskt ifrågasättande av professionens* hantering av det kulturella arvet. Främst gällde kritiken innehållsliga frågor men också hur kulturarvet kunde eller borde användas. En *omtolkning* av vad som kan tänkas vara kulturarv och en aktiva syn på bruket av arvet som en del i människors vardag tycks utmärka båda rörelserna. Nya grupper och nya områden införlivades. Båda rörelserna hävdar folkets rätt att själva avgöra vad som bör ingå i det kulturella arvet – antingen det är det agrara eller det industriella arvet. Diskussionen rör inte bara vad och vilkas historia som ska brukas/bevaras utan även vilka som bör göra det och hur det ska gå till. Här finns en *demokratisk potential*.

Rörelserna hanterar på olika sätt *förlusten av en epok*. De ger sina sympatisörer möjlighet att förhålla sig till de nya förutsättningarna genom att aktivt medverka. I vissa fall kanaliseras människors osäkerhet och oro inför det nya genom rörelserna som ger utrymme för handling och "protest". Grävrörelsen fick en viktig roll som arena och aktör i det "sorgearbete" som de stora företagsnedläggningarna medförde under 1970-talet. Grävcirklarna gav enskilda och grupper ett forum för att uttrycka sin frustration i ord och handling. Även hembygdsrörelsen har tilldelats en *stabi-*

liserande roll. Genom att organisera de människor som lämnat sin hembygd på landsbygden för att arbeta i staden och som därmed antogs vara rotlösa, skulle rörelsen ha bidragit till att skapa lugn och ordning bland arbetarna, inte sällan beskrivna som det "rotlösa proletariet".⁵⁷

Det lokala perspektivet är centralt. Ett gemensamt drag är betoning- en av den lokala identiteten och platsens betydelse. I grävrörelsen forskas kring den egna bygden och den egna fabriken. Det är den personligt relate- rade historien som lyfts fram. Här jobbade min farfar – han var klensmed. När det gäller hembygdsrörelsen är ju det lokala själva kärnan i verksamhe- ten. Hembygd associeras gärna med en konkret plats.

Ett gemensamt intresse för de båda rörelserna är den betydelse de tilldelar det förflutna men också tanken att historien tillhör *folket* – inte överheten. Det är den enskilda människans relation till den egna historien som betonas. Arbetet ska spegla ett *underifrånperspektiv* men också utföras av så kallade *amatörer*, människor utan utbildning vare sig i teoretiska eller praktiska ämnen relevanta för verksamheten. Det ska inte bara handla om den enkla människan, det är också hon som ska verka inom rörelserna – av folket genom folket. De aktiva inom rörelserna ska helst utgå från medbor- garna. Intressant nog finner vi emellertid många högutbildade, intellektuel- la, konstnärer etc. både i hembygdsrörelsen och i grävrörelsen.

Det finns en likhet mellan rörelserna i relation till bemötandet från etablissemang. Ofta beskrivs rörelsens deltagare just som amatörer. Det sker som ordet indikerar i relation till professionen och har i vissa sam- manhang en något nedvärderande klang. Redan begreppet amatör i relation till rörelserna inbegriper en rad komplikationer. Något som inte minst inom grävrörelsen vändes i dess motsats. I retoriken blev amatörerna fram som sanningssägare. De skulle avslöja makten med sin unika förmåga att kunna urskilja sanningen. De så kallade amatörerna har ofta *kritiserats av professionen* för sin brist på överblick, syntetisering och problematiserande frågeställningar. Materialet som "grävarna" samlat in utgår från föreställningar som "innan det är för sent", "hellre för mycket än för lite" och "allt är av intresse". Det finns en uppenbar konflikt mellan amatörer och professionella som får olika innehåll och betydelse i de olika rörelserna.

Likheterna mellan rörelserna finns också i synen på vad som ska be- varas. Fokus riktas mot *vardagen, mot det folkliga, det enkla och triviala*. Allt bör uppmärksammas – inget är för obetydligt. Vare sig det gäller vitt-

Inte minst i ljuset av modern forskning om betydelsen av socialt kapital, tillit och förtroende som motor i tillväxt; forskning om kulturens roll för samhällsutvecklingen och diskussioner om det demokratiska underskottet gör det väsentligt att placera forskningen om hembygdsrörelsen i ett vidare europeiskt och samhällsteoretiskt sammanhang.

Om jag skulle föreslå ett antal särskilt angelägna områden för forskning så rör de hembygdsrörelsen insatt i ett bredare och jämförande sammanhang under tiden efter andra världskriget. Hembygdsrörelsen är en av de stora och växande folkrörelserna: vad betyder den för sina medlemmar, för de lokalsamhällen som de verkar i och för landet som helhet. En rad olika metodiska grepp behövs för att bearbeta alla dessa frågor, från intervju, över analyser av hur en lokal plats konstrueras till försök att mäta effekterna av arbetet i både ekonomiska, sociala och identitetsmässiga termer. *En första uppgift för samverkan mellan forskning och rörelse är att med etnografisk metod fånga betydelsen av rörelsen i just det lokala perspektivet.*

En andra grupp av uppgifter är att bättre försöka fånga den mångfald som ryms genom aktiviteterna genom *systematiska jämförelser* inom landet och relatera dem till det sammanhang de verkar i. Hembygdsrörelsen är på de flesta orter en av flera föreningar med ett lokalt upptagningsområde och en agenda där det lokala sätts i centrum på dagordningen. Med en funktionell definition av hembygdsrörelse kan man tänka sig att denna uppgift bärs av en lokal idrottsförening eller en arbetarkommun. Ett antal väl valda lokala undersökningar kan visa på spännvidden i utformning, bärare och innehåll i organiseringen av lokal gemenskap. Denna forskning kan relatera både till modern forskning om demokratisk kultur och demokratiska processer, men också till utvecklingsfrågor som rör föreningslivets roll för att skapa socialt kapital och tillit.²³

Det lokalhistoriska intresset är inte en svensk säregenhet. *Den olikartade rollen för lokalhistoriskt engagemang i skilda nationella kontexter* är ett tredje område som behöver undersökas för att förstå vilka värden det lokala sammanhanget tillåts spela för samhällsutvecklingen. Hembygdsbegreppet blev särskilt i Tyskland negativt belastat efter 1930-talets infogning i en nazistisk ideologi.²⁴ I olika nationella kontexter klingar begreppet olikartat, får olika ideologiska möjligheter. En begreppshistoriskt jämförande undersökning av hur begreppet används, av vilka organisationer och för vilka syften hjälper till att förstå variationerna i dess attraktionskraft och

användbarhet för samhällsbygge från 1930-talet till 2000-talets globaliseringsdiskurser i olika nationer. I Finland, Norge och Japan är rörelserna starkt institutionaliserade, har hög akademisk status: varje kommun och region med självaktning ser till att få professionella lokalhistoriker skrivna med referensgrupper som tar sitt arbete på allvar.

Förslagen rör sig från en internationellt jämförande och diskursiv nivå, över en jämförande till ett inifrånperspektiv på rörelsen och kan på så sätt skissera ett heltäckande program för att värdera hembygdsrörelsens samhälleliga roll under den svenska moderniseringsepoken. Utan tvekan pågår en del forskning redan som kan sägas bygga in ny kunskap i denna struktur. Författarna till inläggen visar just på detta.

HEMBYGDSRÖRELSENS UTMANINGAR

MARIA BJÖRKROTH

TRADITIONENS STYRKA OCH SVAGHETER

Det finns en livaktig kulturrörelse som består av hembygdsföreningar, arbetslivsmuseer, släktforskare m.fl. Förr kritiserades de ofta för att vara amatörer. Men att vara amatör – att göra något för att man älskar det – är en särskild kvalitet. De är det intresserade folket som ger legitimitet åt såväl museernas som kulturmiljövårdens tal om sitt värde för samhället. Om det inte finns några som tycker att dessa värden är värdefulla så behöver de professionellt verksamma inte ens såga av den gren de sitter på, då den i så fall kommer att visa sig vara ihålig och murken inifrån.

Kulturarvets värden måste hela tiden återskapas. Nya generationer lär sig tidigare generationers värden och lägger till sina egna värden. Att ha möjlighet att bidra till det samlade kulturarvet är viktigt för förståelsen och engagemanget. Det måste finnas en levande relation mellan människorna och de kulturvärden som skall förvaltas. Exempel på denna levande relation finns i all framgångsrik verksamhet inom området. Den bygger på en relation mellan människorna som är deltagare och publik och de förtätade platser och ting som vi utvalt att vara delar i den historia vi delar med andra. Hembygdsarbete handlar extremt mycket om denna relation, ibland kanske så mycket att man blir verksamhetsblind. Hembygdsrörelsen har ett tydligare uppdrag att bidra till reproduktionen av värden än till exempel ett museum eller annan professionell institution som kan sluta sig inom sina väggar och säga att de förstår verkligheten bättre än sin publik.

Vad är det då som håller igång produktionen av hembygd? Där det finns anställda hembygdskonsulenter kan de vittna om att det är ett brett och mosaikartat arbetsområde. Alla gör inte samma saker. Det unika i det svenska hembygdsbegreppet är processinriktningen. Hembygd är något som man förvärvar genom att delta i arbete med en närmiljö. Dessutom kan vi ha flera hembygder; mammas, pappas och min egen hembygd kan vara lika mycket mina hembygder som dem som jag flyttat emellan. Det är ett samtids- och framtidsperspektiv. Aktiviteterna bidrar till att göra vardagen och festen meningsfull därför att vi är på den här platsen just nu och har

tänkt oss att kunna bo här ett tag till eller åtminstone att kunna återkomma till den. Materialet är ortens och platsens historiska förutsättningar och historiska lämningar. Ur detta väljs det som vid varje enskild tidpunkt ter sig viktigt att ta med till framtiden. Annat blir glömt trots att såväl det utvalda som det bortglömda skulle kunna vara lika intressant ur ett annat perspektiv.

TRADITIONEN

Två övergripande frågor ställs i denna skrift, den första är vad hembygdspföreningen i allmänhet och olika lokala föreningar i synnerhet har för olikartade historiska förutsättningar för sin verksamhet.

Låt mig börja med de olikartade förutsättningarna. Bredden av aktiviteter kan vara oöverblickbar och svårförståelig. Men de har alla sina rötter i rörelsens historiska förutsättningar. Hembygdsrörelsen växte fram vid sidan av redan existerande fornminnes- och museiföreningar. Det fanns alltså redan museiföreningar som sysslade historien. Hembygdspföreningarna, eller hembygdsvårdsföreningarna som en del kallades, växte fram i ett utrymme som fokuserade på hur samtiden och framtiden skulle se ut, utifrån en historisk grund. Hembygdsvård var det centrala begrepp som dessa tankar samlades i.

Hembygdsvården var av tre slag. När begreppet introducerades i Sverige bestod det av två delar – naturvård respektive kulturvård. Tankarna sammanfattades 1914 på svenska av Karl Erik Forsslund i hans programskrift "Hembygdsvård". Då hade han redan hållit föredrag och agiterat för hembygdsvårdens program under många år. Förebilderna kom från tyskt område och där hade tankarna formulerats mer än ett decennium tidigare. De fanns också på andra håll i Europa. Så hembygdsvården som idé är en del av ett europeiskt tankegods. Hembygdsvården hade dessutom två olika inriktningar – den var mer eller mindre bevarande eller gestaltande. Ibland gick gestaltandet och bevarandet hand i hand, i ytterlighetstillfällena konkurrerade de. Hur mycket kan man gestalta en miljö innan det man vill bevara har ödelagts av de gestaltande insatserna? Kan något bevaras utan att gestaltas för de samtida behoven?

Den tredje formen av hembygdsvård är av socialt slag. Inriktningen på naturvård och kulturvård fick sällskap av en idé om vården av människorna. Detta kom på 1930-talet att kallas social hembygdsvård. Dessa tre

områden, naturmiljön, kulturmiljön och den sociala miljön, är kärnan i den samlade hembygdsrörelsens verksamhet.

Antagligen bidrog inriktningen på aktivt bevarande till att museiverksamhet lades till som ytterligare en del av hembygdsrörelsens verksamhetsfält. Inledningsvis var det verkligen fråga om att museiverksamhet och hembygdsvård gick ihop. Gamla fornminnes- och museiinriktade föreningar tog upp hembygdsvården på sitt program. Det kunde också ske genom att nya föreningar och förbund sprungna ur hembygdsvården gick samman med tidigare etablerade museiföreningar.

I de enskilda föreningarnas verksamhet dominerar än den ena än den andra delen av det breda hembygdsvårds- och museibegreppet och det bidrar till svårigheterna att beskriva vad som är rörelsens gemensamma delar.

Låt oss stanna ett tag på 1910-talet och se hur hembygdsvårdstankarna spreds. Den första programskriften är från 1906 och har som rubrik "Utkast till stadgar, jemte råd och upplysningar för folkbildnings- och hembygdsföreningar." Redan här knöts bildning och hembygdsarbete tillsammans. I bakgrunden finns en ny pedagogisk tanke. I ämnet hembygdskunskap skulle hembygden utgöra läromedlet för skolans arbete. Pedagogiskt sett är det fråga om åskådningsundervisning. Istället för en teoretisk katederbunden undervisning skulle eleverna kunskapsinhämtning stimuleras genom att deras egen miljö användes som pedagogiskt hjälpmedel. Den didaktiska metoden lärdes ut på kurser för folkskolans lärare och 1918 infördes hembygdskunskap som obligatoriskt ämne i folkskolan. Det omfattade NO/Samhällskunskap men också ett betydande historiskt perspektiv som tog upp såväl den egna bygdens historia, liksom individens egen släkt-historia. Den klassiska lärarhandledningen blev Sjöholm och Goës "Handledning vid undervisningen i hembygdskunskap" som kom ut i ett stort antal upplagor och tryckningar från 1916 till 1950. När böckerna gavs ut första gången sträckte sig deras tidsperspektiv från forntiden till samtiden. Tanken var att hembygdskunskapen sträckte sig fram till elevens samtid. Men i de nya upplagorna uppdaterades inte samtiden och hembygdstiden stannade vid seklets första decennier. Där finns det elektriska ljuset, bilen och flygplanet men det blev inte några nya modeller av den moderna teknologin och detta har bidragit till föreställningen om att hembygd är förfluten tid och museala företeelser.

TILLGÅNGAR OCH HINDER

Vi har en ganska stor offentligfinansierad kultur- och kulturarvssektor. Hur den skall se ut i framtiden avgörs i de många hembygderna. Här grundläggs inställningen till eget och andras värden och värdet av kulturarv. Det är en evig förhandling. Det som en generation satt i kulturens högsäte kan nästa generation förkasta. Fotfolket är hembygdsfolket, de som ställt sig upp och valt sida för kulturarvet på den egna orten. Kulturarvet är både mer socialt och mer socialiserande än vi ofta tänker oss. Hembygd är vid det här laget ett gammalt svenskt begrepp. Något som vi inte behöver vara eniga om, något som inte behöver vara konfliktfritt men där vi återskapar värden och överbryggar konflikter genom att arbeta och diskutera. Ur hembygdsperspektiv kan aldrig en statlig, landstingskommunal och kommunalt finansierad kultursektor lämnas åt sitt öde. Hembygdsperspektivet är verklighet som ofta är långt från generaliseringarna. Verklighet som också skall påverka hur den offentligfinansierade verksamheten formas och utvecklas.

Den andra frågan som utvecklas i denna skrift är: Vad är tillgångar och vad är hinder i relation till utmaningarna, som dagens hembygdsföreningar möter? Vad är det som hindrar hembygdsarbetet? Många föreningar har samlingar, som de vårdar och visar men uttrycker osäkerhet över syftet med denna verksamhet. Det som borde vara vår stora tillgång är kanske samtidigt ett hinder. Det finns en ambivalens. Frågan är om hembygdsrörelsen vet vad den har och vet vad den skall göra med det? Kan hembygdsrörelsen skapa möten mellan människor, och mellan ting och människor? Utan sådana möten är det svårt att föreställa sig en verksamhet som sträcker sig långt in i framtiden. För få människor är ett hot mot varje verksamhet. Hur liten kan en aktiv grupp vara? Hur upprätthålls en kontinuitet över tid?

Kulturarvet är idag en del av ett hållbart samhälle. Det gäller såväl lokalt som nationellt och globalt. Det innebär också att kulturarvet har andra roller än de som vi känner sedan tidigare. Det har använts som nationsbyggande, som en definition av det moderna samhället, som identitetsskapande. Det kommer att få nya roller, frågan är hur vi upptäcker dessa och hur vi placerar hembygdsfrågorna där.

Den absolut största utmaningen är att hembygden måste förvärvas om och om igen. Människor kan vara unga i en bygd för att de inte har så många år på nacken eller för att de har flyttat dit nyligen. Men hur ser våra

föreställningar ut: Har varje människa fler bakgrunder än människorna hade förr? Eller samlas fler människor med olika bakgrund? Har mångfalden alltid funnits inom oss? Har mångfalden alltid funnits runt omkring oss?

Det är dags att fundera på var hembygden finns idag. Är den integrerad i samhället eller isolerad från det? Finns det nya hembygder i subkulturer och i den virtuella världen? Hur ser hembygden ut där hemma? Platsen är en av hembygdsrörelsens största tillgångar. Platsen intar en central roll i hembygden. Ja platserna definierar till och med själva hembygderna. Men en plats är såväl en egen plats (place) som ett eget utrymme (space).

Den egna platsen är mer än "min" kultur. Den är alla kulturer, religioner etc. som är representerade på platsen och den uppstår genom att den förvärfvas i praktiskt arbete kring platsen. Förvärvshembygd - många har mer än en! Platsbundenheten förvärfvas genom flyttning eller arv.

I Sverige är hembygd en förvärvshembygd. Genom att arbeta med hembygden får vi den. Att ha en hembygd är något annat än de administrativa termerna för mantalsskrivningsort/bostadsort och födelseort. Det är också vanligt att svenskar anser sig ha flera hembygder. Platser som de eller deras anhöriga har eller har haft anknytning till. Dessa platser har det gemensamt att man vill att de skall finnas kvar. I hembygden arbetar vi med en plats där vi befinner oss eller skulle vilja finna oss och som vi avser skall bestå åtminstone i den nära framtiden.

Om platsen är bestående så är det egna utrymmet betydligt mer knutet till ögonblicket. Det gäcker oss liksom tiden gör. Den egna tiden (time) och det egna utrymmet (space) är flyktigt och förgångligt.

Relationen till olika tider är hembygdsrörelsens viktigaste metod. Den egna tiden speglar sig i dåtiden och skickar spegelbilden till framtiden. Mötet kring tiden och platsen – dåtid, nutid, framtid – är rörelsens styrka. Det kan se ut på många sätt. Det kan vara gruppaktiviteter – från fotocirkel till digitala communities. Andra kan utveckla möten för kulturturism eller för kulturarv som utvecklingsfaktor och hållbar utveckling.

I hembygdsrörelsen finns det föreningar utan museer och föreningar med museer. Kan hembygdsrörelsen behålla denna profil? Vi har sett en period av ett enormt museigrundande som förändrat den svenska museikartan, vilka konsekvenser kommer det att få för redan existerande museer och vilka konsekvenser har det för hembygdsrörelsen där museiverksamhet

bara är en del av verksamheten? Att det finns ett stort intresse just nu för museer visas inte minst genom att det har startat enormt många enskilda museer. Blir detta intresse så stort att hembygdsverksamhet utan museer försvinner? Redan nu finns det föreningar som upplever det som en brist att de inte har sitt museum. Det har aldrig fordrats att ha ett museum för att vara en hembygdsförening. Är det då önskvärt att föreningar startar ett museum för att "de måste", eller försvinner de ut ur hembygdsrörelsen för att de inte har museer och inte känner sig hemma i en allt starkare museiprofil?

Det finns två framtidsvägar och valet mellan dem ligger nära i tiden men kan vara mer eller mindre medvetet: Hembygdsrörelsen kanske inte skall vara en museirörelse utan fortsätta som nu med eller utan museer? Eller kanske borde den bli en riktig museirörelse istället för en hembygdsrörelse?

När en förening bygger ett museum skall det vara för att verksamheten med museet är det viktiga. Museet är aldrig ett mål, det är ett medel. Ingen förening skall känna sig tvungen att ha ett museum, eller att ta emot föremål, för att någon i bygden har ett speciellt förhållande till sina saker och vill att någon annan (i dessa fall föreningen) åtar sig att för framtiden hålla ett museum som äreminne. Det finns föreningar som aningslöst trott att det varit deras uppgift, för att sedan uppleva det som en fälla som de inte kan ta sig ur. Resultatet har ofta blivit lågt engagemang, låg nyrekrytering, tom föreningsverksamhet och rätt abrupta generationsskiften när föreningsmedlemmarna blivit få och gamla. Historien får ofta en lyckligare fortsättning trots allt. Den nya styrelsen ser inte gamla ömma tår och minns inte dammiga löften. Efter viss smärta har nya människor hittat nya platser bland museiföremålen och gjuter nytt liv och ny betydelse i dem.

Men förutsättningen är att man kommer från en museitanke till en annan. Att man lämnar museet som självändamål bakom sig och hittar museet som verksamhet och process. Förr kunde de stora museerna hävda att deras roll var självändamålet att bara finnas där. De hävdade att deras syfte var att samla, vårda och visa. Idag har till och med dessa museer vaknat och insett att det behövs något mer för att existera över lång tid. Skillnaden är att hembygdsrörelsens museer inte bara har samlat, vårdat och visat. De har stått för det viktigaste av allt, att med hjälp av det samlade vårdade och visade skapa möten mellan människor. Det förlåter till och med många brister i samlandet och vårdandet. Meningen har varit en annan än att samla

och vårda, meningen har varit att mötas. Föreningsfolket har arbetat på detta sätt – samla, vårda, visa och mötas - men inte alltid satt ord på det. Traditionens styrka är en stark och tydlig hembygdsverklighet som spelar roll för framtidens kultur. Ideella krafter är svårare att lägga ned och avskaffa än penningstyrda verksamheter som kan försvinna genom ett enda pennstreck.

FRÅN MOTSTÅND TILL MÖTESPLATS?

ANNA ESKILSSON

HEMBYGDSRÖRELSEN – EN VÄXANDE 100-ÅRING

Många människor har en uppfattning om hembygdsföreningar, positiv eller negativ. Inte sällan anses hembygdsföreningar vara lite ”mossiga”, gammalmodiga, förlegade. Jag har också mött människor som tror att hembygdsföreningar som företeelse håller på att försvinna. Men det är faktiskt tvärtom. Hembygdsvrörelsen växer fortfarande och har idag nära en halv miljon medlemmar fördelade på nära 2000 hembygdsföreningar. Omkring tre och en halv miljoner människor kommer under ett år i kontakt med hembygdsföreningars verksamhet där de bor eller som turister.²⁵

Om du tänker efter har du säkert kommit i kontakt med en hembygdsförening, kanske där du minst anar det. Hembygdsföreningens ordförande kanske går civilklädd, utan folkdräkten som närmast blivit en hembygds-kostym? Hon kanske står och pratar mitt i staden och inte vid det rödmålade huset? Det har gått omkring hundra år sedan de första hembygdsföreningarna bildades i Sverige och de har blivit ett etablerat begrepp med många olika laddningar. Har hembygdsföreningarna stelnat eller är det bilden av dem som har gjort det?

I den här artikeln kommer jag att diskutera något av det som var ambitionerna med den tidiga hembygdsrörelsen i början av 1900-talet under begreppen nationalism och agrarianism. I relation till det kommer jag sedan att diskutera hur hembygdsföreningarna idag utformar sin verksamhet och ge konkreta exempel ur tre östgötska föreningars verksamhet, samt exempel på hur de drivande personerna i hembygdsföreningarna ser på verksamheten.²⁶ Visst vore det konstigt om inte verksamheten har förändrats? Dagens samhälle ser så annorlunda ut på många sätt.

HEMBYGDEN I PROTEST

När hembygdsrörelsen etablerades var många människor fortfarande bönder och en generation tidigare hade närmast alla varit det. Omkring sekelskiftet och framåt pågick en omfattande folkomflyttning från Sverige till

Amerika och från land till stad (urbanisering). Relationen mellan stad och land blev alltmer en relation mellan centrum och periferi. Städerna växte på landsbygdens bekostnad. Statistik visar att urbaniseringsprocessen gick snabbt i början av 1900-talet. 1850 bodde 10 procent av Sveriges befolkning i tätorter. 1930 var andelen nästan hälften. Förändringen hängde samman med industrialiseringens utbredning på jordbrukets bekostnad. 1850 arbetade cirka 80 procent av Sveriges befolkning inom jord- och skogsbruk. 1930 var siffran knappt 40 procent och andelen sysselsatta inom industri och hantverk nästan lika hög.²⁷

Hembygdsrörelsens etablerades som ett slags proteströrelse. Det var en reaktion på industrialiseringen, emigrationen och urbaniseringen. Genom hotet om att få lämna hembygden eller genom ett ökat avstånd till den började hembygden ta form. Kritik och missnöje var grunden för de värden som hembygdsrörelsen skulle vila på.²⁸ Den tidiga hembygdsrörelsens hyllning av odlaren, bonden och allmogen var en reaktion på de stora förändringarna. Hembygden fanns på landsbygden och fylldes med många positiva laddningar. Bondesamhällets gemenskap idealiserades, medan stadslivet framställdes kallt, anonymt och smutsigt och fick symbolisera den onda livssfären. Landsbygden var frisk och levande, medan städerna ansågs vara överförfinade. Hembygden skulle beboas av allmogen, det enkla folket på landsbygden. Människor borde lära sig mer av det förflutna och ta med det in i framtiden. Bilden av allmogen och bondesamhället blev en skönmålning av historien.²⁹

Tidigare forskning om den tidiga hembygdsrörelsen lyfter ofta fram dess progressiva sida. Hembygdsrörelsen ville förändra samhället genom att påminna om historien och dess lösningar på samhällsproblem.³⁰ Kanske har den radikala sidan av den tidiga hembygdsrörelsen överdrivits. I praktiken var hembygdsföreningarna då liksom nu mer eller mindre ensidigt inriktade på att bevara eller förändra. Föreningens uppgift tolkades på olika sätt. Tonvikten vid att förändra genom att bevara placerades olika. Oavsett om verksamheten aktivt syftar till att förändra samhället genom att försöka bilda opinion och liknande, kan verksamheten indirekt bidra till att förändra människors uppfattning och därmed samhället på sikt genom att det visar upp ett annat samhälle, en bild av hur samhället såg ut förr i tiden.

I forskningen om den ursprungliga hembygdsrörelsen har ett huvudspår varit hembygdsrörelsens relation till *nationalismen*. Slutsatser av forskningen är att aktiva inom hembygdsrörelsen satte ett likhetstecken

mellan Sverige (Fosterlandet) och hembygden. Det lokala identitetsarbetet mynnade ut i ett nationellt identitetsarbete. Hembygden skulle konkretisera nationalismen. Konstruktionen av hembygden och Fosterlandet skedde parallellt, som delar i en större helhet.³¹

I hembygdsföreningarna i undersökningen har det nationella förlorat kraft åtminstone explicit. Implicit, utan att direkt uttryckas, kanske det finns med som en referensram som snarare stärker viljan att ägna sig åt det lokala. I en av föreningarna blir det extra tydligt att den nationella vinden har mojnät. När hembygdsföreningen bildades på 1940-talet var ett av målen att uppmärksamma "de nationella högtiderna". Föreningen hade Gustav Adolfsvesper i kyrkan för att hylla hjältekonungen etc. Hembygdsföreningen fick också kritik i tidningen för att den inte ägnade sig åt någon hembygdsvård värd namnet, utan bara "patriotiska flaggfester". Under årens lopp har de nationella ambitionerna helt försvunnit. Nu firas bara Valborg av de nationella högtiderna.

NÄRA OCH LÅNGT BORTA – HEMBYGDEN OCH GLOBALISERINGEN

Istället lyfter de undersökta hembygdsföreningarna upp det lokala. Socknen eller stadsdelens historia är det som verksamheten ska ägnas åt. I princip alltid den lokala platsen med som en gemensam nämnare för verksamheten. Flera intervjupersoner lyfter fram vikten av att hembygdsföreningen ägnar sig åt den lokala historien. En intervjuperson sade:

Det ska vara historien i det lilla. Det är det som människor vill veta och som ger dem trygghet. En hembygdsförening, tycker jag, ska inte hålla på och tjafsa med hela riket, utan vi ska koncentrera oss på det som har hänt i vår bygd.

En del forskning tyder däremot på att genom en mer påtagligt global verklighet kommer den lokala platsens betydelse att öka. Genom att de geografiska ramarna vidgas finns ett ökat intresse för det som är nära.³² En intervjuperson menade att även om världen har vidgats så att man är svensk och europé så vill människor veta något om den plats de bor på. Globaliseringen bidrar till och med till intresset för det lokala, menade en annan intervjuperson, som därmed ger uttryck för ett slags samband mellan globaliseringen och intresset för det lokala:

På något sätt så blir man mer intresserad av historien för att samhället i sig fjärrar sig därifrån på något sätt. Man vill hålla kvar. Vi har det här med cyberrymden och data. Vi behöver det konkreta också, tror jag.

Det lokala står för det nära och konkreta, som människorna lättare kan gripa an, precis som tanken var med hembygdens relation till nationen Sverige. Hembygden ska vara något stabilt och tryggt "hemma", som kan skydda mot världen utanför, att hålla fast det därhemma. Hembygdsrörelsen kunde när den etablerades fylla en funktion av att visa något som människor kände igen och var bekanta med i tider av förändringar som kändes främmande kan hembygden. På samma sätt kan hembygdsföreningarna idag erbjuda en trygghet när människor konfronteras med det som kan kännas främmande långt borta, som på grund av ny teknik och annat kommer allt närmare. Det blir viktigt för hembygdsföreningarna att dra gränser mot den yttre världen, att markera rummets gränser när de riskerar att lättare upphävas av ökad tillgänglighet. Människor anses ha behov av mindre enheter, den småskaliga historien och den lilla människans historia.

AGRARIANISM: JORD OCH NATUR

När hembygdsrörelsen etablerades gestaltades ett historiskt samhälle, där gemenskapen mellan människorna och harmonin med naturen uppvärderades. Industrialiseringen ansågs förstöra naturen, vars estetiska värden lyftes fram. Hembygden var detsamma som landsbygden och jordbrukarsamhället. Den tidiga hembygdsrörelsens budskap ser jag som ett uttryck av *agrarianism*. Agrarianismen vill se jorden, marken som en levande organism, som människan är beroende av och måste vårda i ett slags kretslopp, av död och nytt liv. Det blir en koppling till naturen och miljötankandet. I agrarianismen finns också ett slags kunskapssyn som värderar identifikation, det personliga och känslomässiga. Agrarianismen strävar på många sätt mot ett samhälle, som det såg ut före moderniseringens stora genombrott omkring förra sekelskiftet. Men det har aldrig funnits något idealsamhälle eller guldålder. Den moderna samhällsutvecklingens upplösande effekt på människors förhållande till marken och familjen behöver motverkas. Det finns i hållningen ett slags kritik mot det moderna samhällets utveckling, som har velat lösgöra människor kopplingar till marken. Känslan och gemenskapen

i lokalsamhället har minskat. Inom agrarianismen finns också en kritik mot snabbheten i förändringarna.³³

Hembygdsföreningarnas relation till agrarianismen är komplicerad. En av hembygdsföreningarna har varit fokuserad på bondesamhällets historia. De har ett särskilt Fornhem, ett slags Skansen över socknen, som visar hur allmogen bodde och verkade under 1800-talet. De bedriver också torpinventeringar. De har engagerat sig i olika miljöfrågor och ordnar särskilda studiecirkel i växtkännedom. Hembygdsföreningen har från början haft ett nära samarbete med JUF (Jordbrukarungdomens Förbund) och inte minst ordföranden är engagerad i lantbruksfrågor.

I den andra hembygdsföreningen är bondesamhällets historia viktig genom lantbruksmuseum och torpinventeringar med mera, men verksamheten är mycket bredare och innefattar också industrisamhällets historia genom att visa järnhantering, ordna kolmila och så vidare. Verksamheten har tagit andra riktningar och breddats över tid.

I den tredje hembygdsföreningen, som finns i en stadsdel, är den agrara historien eller miljövärdena närmast helt frånvarande, trots att området till stora delar bestod av gårdar och åkermark för omkring hundra år sedan. Det är uteslutande en historia om vattenkraften som skapade en stark kvarnby och sedan framgångsrika industrier som återges genom verksamheten.

Arvet från agrarianismen har förvaltats på olika sätt, men hembygdsföreningarna har drag av agrarianismen i en mer överförd mening som en strömning som vill stärka platsens betydelse. Genom den historia som förmedlas uttrycks ett slags längtan till ett samhälle som präglades av gemenskap, där alla kände alla och tog hand om varandra, så som bilden av det 1800-talets bondesamhälle visas upp eller 1900-talets industrier i folkhemssverige. Så olika tidsperioder laddas med samma värden. Stadsdelen vill vara en stad i staden, där alla känner alla, mer som en by på landet. Agrarianismens minskade inflytande över hembygdsföreningarnas strävande har inte ersatts av någon ny –ism.

HISTORIEN UNDERIFRÅN: INDUSTRIARBETARE OCH TORPARE

Hembygdsföreningarna har gemensamt att det är de enkla människorna och deras kamp för vardagen, deras godmodighet och skötsamhet som skildras. Torparna Kalle i Kilenstugan eller Gustaf i torpet Berglund medan alla

grevar och kungar som har huserat i områdena passerar nästan obemärkt förbi. Arbetarna står i förgrunden, medan entreprenörer lämnas åt sidan. Överhuvudtaget förekommer enskilda personer i liten omfattning i verksamheten. Hembygdsföreningarna vill skriva historien underifrån, om det enkla folket, som torparnas och arbetarnas representerar. Hembygdsföreningen vill skriva deras historia, som de tycker är dold.

En beundran för den enkla människan och vad den hon uträtta märks i all verksamhet. Med vilja och engagemang kan man komma långt, inte minst tillsammans. I en av mina undersökta hembygdsföreningar är det särskilt tydligt, där sker den mesta verksamheten i grupp i studiecirkel där alla ska få vara med och bidra, i en demokratisk tanke.

MINDRE AKTIVT MOTSTÅND OCH KAMP

Hyllandet av amatören och underifrånsperspektiv kan ses som en indirekt kritik mot dem som har makten och ibland finns det en uttalad kritik mot till exempel myndigheter som lägger sig i. De sitter på sina kontor och tror de vet något om världen utanför. Hembygdsföreningen vill ha ökat medbestämmande. Makten ska ligga hos folket lokalt. Men den konkreta kampen mot makthavare och insatser för att mer aktivt förändra och påverka hembygdens framtid förekommer sällan i verksamheten. En hembygdsförening har fört en kamp mot en bergtäkt som ville etablera sig i närheten av ett äldre bevarat odlingslandskap som hembygdsföreningen värnade om. Kommersiella intressen stod mot ideella kultur- och naturvårdande intressen. Föreningen vann likt Davids kamp mot Goliat.

Hembygdsföreningarna fungerar också som remissinstanser, men det är sällan det blir någon egentlig kamp. I en hembygdsförening, som bildades på 1990-talet, var det mesta av byggnaderna redan rivna och det har inte funnits så mycket att strida för, menar intervjupersonerna. De arbetar däremot aktivt för att öka tryggheten i stadsdelen i ett så kallat trygghetsråd tillsammans med andra föreningar. Det kanske inte har så mycket med historia att göra, men kanske ändå. Deras bild av det förflutna var en trygg stadsdel, som har blivit farligare.

Den tidigare ideologin i form av nationalism och agrarianism har i olika hög grad vittrat sönder till ett slags ideologi som vill samla människor i gemenskap kring historien på platsen, en lokal gemenskap. Kanske har det

varit en vägvinnande strategi att tona ned kampen och motståndet? Det blir på något sätt ofarligt att stödja en hembygdsförening, som inte längre gapar så högt. Medlemmarna strömmar till.

Som ett sätt att locka människor till verksamheten är hembygdsföreningarna mer inriktade på att förändra sina verksamhetsformer än att fundera på budskapet med verksamheten, viljan att förändra samhället. Att göra historien aptitlig och tilltalande genom att arbeta med olika framställningsformer verkar ha blivit allt viktigare för hembygdsföreningarna. Hur historien förmedlas verkar vara viktigare än vad som förmedlas, vilka värden. Att nå sin publik är viktigt. Publikationerna blir alltmer avancerade och attraktiva med bilder, snyggt omslag, enkelt och korrekt språk och så vidare, för att få boken att sälja. De ordnar populära berättarkvällar. De låter barnen göra tidsresor. Människor kan uppleva järnhanteringen genom att vandra i landskapet. Torpinventeringarna kompletteras med GPS. Fotografier används flitigt och kan presenteras med power point-teknik. Inriktningen beror på kompetensen och intresset hos de drivande i hembygdsföreningarna, det vill säga om de är datakunniga, intresserade av foto eller textil.

Hemsidorna utvecklas. Hemsidan kan vara ett slags anslagstavla med information om kommande verksamhet och möjlighet att kontakta aktiva i föreningen. I en av de undersökta hembygdsföreningarna finns en mer avancerad hemsida. Nya upptäckter och källmaterialet läggs upp på hemsidan. På hemsidan finns också ett diskussionsforum, där den som besöker hemsidan kan ställa frågor och ge kommentarer, till exempel om avlägsna släktingar som har varit bosatta i socknen. Frågorna besvaras av de som är ansvariga för hemsidan eller andra besökare på hemsidan. Hemsidan kan fylla olika funktioner, men blir i alla lägen ett sätt för hembygdsföreningen att visa upp sig, att synas.

Samtidigt fortsätter de mer traditionella arbetsformerna såsom studiecirklar och museal verksamhet. Lite nytt och lite gammalt, precis som devisen har varit inom hembygdsrörelsen från början. I en av hembygdsföreningarna har verksamheten från början varit fokuserad på att restaurera och förvalta en omfattande hembygdsgård, Fornhemmet, som grundades på 1920-talet, men som fick förfalla. Hallonbuskar trängde upp genom golven i de förfallna husen. Fornhemmet består av 14 byggnader och över 2000 föremål. Förutom möbler och olika föremål finns en rik samling av textili-

er. Restaureringen har tagit mycket tid och energi och givits högsta prioritet. Hembygdsföreningen vill att husen ska se levande och bebodda ut.

En annan hembygdsförening tar spjörn mot bilden av hembygdsföreningars antikvariska verksamhet och har en profil mot att visa äldre hantverk, mer praktiskt historiebruk, men har även ansvar för ett flertal byggnader. De båda hembygdsföreningarna ser problem med den museiliknande verksamheten. Byggnader är kostsamma och tidskrävande att underhålla och det kräver kunskap, särskilt om det ska vara tidstypiskt.

I den nyare hembygdsföreningen har de tidigt tagit ställning mot föremål och byggnader. De samlar mest fotografier och minnen. Föreningslokalen ligger i källarplanet i ett hyreshus mitt bland andra lägenheter. De förvaltar däremot en kraftstation, men där finns inga fasta inventarier, utan den används som utställningslokal för lokala konstnärer.

På sikt kan artefakternas betydelse i form av byggnader och liknande komma att minska, eftersom de tar mycket tid och pengar i anspråk. Kanske finns inte intresset för att bevara mer sentida miljöer? En tolkning av undersökningen är också att fotografier kan konkretisera hembygden på liknande sätt som byggnaderna och föremål, eftersom de ofta föreställer det samma.

Hembygdsföreningarnas intresse för hur historien presenteras istället för vilken historia som får utrymme, kan bero på att de vill försöka vara annorlunda än andra hembygdsföreningar och tar spjörn mot den gängse bilden av hembygdsföreningen på landsbygden med en hembygdsgård i centrum för verksamheten.

Att utveckla nya arbetsformer kan också vara ett sätt att möta konkurrensen i lokalsamhället och på historiebruksmarknaden, att skapa attraktiva aktiviteter och artefakter som kan locka deltagare och nya medlemmar. Nya historiebrukare dyker upp. Det finns andra guideföreningar, arkeologiföreningar, andra lokala, privata museer och så vidare. Hembygdsföreningarna har inte monopol på hembygdens historia och det gäller för dem att etablera sig eller behålla sin position som lokalhistoriens ledande "producent". Liksom marknaden har vuxit har också antalet aktörer vuxit genom olika föreningar och privata museer och så vidare. Hembygdsföreningen är ett etablerat varumärke på gott och ont.

Men det kan vara svårt att förändra varumärket om man vill locka nya grupper. Det är mest äldre människor som söker sig till hembygdsföreningarna. Hur kan denna konkurrens hanteras? Kanske kan hembygdsförening-

arna i ökad utsträckning samarbeta med andra ideella föreningar och olika lokala aktörer? Jag skulle också vilja se mer forskning om lokala, sociala nätverk, om hur konkurrens hanteras och eventuellt samarbeten uppstår?

MOTSTÅND BLIR MÖTESPLATS

Motståndet har avtagit och i vissa fall kan jag skönja en uppgivenhet eller ointresse att engagera sig. Vad har ersatt motståndet? Hembygdsföreningarna lyfter gärna fram sin identitetsmässiga funktion. Rötter och jordmån är återkommande begrepp med en agrar klang, som för tankarna till ett identitetsarbete, att veta vem man är.

När man blir lite äldre återvänder man gärna till de platser som väcker sköna minnen, t ex där man växte upp och människor som betydde något för en. Kanske har dina föräldrar stolt visat sin gamla skola. Man brukar också prata om att man har rötter någonstans. Hur starka dessa rötter kan bli beror på tiden och jordmånen. Hembygdsföreningen bidrar till den jordmånen. Om man inte har någon historia bakom sig då kan du heller inte ha någon framför dig då ser du inte hur utvecklingen går. Man är rotlös. Jag tror att som det ser ut idag behöver folk ha lite rötter faktiskt.

Hembygdsföreningarna blir en mötesplats för människor med ett intresse för historia, men också i ett behov av att träffas och umgås. Fikakulturen är viktig. På alla träffar jag har varit på har jag sett kaffet som den gemensamma nämnaren. Det är en tradition som värnas starkt i föreningarna. Hembakat ska det gärna vara. En bulle, en bit sockerkaka, två småbröd och en lott för 20 kronor. Det ska vara billigt att vara med i hembygdsrörelsen, så att alla kan vara med!

Det tidigare motståndet har mattats av och hembygdsföreningarna blir alltmer en mötesplats för människor som vill umgås och som på köpet kanske kan inte bara lära känna andra utan även sig själva? Den svaga kampen kan göra rörelsen bred när historien lockar massorna, men är hembygdsrörelsen en folkrörelse i betydelsen en samhällskraft? Kanske sker kampen indirekt genom att minnen väcker motstånd?

VEM TAR ÖVER I FRAMTIDEN?

Hembygdsföreningarna är positiva till framtiden. De märker av ett stort intresse för historia. Det är inte längre bakåtsträvande att intressera sig för historia. Människor har behov av att träffas under trevlig former, gärna med kaffe och lite historiska upplevelser av något slag. Det stora orosmolnet som hembygdsföreningarna själva identifierar är svårigheten att få människor att engagera sig ideellt. Många vill stödja verksamheten ekonomiskt och delta då och då, men det är svårt att få människor att ta ansvar, särskilt bland de yngre, som ska ta över verksamheten i framtiden. Intervjupersonerna frågade sig vilka som ska ta över efter dem. Någon skrattade bort problemet och sade att det alltid blir nya pensionärer. En intervjuperson menade att synen på ideellt arbete behöver förändras om yngre, mer kapitalsvaga personer ska ha råd att ställa upp. Det kostar inte bara tid utan också pengar att engagera sig, inte minst bensin.

En enda person av de femton intervjupersonerna var inte oroad över tillväxten av ideella krafter i framtiden. Han menade att det kommer ordna sig av sig självt, som det har gjort tidigare. Visst har han en poäng i det resonemanget! Sedan 1930-talet har diskussionen funnits om hur hembygdsrörelsen ska kunna locka ungdomen och få folk att engagera sig. Frågan är hur det blir i framtiden. Är oron obefogad och kanske till och med en retorik som finns? Det skulle kunna vara ett sätt att hylla sin egen insats och stärka sammanhållningen bland dem som är aktiva nu och få dem att stanna kvar, att stärka vi-andan bland de aktiva i hembygdsföreningen. Många är aktiva så länge de kan. Det kan göra det svårt för nya med liten erfarenhet att engagera sig att ta sig in i hembygdsföreningen. Hembygdsföreningen kan upplevas som en förening för "folkrörelseproffs"? Det finns allt färre personer med en bred erfarenhet av folkrörelsearbete.

Mitt råd är att först se över om det finns anledning till oro. Därefter ta sig an problemet med en tydlig strategi. I en hembygdsförening har de haft ett mentorsystem där den nye ordföranden ska ha stöd av den gamle i en övergångsperiod. I en annan förening har tankarna gått till att dela upp ordförandeskapet. En person skulle bli ansvarig för byggnader och liknande och en annan person för lokalhistorisk forskning och publikationer. Den nuvarande arbetsinsatsen behöver ersättas av flera personer. Det behövs alltså fler ideella krafter i framtiden. Kanske fler skulle engagera sig om det inte krävde så mycket tid?

I den tredje, yngre hembygdsföreningen uppfattar jag att ordförandes roll redan är mer delegerad. Hon har ofta dåligt samvete för att hon inte hinner engagera sig så mycket som hon önskar. En person i styrelsen påpekade att det är positivt, för då får fler personer engagera sig och känna sig delaktiga och ta ansvar.

Hembygdsrörelsens signum har varit och är dess bredd. Människor verkar ha ett behov av eftertänksamhet, nytt och gammalt sida vid sida, att identifiera sig med och samlas kring. Den kärnan är kvar, men arbetsformerna har förändrats och kampen mattats av i takt med att förutsättningarna har förändrats. Industrin och staden är inte längre en självklar fiende. Det är inte längre konservatism att vara intresserad av historia. Det gör det svårare att känna igen en hembygdsförening i dess olika skepnader. Kanske är det därför en del tror att hembygdsföreningarna är på väg att försvinna?

nesbörd från enkla arbetare eller konsten att hyvla takspån röner detta det största intresse. I ena fallet är det industriarbetarnas historia som ska skrivas, i det andra är det bondebefolkningen som ska hedras. Det är den enkla naturliga och okonstlade människan som hyllas - ofta representerad av fysiskt starka handlingskraftiga män genom stereotyper som Bonden respektive Arbetaren. I båda fallen är det en lokal historia som återberättas. Men sättet att minnas skiljer sig.

Grävrörelsen arbetar främst med det skrivna eller talade ordet i de många studiecirkelarna. Där finns även ett sceniskt gestaltande i de publika arbetarspelen – där det arbetande folkets historia gestaltas. I hembygdsrörelsen finner vi ett konkret bevarande av allmogeföremål, ofta sammanställda i enkla utställningar i någon av de många hembygdsgårdar som finns över landet. Men även här finns en utbredd aktivitetskultur med bland annat hembygdsgårdar, torpinventeringar, slättergillan, auktioner och årstidsfester.

Inom båda rörelserna finns ett betydande drag av det som i dag brukar benämnas som *upplevelser* i motsats till ett traditionellt musealt förevisande eller ett ensidigt förmedlande av historiskt säkerställd kunskap. Det aktiva brukandet av kulturarvet uppmuntras. Det syftar till att levandegöra historien men har samtidigt en rent underhållande aspekt.

Mötet mellan människor med ett gemensamt intresse är centralt för förståelsen av kraften i rörelserna. I båda fallen har vi en bred och heterogen grupp som samlats kring en fråga, ett fält eller en idé som man sympatiserar med. Engagemang och personligt intresse är viktiga drivkrafter bakom rörelsernas framväxt. Här finns de betydelsefulla eldsjälarna som brinner för "saken" och vars privata liv inte sällan smälter samman med rörelsens. Men där finns också de mer flyktigt närvarande. Människor för vilka rörelsen är ett marginellt fritidsintresse eller kanske i första hand ett sätt att umgås med sina vänner. Rörelsernas *sociala betydelse* är en viktig del av dess genomslagskraft.

Under 1990-talet fick vi som tidigare nämnts en betydande tillväxt av arbetslivsmuseer. Det har ofta framhållits att dessa kan ses som arvtagare till grävrörelsen. I sin studie *Man måste vara lite tokig* konstaterar emellertid Birgitta Burell att bara en mindre del av de arbetslivsmuseer som ingick i hennes undersökning menade sig ha en direkt koppling till grävrörelsen. Det skulle tyda på att relationen grävrörelse – arbetslivsmuseer är betydligt svagare än vad som tidigare hävdats.⁵⁸ Det är en intressant iakttagelse

men resultatet kan tolkas på flera sätt. Svaren måste till exempel vägas mot det faktum att begreppet grävrörelse inte har allmän spridning och att rörelsens budskap således knappast är allmänt känt. Intressant i detta sammanhang är att många arbetslivsmuseer svarade att de hade sina rötter i hembygdsrörelsen. Detta indikerar ett möjligt samband mellan de båda rörelserna som emellertid inte kommer att diskuteras närmare här.⁵⁹

Vad säger oss hembygdsrörelsens och grävrörelsens framväxt och verksamhet om drivkraften bakom det folkliga intresset för kulturarv? Båda rörelserna uppstår i tider av stark samhällslig förändring där ekonomiska, sociala och kulturella faktorer bidrar till en omvärdering dels av vad som bör betraktas som kulturellt arv dels hur det kan/bör bevaras eller brukas i samtiden. Det förefaller som om båda rörelserna växer fram i opposition till den befintliga synen på relationen till det förflutna och till hanterandet av kulturarvet. Det är en protest delvis riktad mot professionella experter vid institutioner och myndigheter inom den antikvariska professionens fält men också mot olika akademiska universitetsdiscipliner.

Det finns intressanta företeelser i tiden som skulle kunna ses som kopplingar mellan rörelserna och etablissemangen men som kanske främst speglar en kulturell vändning. Som exempel kan nämnas att det etableras ett helt nytt ämne, folklivsforskning/etnologi, i början av 1900-talet med inriktning på det agrara samhället. Vad gäller grävrörelsen och industrisamhällets minnen använde debattörerna gärna historikerna och de professionella antikvarierna som utgångspunkt för sin kritik samtidigt som det både inom historieämnet (och närliggande discipliner) och på museerna fanns många sympatisörer till rörelsen.

Vilken roll spelade rörelserna för synen på och bruket av det kulturella arvet? Hade det folkliga intresset för kulturarvet en annan drivkraft och en annan inriktning än den antikvariska professionens uppdrag? Lyfte rörelserna fram ett annat perspektiv på kulturarvet? Kanske var rörelsernas främsta bidrag att de förde fram nya aspekter och prövade nya vägar för kulturarvspraktiken. De gav människor möjlighet att själva uppleva och att bruka det kulturella arvet på olika sätt. Rörelserna blir i den meningen ett uttryck för strömningar i tiden som samlar skilda uttryck i en opposition mot det rådande. Rörelserna skulle i ett sådant perspektiv spegla en förändring i samhället och utgöra ett språkrör för en annorlunda, folkligt förankrad (inte alltid folkligt driven) kulturarvspraktik.

HISTORIELAGENES UTFORDRINGER

OLA ALSVIK

”HVA DE GAMLE TENKTE”

Noen kilometer vest for Oslo sentrum ligger Sandvika. Sandvika er administrasjonssentrum i Bærum kommune, Oslos rike nabokommune i vest. Sett fra utsiden er Sandvika et typisk eksempel på et litt forvokst veikryss, omgitt av den typen store og prangende offentlige bygg, forretningsbygg og kjøpesentre, som en rik kommune kan finne på å reise. Sandvika har ikke det beste image, for å si det slik, ikke det beste omdømme. For noen år siden tok derfor Akershus fylkeskommune initiativet til å sette i gang et stedsprofileringsprosjekt i Sandvika. Det ble en omfattende prosess, som involverte både offentlige myndigheter og private organisasjoner. En lokalhistorisk forening, Gamle Sandvikas venner, markerte seg i denne prosessen. Og de markerte seg så godt at deres synspunkter kom med i sluttrapporten, *Sandvika i støpeskjeen*, som ble publisert i 2002. Her siteres foreningens leder: ”Få tettsteder i Norge har revet og bygget nytt så mange ganger som det er gjort i Sandvika. Nå må vi tenke oss om (...) Vi må ha et bilde av hva de gamle tenkte som et bakteppe når vi planlegger”, uttalte hun til lokalavisen.⁶⁰ Denne uttalelsen *hva de gamle tenkte*, tror jeg både på godt og vondt kan karakterisere mange historielags svar på samtidens utfordringer.

Sandvikas stedsprofileringsprosjekt kan tjene som et slags knutepunkt for å peke på noen av de utfordringer som historielagene og historielagsbevegelsen står overfor. Jeg er klar over at seminarets program sier ”hembygdsengagerade” – med vekt på bygd – men det oppleves som kunstig å gjøre et skille mellom bygd og by i denne forbindelse, ikke bare fordi mer en tre fjerdedeler av Norges befolkning bor i byer eller tettbygde strøk, men enda mer fordi historielagsbevegelsen i dag opplever sin sterkeste vekst i byer. En by som Oslo, med en halv million innbyggere, har i dag 21 historielag med godt over 7000 medlemmer. Det dreier seg om samme bevegelse, organisatorisk sett, samme kunnskaps- og handlingsfelt, og på mange vis de samme utfordringene, enten det gjelder by eller land.

Men aller først tilbake til Sandvika i Bærum og kommunens prosjekt for å bedre sitt omdømme. Situasjonen her er som antydnet ganske typisk: Svært mange norske kommuner er engasjert i slike prosjekter. Allerede for ti år siden arbeidet 167 av landets 431 kommuner med et prosjekt av denne typen, ifølge en oversikt Miljøverndepartementet utarbeidet. I dag er tallet mye høyere. Årsakene til denne store og voksende interessen for stedet og profileringen av stedet er mange og sammensatte. Men en sentral motivationsfaktor er idéen om den globale konkurransesituasjon, idéen om at alle steder – store og små – deltar i en global konkurranse om å framstå som attraktive, at de skal trekke til seg teknologi og talent, gode skattebetalere og et næringsliv for den postindustrielle æra. Denne innflytelsesrike forestillingen, sann eller falsk, stammer mest direkte fra storbypolitikken, men har trengt inn i lokalpolitikken og kommuneadministrasjonene også på de mindre og de små steder. Alle må forholde seg til den. Sammen med denne forestillingen går en annen og nyere, men beslektet, nemlig en idé om at *kultur* er viktig i denne forbindelse, og at kultur kan øke steders attraktivitet og generelle omdømme. I Stortingsmelding nr. 22 for 2004-2005 med den betegnende tittelen *Kultur og næring* er denne tanken formulert slik:

I ein global konkurransesituasjon driven fram av ny informasjonsteknologi spelar den meirverdienne kreative og meiningsproduserande element kan tilføre både nye og meir tradisjonelle produkt og tenester ei stadig større rolle. Gjennom denne utviklinga vert det skapt nye vekstvilkår for kultursektoren, samstundes som kultur kan vere ei drivkraft i den økonomiske utviklinga.⁶¹

LOKAL ARV OG GLOBALE UTFORDRINGER

I forlengelsen av dette ligger en rekke viktige utfordringer for historielagene: For det første – hvilken rolle skal de spille i den nye stedsutviklings- og stedsprofileringspolitikken? For det andre – hvordan skal historielagene forholde seg til en situasjon der lokal kultur i økende grad vurderes som en vare eller en næring – på linje med hvilken som helst annen næring? Hvordan tolker de seg selv i forhold til dette? Og for det tredje, hvordan skal de forholde seg til de kreftene som ligger under denne tilspissede kampen om fortiden, krefter som kommersialisering, økende mobilitet, tendensen til oppløsning av det gamle, gode stedet?

Svaret i Sandvika var altså å vende tilbake til *hva de gamle tenkte*. Holder det? Som jeg nevnte, har denne strategien både sterke og svake sider, etter mitt skjønn. Rent umiddelbart virker det jo opplagt at et historielag er programforpliktet til å vende blikket mot fortiden. Men det neste spørsmålet blir selvsagt – med hva slags blikk? Hvordan skal man se bakover? Med utgangspunkt i disse spørsmålene skal jeg vurdere litt nærmere et par sentrale, formelle forutsetninger som Landslaget for lokalhistorie (LLH) bygger sin virksomhet på. Det ene er *LLHs strategiplan* for perioden 2005-2011. Det andre er *Landslagets lover*, som sist ble revidert i 2005. Sammenligner vi strategiplanen for Landslaget for lokalhistorie med lagets lover, får vi et litt tvetydig bilde av situasjonen. Strategiplanen er det offensive dokumentet, og formuleringene der tyder på at utfordringene blir tatt på alvor. Her står det innledningsvis:

Sett i dagens perspektiv lever vi i et samfunn i stadig endring. Teknologi, samfunnsformer og normer - alt er under forvandlingens lov. Urbaniseringsprosessen går videre, og det er ikke lenger så enkelt som før å trekke skarpe grenser mellom by og land, verken i fysisk forstand eller i levemåter. Menneskene er heller ikke lenger så bofaste som før, de flytter både over landegrensene og innenfor landets grenser. Enkelte snakker om at en 'globalisering' finner sted og at tilknytningen til lokalsamfunnet og stedet ikke lenger betyr så mye som før for det enkelte menneske.⁶²

Dette framstår som en meget aktuell og framtidsrettet samfunnsanalyse, med sin vekt på endring, migrasjon, oppløsning og globalisering. Lovene til organisasjonen, som naturlig nok er et mer konservativt instrument, plasserer derimot fortiden i fokus på en mer tradisjonell måte. Her heter det: "Landslaget for lokalhistorie har til formål å vekke interessen og øke kjennskapen til lokalhistorie og kulturvern og slik arbeide for å gagne lokal og nasjonal kulturarv og kulturvekst i det hele".⁶³ Lovene legger altså vekt på den nasjonale dimensjonen, på kulturvern og kulturarv – med andre ord det stabile, det uforanderlige, det bofaste, det lokale.

Det er neppe overraskende at lovene framstår som mer i samsvar med historielagenes praksis enn strategiplanen. En klar indikasjon på dette kan vi få ved å se på resultatene av en spørreundersøkelse som ble gjennomført blant historielagene i 2000: Her framgår det at hovedtyngden av aktivitetene er knyttet til bevaring av tradisjoner, folkeminner, bygninger osv. – det vil si den lokale kulturarv, i videste forstand – eller sagt annerle-

des: hva de gamle tenkte, sa og gjorde. Det er vanskelig å finne reflekser av de utfordringer strategiplanen framholder. Trenger vi inn i medlemsmassen er det kanskje ikke så vanskelig å tenke seg en rekke grunner til at det må være slik. Historielagsundersøkelsen viser at historielagene er dominert av menn, og det er vel heller ingen dristig gjetning å anta at det gjerne er litt eldre menn. For ikke å bli misforstått: Selvsagt er det ikke noe galt i dette. Selv om jeg vil mene at en av de sentrale utfordringene for historielagsbevegelsen er å trekke til seg yngre mennesker også, som barn og ungdom.

LOKALHISTORIENS SAMFUNNSBEGREP – MODENT FOR UTSKIFNING?

En enda større ideologisk og moralsk utfordring ligger også her: Historielagenes forståelse av lokalsamfunnets identitet er dypt *vesensorientert*, det vil si at lagene primært rekrutterer blant mennesker som har lang botid i lokalsamfunnet, ja – mer enn det, er oppvokst der, født der, eller i alle fall har slekt der gjennom mange generasjoner. Men er nå dette så galt, kan vi spørre – er det ikke flott at denne gruppen får dyrke sin identitet i fred og ro? Jo – for så vidt er det greit. Men det blir problematisk likevel hvis en har som målsetning å ta ordentlig på alvor de prosessene som strategiplanen nevner: globalisering, migrasjon og mangfold. Og det blir – som vi straks skal se nærmere på – også problematisk om vi skal forsøke å tenke oss historielaget som en medspiller i den type prosesser som stedsutvikling representerer. Hvis dét er ønskelig, trengs det utvilsomt en mer *konstruerende* forståelse av identitet, som det heter i faglitteraturen.⁶⁴ I et konstruerende perspektiv betraktes steder som folk forholder seg til, som sosialt konstruerte. Det finnes ikke noe entydig eller sant svar på hva et sted er.

I motsetning til dette har nok mange historielag hatt en tendens til å bygge opp under en forestilling om at det finnes én sann måte å oppfatte lokalsamfunnet på, og at denne sanne måten er bygd på forestillingene om stedet til dem som har slektsrøtter i lokalsamfunnet, eller er født der og oppvokst der. Historikeren Knut Kjeldstadli har argumentert for at denne oppfatningen har dannet et slags felles premiss, nærmest et uuttalt aksiom, for norske lokalhistorie overhodet.⁶⁵ Det ligger en bestemt forestilling om lokalsamfunnet til grunn for norsk lokalhistorie, har Kjeldstadli hevdet, og denne forestillingen inneholder særlig fem elementer: For det ene at samfunnet er en funksjonell helhet; for det andre at denne helheten er avgrenset og forskjellig fra omverdenen; for det tredje at lokalsamfunnet er funda-

mentalt sett harmonisk; for det fjerde at dette samfunnet hviler på eller faller sammen med et bestemt territorium; for det femte at det eksisterer en kopling mellom territorium, samfunn og kultur, og ofte også med de politiske og administrative grensene. Det er flere problemer med dette samfunnsbegrepet. Et grunnleggende problem er at territoriet oppfattes som konstituerende for samfunnet, mens det i virkeligheten er omvendt – hevder Kjeldstadli. "Insisteringen" på at lokalsamfunnet er en helhet kan også gjøre at indre spenninger blir undervurdert eller neglisjert. Videre innebærer dette samfunnsbegrepet at grensene mellom de som er på innsiden og de som befinner seg på utsiden av samfunnet, markeres for kraftig. Bofasthet framstår som den normale tilstanden, mens migrasjon er noe nesten unormalt – noe negativt, nærmest et avvik.

Kjeldstadli anbefaler – ikke overraskende – at lokalhistorien oppgir dette tradisjonelle samfunnsbegrepet. Et annet samfunnsbegrep er nødvendig hvis historielagsbevegelsen skal kunne innfri noen av forventningene som ligger i strategiplanen jeg siterte ovenfor. Det betyr blant annet mindre vekt på røtter og mer vekt på føtter, for å gjøre en banal vri på en boksittel av sosialantropologen Thomas Hylland-Eriksen, som snart er blitt en floskel i norsk debatt. Men det er selvfølgelig ikke den eneste mulige strategi. Historielagene kan holde fast ved en ideologi og en praksis som setter røttene i sentrum. Hvorfor skulle de ikke kunne det? Det er vel ingenting i veien for at en organisasjon kan få lov til å være litt eksklusiv? Altså: Mer vekt på røtter! Mitt poeng er bare at mer vekt på røtter kan bli vanskelig å kombinere med en strategi som tar sikte på å invitere "de andre", enten det er tale om innflyttere, innvandrere eller andre som ikke opplever en essensiell tilknytning til stedet. En må altså gjøre noen valg.

En må også gjøre noen viktige valg når det gjelder det temaet jeg åpnet foredraget med: Stedsbyggingsprosjektene og historielagenes eventuelle deltakelse i dem. Historielagene er allerede tungt inne som høringsinstanser når det kulturvernprosjekter i mer tradisjonell forstand. De kan også spille interessante roller i den type prosjekter som dreier seg om imagebygging av et sted. En mulig rollemodell er den vi ser i Sandvika, der historielaget bærer fram det moralske engasjement for stedet, en ekte stedspatriotisme med rot i umiddelbar identifikasjon med stedet. Alle steder er sannsynligvis avhengig av en slik kjerne av ekte patrioter. I Sandvikas tilfelle maktet historielaget på denne måten å markere seg som en av mange motdiskurser til det vi kan kalle maktens diskurs, de store grunneiernes, de

kommunale planleggenes og ekspertenes, den administrative ledelsens og det politiske establishmentets diskurs – som var ganske sammenfallende, og som ønsket å dyrke fram Sandvikas rolle som by – som sentralsted for et omland. Umiddelbart har jeg stor sans for denne historielagsrollen, altså historielaget som en del av maktens motdiskurs. Et kjennetegn ved mange stedsprofileringsprosjekter er nettopp det litt monolittiske ved dem, at stedet – lokalsamfunnet – framstilles som noe éntydig, preget av en slags dyp indre orden eller harmoni. Hvis historielagsbevegelsen kan bidra til å problematisere dette, har den en viktig samfunnsoppgave. For å komme dit, er det imidlertid to viktige hindringer som må forseres: Det ene gjelder ideologi. Det andre dreier seg om organisasjon. På det ideologiske plan må en vokte seg for at denne maktens moralske motdiskurs, ikke blir en reaksjonær bevegelse mot endringskreftene med utgangspunkt i en forståelse av stedet som et slags mytisk fellesskap mellom de som har genealogiske røtter på stedet. Det må ikke bli slik at det primært er denne gruppen – stor eller liten – som har en slags eksklusiv rett til å tolke stedet og hva de gamle tenkte, talte og gjorde.

På den annen side er det vel slik at historielagsbevegelsen i Norge ikke har en organisasjon, som kan møte denne typen utfordringer. Landslaget for lokalhistorie er en paraplyorganisasjon. Den kan beskrives som en stor kropp med et lite hode. Riktignok organiserer den for tiden 416 lag og har ca. 82 000 medlemmer, men det eksisterer ikke noe gjennomgående medlemskap med kontingent osv. Det er også sterke krefter som motsetter seg en slik sentralisering. Dels kan disse motkreftene beskrives som et anti-akademisk opprør, et opprør mot grupper som tidligere har dominert organisasjonen. Dels kan de også beskrives som en distriktsmarkering mot sentraldirigering. Her ligger en siste utfordring for bevegelsen, nemlig å bli en virkelig *bevegelse*. For å forstå denne aktuelle situasjonen og dens implikasjoner, er det nødvendig å si litt nærmere om de historiske forutsetningene for norsk lokalhistorie, hvordan den har oppstått, utviklet seg og hvilke samfunnshistoriske kontekster den har inngått i.

ET LITTERÆRT PROSJEKT

Jeg vil ta utgangspunkt i en bok, en jubileumsbok: *I arbeid for lokalhistorie og kulturvern. Landslaget for lokalhistorie 75 år 1920-1995*. Det er en interessant bok, både ut fra hva den symboliserer, hva den skriver om og – som

så mange andre bøker – hva den ikke skriver om. Som symbol, eller metafor, er boken interessant nettopp fordi Landslagets virksomhet gjennom de fleste av disse årene har vært en boklig, *en litterær aktivitet*. Eller i det minste en aktivitet som har hatt produksjon av litteratur, forskningsbasert litteratur, som sitt endelige mål. Boken er videre interessant fordi den forteller om tre av hovedaktørene innenfor dette feltet, *Landslaget selv* – som det første og eldste segmentet i denne historien, *Norsk lokalhistorisk institutt* som det andre segmentet, og *Universitetene og høyskolene* som det siste og yngste segment. Boken er imidlertid også interessant fordi det er én meget aktuell aktør som ikke nevnes, i alle fall ikke direkte, nemlig kommunene, til tross for at norske kommuner gjennom lang tid har vært den uovertruffent viktigste *finansieringskilden* til norsk lokalhistorie.

Slik er – kort fortalt – det lokalhistoriske handlingsfeltet i Norge i dag. Slik har det blitt utformet i løpet av ca. 100 år. Jeg skal komme nærmere inn på forholdet mellom aktørene litt senere, men la oss først se nærmere på tradisjonene og de historiske forutsetningene for feltet.

Som nevnt, har produksjonen av *forskningsbasert litteratur* vært det tradisjonelle knutepunktet innenfor dette feltet i norsk sammenheng. La oss begynne med å lytte til en svensk kommentar: For noen år siden skrev professor Klas Åmark en bokanmeldelse (samlingsrecension) i (Svensk) *Historisk Tidsskrift* av fire bind i forlaget Aschehougs 12 binds Norgeshistorie, som utkom på slutten av 1990-tallet. Åmark brukte anmeldelsen til å reflektere over noen av forskjellene mellom norsk og svensk historieskrivning. Han konstaterte innledningsvis at norske forlag i løpet av én generasjon hadde utgitt ikke bare én, men to omfattende, populærvitenskapelige og nyskrevne framstillinger av norsk historie fra de eldste tider til i dag, skrevet av fagets kanonstemmer. I Sverige derimot, slo anmelderen fast, er det mer enn 30 år siden et forlag våget en lignende satsing. Videre påpekte Åmark at denne virksomheten i norsk sammenheng bare er ”toppen på et isberg”, som han kalte det, og viste til at det å skrive populære, mer eller mindre totalhistoriske framstillinger for et bredt publikum, så å si er en del av norske faghistorikeres karrierebane. Også dette i skarp motsetning til situasjonen i Sverige, hevdet Åmark.⁶⁶

Mye av forklaringen på denne forskjellen mellom Norge og Sverige ligger nettopp i lokalhistorien. Åmark berører også dette. Han påpeker at Aschehougs Norgeshistorie inneholder mange konkrete og individualiserende trekk, mange enkeltskjebner og konkrete enkelthendelser plassert inn

i en lokal, by- eller bygdehistorisk kontekst. Og i sammenheng med dette vrir han litt på det svenske slagordet "Sveriges historia är dess konungars", og konstaterer at "Norges historia är dess bygders historia." Noe han med en gang – selvfølgelig – innrømmer er en betydelig overdrivelse, men likefullt: Det påpeker et fellestrekk i de fire bindene han anmelder, nemlig "att dagens syntetiserende norske historiker numera har en rik lokal historieskrivning att bygga sin framställning på, och att det därför finns gott om konkreta exempel som man kan väva in i den samlade berättelsen." Videre er det virkelig slik at lokalhistorien har vært en viktig faktor i norske historikers karriereutvikling. Se bare på forfatterne av de to Norgeshistoriene fra den siste generasjonen: Halvparten av forfatterne i den eldste av dem, Cappelens Norgeshistorie fra slutten av 1970-tallet, hadde erfaringer fra egne lokalhistoriske arbeider, det vil si by- eller bygdehistorier, og det samme gjaldt for hele ¾ av forfatterne til Aschehougs historie.⁶⁷

MED HJERTE OG HJERNE

Det eksisterer altså en nær sammenheng i Norge mellom lokalhistorie og rikshistorie, og denne sammenhengen har røtter tilbake til begynnelsen av 1900-tallet. Da oppsto det vi kan kalle den moderne lokalhistorien. Den hadde to idéhistoriske hovedkilder: Den ene var den romantiske folkeopplysningsstradisjon, *politisk* knyttet til partiet Venstre, *pedagogisk-kulturelt* forankret i lærerseminarene, *sosialt* knyttet til bondesamfunnet, *aktualisert og oppløst* av unionsstriden med Sverige. Denne linjen la et *emosjonelt* element, et varmeelement, inn i den moderne norske lokalhistorien. Lokalhistorie dreide seg dypest sett om et knippe *følelser*: slektsfølelse, hjemfølelse og fedrelandskjærighet. Et konkret uttrykk for denne linjen kan vi finne i et brev, som læreren og politikeren Abraham Berge skrev som en reaksjon på en av de første norske bygdebøkene, Jacob Aalands *Nordfjords historie* fra 1909. Abraham Berge var ingen hvem som helst. Han var statsråd i en rekke regjeringer, senere stortingspresident og statsminister:

Ja, dette er Norges Historie, eller rettere sagt: Det norske Folks Historie. Slig maa den bli. Op gennem alle Dalene, inn efter Fjordsiderne, udover Strænderne og Øerne maa vi faa Granskerne ut for at samle, hvad samles kan. Nu maa Demokratiet faa Folkets Sagamænd. Historie og Genealogi har syslet med Adels- og Embedsfamilier. Bondeætternes Saga og Stamtavler maa frem i Lyset, og det skal nok vise sig, at Bondegutterne er kommen af 'godt Folk'. (Lokalhistorien har) her en Mission, en Opgave for vor Tid af national, kulturel og – politisk Art. Som vi har ment og mener, at Bonden skal styre i Landet, saa er det fordi vi tror, han på Grundlag af Æt, Afstamning og i det mangesidige Yrke paa Land og Sjø indvunden Intelligens, har Ret til Styret. Deres Bog hjælper os til at forstaa dette og at forstaa det med Hjertet.⁶⁸

Som vi ser, var lokalhistorien mer for hjertet enn for hjernen, ifølge Abraham Berge. For den andre av lokalhistoriens hovedkilder var forholdet derimot omvendt. Ved siden av den romantiske folkeopplysningstradisjonen kan vi nemlig si at den moderne lokalhistorien hadde sitt opphav i en strengt vitenskapelig, faktaorientert og materialistisk faghistorisk retning, som var representert ved en rekke historikere knyttet til Universitetet i Oslo. Disse fagfolkene la så å si et *kjøleelement* inn i lokalhistorien, et rasjonelt-cerebralt element, ved siden av det romantiske varmeelementet. Visjonen var at den lokale historien og lokalhistorikeren – under streng kontroll av den vitenskapelige og akademiske historiestanden – skulle levere byggesteinene til det rikshistoriske byggverket (nettopp slik vi ser realisert i de lokalhistoriske elementene i Norgeshistoriene, som Åmark anmelder).

Denne spenningen mellom to idéhistoriske retninger utgjorde en viktig del av fundamentet for norsk lokalhistorie. Og den ble en viktig del av fundamentet for lokalhistoriebevegelsen: Da Landslaget for bygde- og byhistorie ble stiftet i 1920, var visjonen nettopp å legge til rette for det lokalhistoriske *forskningsarbeidet*, særlig ved å drive to typer av virksomhet. På den ene siden å etablere en veilednings- og rådgivningstjeneste, på den annen å drive fram et systematisk arbeid med kildeutgivelser, kilderegistreringer i arkiver og bibliografisk katalogarbeid. Landslaget for bygde- og byhistorie ble først og fremst *historieforskningens støttespiller* i Norge – i kontrast, tror jeg, til det noen år eldre Sveriges Hembygdsförbund. Men det betydde ikke at Landslaget ikke hadde politiske ambisjoner for sitt arbeid. Tvert imot: Lokalhistorien skulle produsere elementene i det store rikshistoriske byggverket, som skulle reises på dette fundamentet.⁶⁹ Og like vik-

tig: Landslaget knyttet den norske nasjonens identitet til bondesamfunnet. En av organisasjonens sentrale aktører, Oscar Albert Johnsen, som var formann i Landslaget fra starten i 1920 til 1945, hevdet i forordet til historieverket *Norges bønder* fra 1936:

*Ingen lesning er mere fengslende enn god lokalhistorie, eller mer skikket til å styrke kjærligheten til hjemmet og ættejorden; men bygdeboken vil, om den er av rette slaget, også anspore patriotismen og den almenhistoriske sans. Den vil atter og atter minne bonden om, at han ikke alene hører slekten og bygdefolket til, men hele sin samfundsklasse og hele nasjonen, at gården og bygden kun er de enkelte ledd i den store kjede, som vi kaller vårt norske fedreland.*⁷⁰

TRADISJONENS STYRKE OG SVAKHETER

Som vi ser av dette, er det altså en ganske påfallende tillit i den tidlige lokalhistoriske bevegelsen, til at en intellektuell aktivitet – *lesning* – av en bestemt type litteratur – *bygdebøker* – skal skape kjærlighet til blod og jord, til ætt, gård og lokalsamfunn. Denne tilliten til intellektet, til ordet og til boken, gir jo nesten religiøse assosiasjoner. Og den peker selvsagt mot lokalhistoriens *idéhistoriske* bakgrunn både i den romantisk-emosjonelle folkeopplysningstradisjonen og i den vitenskapelige historien. Samtidig viser den oss klart at det var den sistnevnte, den faghistoriske og rikshistoriske retningen, som var dominerende. De akademiske interessene satte preg på Landslagets styre. Det var først i løpet av 1970-årene at den akademiske dominansen for alvor ble utfordret. Hvorfor skjedde det? Ja – spørsmålet kan vel snarere formuleres slik: Hvorfor skjedde det så sent? Eller litt mer retorisk: Hvordan kunne organisasjonens brede lag av vanlig lokalhistorisk interesserte amatører finne seg så lenge i å være redskaper for akademiske, vitenskapelige interesser?

Forklaringen er sammensatt. Én viktig forutsetning for at de vitenskapelige målsetningene kom i bakgrunnen, var at Landslaget i 1955-56 nådde et av sine viktigste mål, nemlig opprettelsen av Norsk lokalhistorisk institutt, som overtok disse oppgavene, altså oppgaver knyttet til rådgivning, veiledning, dokumentasjon og forskning. Dermed mistet Landslaget viktige funksjoner. En annen og beslektet forutsetning var at kommunene trådte inn som aktører, som tok selvstendige initiativer, satte i gang prosjekter og – ikke minst – finansierte lokalhistoriske bokprosjekter. Un-

dersøkelser vi ved NLI har gjennomført, viser at kommunene (og fylkeskommunene) i dag bevilger mellom 40 og 45 millioner kroner årlig til by-, bygde- og regionhistoriske verker. I 2002 var det nesten 200 av landets 431 kommuner som drev slike prosjekter. Mer enn 170 forfattere var engasjert, omtrent $\frac{3}{4}$ av dem hadde universitetsutdannelse, flesteparten innenfor historie, men også etnologi og samfunnsfag var representert.⁷¹ Når NLI og kommunene kom så sterkt inn, mistet Landslaget noe av sin pådriverrolle. En tredje viktig faktor var utbyggingen av universitetssektoren og framveksten av en rekke regionale høyskoler, som også gjorde lokalhistoriske prosjekter til en del av sitt historiefaglige forskningsfelt. Framveksten av lokalhistorie som universitetsfag skjedde imidlertid særlig i løpet av 1980- og 1990-tallet.

Denne situasjonen skapte behov for nye oppgaver. De bød seg ikke minst fram gjennom den offentlige kulturpolitikken på 1970-tallet som satte *kulturvernet* i fokus. Ønsket om endringer tvang seg også fram nedenfra i organisasjonen, fra grasrota, som ønsket en mer *folkelig* organisasjon – Landslagets styre var fullstendig dominert av akademiske aktører, fra universitet, museum og arkivverden.⁷² Samtidig vokste det fram en ideologisk kritikk, som sprengte alliansen mellom den lokalt orienterte, romantiske folkeopplysningstradisjonen og den rikshistorisk orienterte akademiske historien. Denne idéhistoriske kilen uttrykte seg i form av et skille mellom ”ekte” og ”ukekte” lokalhistorie. Ekte lokalhistorie er ”arbeid med historien til et lokalsamfunn på lokalsamfunnets egne premisser”, ble det sagt. Ekte lokalhistorie skulle springe ut av lokalsamfunnets interesser og behov, den skulle være initiert av lokalsamfunnet og den skulle være basert på det som ble kalt lokalhistorisk metode, en metode som var kjennetegnet av individualisering og identifikasjon med rot i umiddelbar lokalkunnskap. Undersøkelser på lokalt nivå som hadde utgangspunkt i generelle problemstillinger eller sprang ut av akademiske interesser og behov, falt derimot utenfor den egentlige lokalhistorien⁷³

Svaret på alle disse utfordringene ble en ganske omfattende prosess. På det organisatoriske plan ble Landslaget omdannet fra et temmelig løst og uensartet samarbeidsorgan – som av besto historielag, boknemnder, museer, arkiver og enkeltpersoner – til en mer ensartet paraplyorganisasjon, der historielagene var medlemmer. På det funksjonelle plan ble det foretatt en avgrensning i forhold til NLI, samtidig som en søkte å integrere kulturvernet som en ny oppgave. Omorganiseringen innebar at Landslaget fram-

sto på en ny og mer folkelig måte. Indirekte var dette et betydelig oppgjør med den akademisk-vitenskapelige søylen Landslaget opprinnelig var reist på. Tilbake sto den topofile søylen med sin bakgrunn i den romantisk-emosjonelle folkeopplysningstradisjonen, og sin vekt på lokalhistorie som en individualiserende aktivitet, basert på umiddelbar, essensiell identitet, det vil si røtter i lokalsamfunnet. Ikke slik å forstå at den akademiske verden ble feid av banen. Slett ikke, men styrkeforholdet ble forrykket.

Så langt om de historiske forutsetningene som ligger i den norske tradisjonen. Men hvilke problemer reiser de i forhold til utfordringene jeg har nevnt ovenfor? Noen har jeg allerede drøftet. Jeg skal la dem ligge, og ta opp et par nye problemer til slutt: Det ene er nettopp mangfoldet av aktører med ulike interesser: Landslaget og historielagsbevegelsen, Norsk lokalhistorisk institutt, kommunene, universitetene og høyskolene. Fra begynnelsen av 2000-tallet har vi dessuten fått et nytt tilskudd blant aktørene, ABM-utvikling, ABM-sektorens nye organ, som også har signalisert stor interesse for nettopp lokalhistorie og som trekker med seg hele sektoren inn i lokalhistorien. Den nye biblioteksmeldingen i Norge, *Bibliotekreform 2014*, som høsten 2006 ble overlevert kulturministeren, peker nettopp på lokalhistorie som et av de sentrale samarbeids- og nettverksområdene til sektoren. Mer konkret heter det:

Formidling av lokalhistorisk materiale skal være sentralt i folkebibliotekenes tilbud og virksomhet. Lokalhistorie styrker den lokale tilhørighet og gir kunnskap om fortidens betydning for dagens og morgendagens lokalsamfunn⁷⁴.

Landslaget har en dobbelt utfordring her: For det ene, en spesiell utfordring, nemlig som eneste frivillige organisasjon, å hevde seg i et felt som både på lokalt og sentralt plan er så fylt med offentlige aktører. For det andre, en mer allmenn utfordring – som organisasjonen deler med de øvrige aktørene – nemlig å etablere fornuftige samarbeidsordninger og en god fordeling av oppgaver som hindrer unødvendig konkurranse eller konflikter innenfor feltet. Slike ordninger eksisterer i dag mellom noen av partene – men ikke i form av et helhetlig og planmessig grep for hele feltet. Denne situasjonen, preget av mange og noen ekspansive aktører på offentlig side, og én frivillig organisasjon på privat side, reiser også på nytt spørsmålet om en sterkere organisering av Landslaget, med gjennomgående medlemskap, en større sentral organisasjon med fullmakter til å agere overfor of-

fentlige instanser og markere Landslaget som en politisk aktør. Og som jeg innledningsvis nevnte, er dette spørsmålet også ett av de viktigste når det gjelder å møte de utfordringene som Landslagets egen strategiplan reiser i møte med endringskrefter som globalisering, migrasjon og kommersialisering.

FORSKARE I SAMTAL MED HEMBYGDSRÖRELSEN

GUNILLA LINDBERG OCH KJELL NILSSON

Under symposiet fick forskare, deltagare från regionala förbund och lokala hembygdsföreningar möjlighet att tillsammans diskutera och kommentera inledarnas tankar. Det bildades sju arbetsgrupper som redovisade sina idéer genom korta meningar och stickord på blädderblock. Diskussionerna var livliga. Ofta var enigheten stor men lika ofta pekade tankarna åt olika håll. Vi har försökt att via kodorden på blädderblocken återskapa de viktigaste tankarna ur dessa diskussioner.

SAMTIDENS UTMANINGAR

Diskussionen koncentrerade sig kring två huvudfrågor: Vilka är hembygdsrörelsens utmaningar gentemot omvärlden och vilka är hembygdsrörelsens utmaningar i det egna arbetet?

Här var man enig om att vi lever i en allt mer internationell värld och att hembygdsrörelsen behöver satsa mer på att arbeta med nätverk utanför Sverige. Den pågående utredningen beträffande en ny regionindelning av Sverige såg man positivt på. Den kan betyda att hembygdsrörelsens nätverk breddas. Det fanns dock vissa farhågor för att regionaliseringen kan leda till ett demokratiskt underskott. Samtidigt skulle hembygdsrörelsen få en ny roll att spela i det lokala samhället – vara den aktör som står för det stabila och demokratiska i det framtida samhället.

Hembygdsrörelsen samarbetar idag med en lång rad andra föreningar, politiker, byalag med flera. Det är viktigt att dessa samarbeten får fortsätta att utvecklas. Samtidigt måste hembygdsrörelsen tänka på att konkurrensen inom kulturens områden ökar. Hembygdsrörelsen kan rent av räkna med färre medlemmar och färre uppdrag när andra kulturaktörer etablerar sig. Hembygdsrörelsen styrka ligger i kunskap och känsla för traditioner. Men det är viktigt att man inte fastnar i en förgången tid utan också intresserar sig för nutiden.

Hembygdsrörelsen ska ses som en resurs i samhället. Det handlar om att vara aktiv i samhällsdebatten, skapa egna sociala mål och finna en roll i

den lokala turismen. Samverkan mellan stad och land är en viktig utmaning.

En hembygdsförenings arbete bör spegla vår tid. Då och då behöver stadgarna ses över, det gäller samtliga nivåer inom hembygdsrörelsen. Hembygdsrörelsens mål och syfte bör konkretiseras. Det gäller också att ha visioner och strategier för framtiden där den lokala identiteten sätts i fokus. Roligare museer och pedagogiska program/verksamheter! Här efterlystes bättre årsböcker som verkligen för fram det lokala förflutna på ett inspirerande sätt. Hembygdsgårdarna består ofta av äldre byggnader från olika tider. De skulle kunna vara en resurs när det gäller att föra ut kunskaper om byggnadsvård.

Att dokumentera samtiden är en viktig uppgift. Kunskaper om hur en förening drivs är inte en självklarhet i dagens samhälle. Här behövs det utbildning i föreningsteknik. Det handlar mycket om att arbeta efter demokratins spelregler. Många föreningar behöver redskap för hur man bättre delegerar sina arbetsuppgifter.

Ekonomi och rekrytering blir mycket viktiga frågor i framtiden. Hembygdsrörelsen behöver bättra på sin ekonomi genom att finna nya intäktskällor. För att få stabilare föreningar bör nya medlemmar rekryteras genom nyinflyttade på en ort. Här kan föreningarnas hemsidor vara viktiga instrument för rekryteringen. Samtidigt gäller det att bredda engagemanget i föreningen så att inte en handfull personer blir tvungna att göra allting.

TRADITIONENS STYRKA OCH SVAGHETER

Frågeställningarna löd: Vad har hembygdsföreningen i allmänhet och olika lokala föreningar i synnerhet för olikartade historiska förutsättningar för sin verksamhet samt vad i den egna historien är tillgångar och vad är hinder i relation till utmaningarna?

Hembygdsrörelsen är mångfacetterad och har en lång kontinuitet. Inom rörelsen finns det en stabilitet. Det är viktigt att hembygdsrörelsen får fortsätta att vara politiskt och religiöst neutral. Samtidigt som rörelsen arbetar med äldre traditioner och sin lokala historia så finns det en acceptans för att ta in nya traditioner. Många gånger är det nyinflyttare som är drivande i föreningarna. Det är inte ovanligt att man har flera hembygder, vil-

ket ger goda utblickar i samhället. Hembygdsrörelsen är full av eldsjälar som driver arbetet framåt.

De materiella samlingarna är stora tillgångar, liksom alla verksamheter knutna till dem. En hembygdsförening får ofta donationer vilket innebär att många byggnader ofta har alldeles för många föremål i sina samlingar. Gåvorna uppskattas men kan också låsa en förenings arbete om man inte i skrivna gåvobrev medger att föreningen har frihet att använda gåvorna som man vill. En svaghet är att man inte alltid följer upp de investeringar som föreningen görs utan att de blir engångsinstser. Många föreningar arbetar med skolan – det är viktigt att ungdomar får tillgång till det samlade kulturarvet.

Hembygdsrörelsen samlar ständigt på nya kunskaper om sina hembygder. Dessa kunskaper överförs både muntligt, skriftligt och i bild. Inte minst i den stora bokproduktionen som är utmärkande för hembygdsrörelsen; årsböcker, sockenböcker, temaböcker, tidskrifter. Det handlar om dokumentation och forskning om allt från dialekter, torp, gårdar, fornhistoria till nutida företeelser. Hembygdsgården kan bli en medveten mötesplats där man kan ta del av bildsamlingar, arbeta med kunskapsöverföring, ta ställning till intressefrågor och samlas till protestaktioner. Eller bara vara en mötesplats där man kan dricka kaffe med hembakt och enbart umgås.

Hembygdsrörelsen har ett bra och fungerande koncept men har också mycket att lära av andra typer av kulturföreningar. Det talades om nya utställningsidéer och hembygdsmuseet. Mannaminne i Ångermanland nämndes som föredöme. Om hembygdsrörelsen accepterar begreppet upplevelseturism skulle hembygdsgårdarna bli en större tillgång. Övergripande målsättning skulle kunna vara: "Hembygd ett kommunikationsnätverk". När det gäller kvinnornas historia i det gamla bondesamhället talar vi ofta om "förspild kvinnokraft". Detta borde ändras till uttrycket "kvinnohistoria".

En del av det som framhålls som en styrka kan också anges som en svaghet. Ett exempel är traditionen som kan hindra nytänkande. Hembygdsrörelsen är neutral men kanske rentav för neutral och utslätande. Den vågar inte ta ställning! Det händer att viktiga frågor undertrycks i föreningsarbetet, både när det gäller planering och interna frågor. Osynliga traditioner låser med en viss tröghet som följd. Det är positivt med eldsjälarna men det finns en risk att bara lita på dem. En svaghet med hembygdsrörelsen är den höga medelåldern i föreningarna – särskilt i styrelserna. Hembygdsaktiva har rykte om sig att vara "nostalgiker" och "agrarromantiker"

vilket begränsar. Bilden av hembygdsrörelsen behöver ändras från knätofs till samhörighet, gemenskap och identitet.

NOTER

- ¹ Ett stort tack till Gunilla Lindberg på Sveriges Hembygdsförbund, Joakim Andersson och Anna Eskilsson för organiserandet av symposiet.
- ² Maria Björkroth, *Hembygd i samtid och framtid 1890-1930. En museologisk studie av att bevara och förnya*, Umeå 2000; Catarina Lundström, *Fruars makt och omakt. Kön, klass och kulturarv 1900-1940*, Umeå 2005; Samuel Edquist, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879-1918*, Uppsala 2001; Kers-tin Arcadius, *Museum på svenska: läns museerna och kulturhistorien*, Stockholm 1997; Bo Sundin, "Upptäckten av hembygden: om konstruktionen av regional iden-titet", i *Den regionala särarten. Om konstruktionen av regional identitet*, Lund 1994.
- ³ Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider: bruk av och debatter om svensk histo-ria från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001; Peter Aronsson, "Historiekultur i för-ändring", *Makten över minnet. Historiekultur i förändring*, Peter Aronsson (red), Lund 2000.
- ⁴ Jan Jörnmark, *Övergivna platser*, Lund 2007.
- ⁵ Peter Aronsson, Lars Nilsson & Thord Strömberg (red), *Storkommunreformens 1952: striden om folkhemmets geografi*, Stockholm 2002.
- ⁶ Mats Rolén & Gunilla Lindberg (red), *Återblickar: Samfundet för hembygdsvård 75 år*, Stockholm 1991; Gerd Adolfsson & Ronny Svensson, *Hembygd är framtids-bygd*, Norberg, Stockholm 1997.
- ⁷ Ulla Herlitz, *Platsideologi. bygderörelsen och demokratiska perspektiv i det postin-dustriella samhället*, Östersund, Stockholm 2000.
- ⁸ Se t ex Janerik Gidlund & Sverker Sörlin, *Det europeiska kalejdoskopet: regioner-na, nationerna och den europeiska identiteten*, Stockholm 1993; Peter Aronsson, *Regionernas roll i Sveriges historia* 1995 och senare års forskning i Josefine Syss-ner, *What kind of regionalism? Regionalism and region building in northern Euro-pean peripheries*, Frankfurt 2006.
- ⁹ Försök att generalisera också lokala dynamiska förlopp till regionala mönster finns förstås. Se t. ex. Peter Aronsson & Bengt Johannisson (red), *Entreprenörskapets dynamik och regionala förankring*, Växjö 2002.
- ¹⁰ Kenneth Strömberg, *Det lyckade misslyckandet: folkrörelser i Hovmantorps kom-mun 1885-1930: en berättelse om kultur, bildning, moral och identitet*, Växjö 2000.
- ¹¹ Bo Stråth & Øystein Sørensen (red), *The cultural construction of Norden*, Oslo 1997, särskilt Henrik Stenius kapitel och Derek Fewster, *Visions of past glory. Na-tionalism and the construction of early Finnish history*, Helsinki 2006.
- ¹² För hembygdsföreningarnas tidiga historia se Björkroth, 2000; Samuel Edquist, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879-1918*, och för pågående avhandlingsarbete som betonar den lokala praktiken av Anna Eskilsson, Linköpings universitet.

- ¹³ Peter Aronsson, "Lokala medborgarskap - det dolda kulturarvet", i *Demokrati och medborgarskap. SOU 1999:77*, Erik Amnå (red), Stockholm 1999; Anders Häggström, *Levda rum och beskrivna platser. Former för landskapsidentitet*, Stockholm 2000; (red) Barbro Blomberg & Sven-Olof Lindquist, *Den regionala särarten*, Lund 1994; Gidlund & Sörlin, *Det europeiska kalejdoskopet: regionerna, nationerna och den europeiska identiteten*; Ann-Kristin Ekman, *Community, carnival and campaign. Expressions of belonging in a Swedish region*, Stockholm 1991; Johan Samuelsson, *Kommunen gör historia. Museer, identitet och berättelser i Eskilstuna 1959-2000*, Uppsala 2005; *Historien in på livet. Diskussioner om kulturarv och minnespolitik*, (red) Anne Eriksen, Jan Garnert & Torunn Selberg, Lund 2002.
- ¹⁴ Henrik Berggren & Lars Trägårdh, *Är svensken människa?: gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Stockholm 2006; Richard L. Florida, *The rise of the creative class ...and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*, New York 2002; Ronald Inglehart & Christian Welzel, *Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence*, New York 2005.
- ¹⁵ Se exempelvis flera artiklar i festskriften till en av föregångspersonerna redan före denna våg: (red) Peter Aronsson, Börje Björkman & Lennart Johansson, *--och fram träder landsbygdens människor--: studier i nordisk och smäländsk historia tillägnade Lars-Olof Larsson på 60-årsdagen den 15 november 1994*, Växjö 1994.
- ¹⁶ Se även Anna Götlind & Helena Kåks, *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*, Stockholm 2004.
- ¹⁷ Jfr Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia: historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, Stockholm 2001; Sven Lundkvist, *Folkkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920*, Stockholm 1977.
- ¹⁸ Mirjaliisa Lukkarinen Kvist, *Tiden har haft sin gång. Hem och tillhörighet bland sverigefinnar i Mälardalen*, Linköping 2006; Sundin, "Upptäckten av hembygden: om konstruktionen av regional identitet"; Bo Sundin, "Hembygdsrörelsen blir regionalpolitik", *Jämten*, Östersund 1986.
- ¹⁹ Jfr Lars Trägårdh & Lars Svedberg (red.), *Det civila samhället som forskningsfält. Nya avhandlingar i ett nytt sekel*, Stockholm 2006.
- ²⁰ Peter Aronsson, *Bönder gör politik: det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar, 1680-1850*, Lund 1992; Peter Aronsson, *Lokalt folkstyre - kulturarv som utmanar*, Stockholm 2001.
- ²¹ Peter Aronsson & Lennart Johansson (red), *Ett landskap minns sitt förflutna. Monument och minnesmärken i Varend och Sunnerbo*, Växjö 2003.
- ²² Cecilia Dahlbäck (red), *På vidsträckta fält. Svenska kyrkans syföreningar 1844-2004*, Stockholm, Uppsala 2005.
- ²³ Olika metoder se exempelvis Gösta Weissglas (et al), *Kulturarvet som resurs för regional utveckling. En kunskapsöversikt*, Stockholm 2002; Ekman, *Community, carnival and campaign. Expressions of belonging in a Swedish region*; Peter Aronsson, "Historiens brunn - kulturarvet som ok, spann eller vatten för samhällsbygget?", *Hur djup är kulturens brunn? En antologi*, (red) Gösta Blücher & Göran

Graninger, Linköping 2003; Sidsel Eriksen, *Stationsbyens samfund: folk og foreninger i Grindsted 1880-1940*, Grindsted 1996.

²⁴ Peter Aronsson (red), *The making of regions in Sweden and Germany: culture and identity, religion and economy in a comparative perspective*, Växjö 1998.

²⁵ Aktuell statistik om hembygdsföreningars verksamhet finns på Sveriges hembugdsförbunds hemsida www.hembygd.se.

²⁶ Artikelns empiri baseras på ett pågående avhandlingsarbete med arbetsnamnet *Nygamla hembygdsföreningar: Historiska perspektiv på 2000-talet*.

²⁷ Susanna Hedenborg & Lars Kvarnström, *Det svenska samhället 1720-2000. Böndernas och arbetarnas tid*, Lund 2006, s. 259ff. Bo Sundin, "Hembygden som idé: Konstruktionen av lokal och regional identitet" i *Museer och kulturarv* (red) Lenart Palmqvist och Stefan Bohman, Stockholm, 1997.

²⁸ Bo Sundin, 1997; Annika Alzén, "Amatörer eller proffs? Frågan om kulturarvets demokratiska villkor" i *Otydligt. Otymligt. Otaligt. Det industriella kulturarvets utmaningar*, (red) Annika Alzén och Birgitta Burell, Stockholm, 2005; Maria Björkroth, 2000.

²⁹ Se till exempel Annika Alzén, 2005; Maria Björkroth, 2000.

³⁰ Maria Björkroth, 2000.

³¹ Se till exempel Annika Alzén & Birgitta Burell, Stockholm, 2005; Maria Björkroth, 2000.

³² Om hembygdsrörelsen om nationalism se till exempel Bo Sundin, 1997; Ann Emilsson, "Hembygd och fosterlandskärlek. En studie av den svenska hembygdsrörelsen, 1920-1950", i *Lokala identiteter – historia, nutid och framtid*, (red) Sven Lilja & Ann Emilsson, HS institutionen Högskolan i Gävle Sandviken, Uppsala, 1998.

³³ Se till exempel Bo Sundin, 1997.

³⁴ Om agrarianism se till exempel Fredrik Eriksson, *Det reglerade undantaget: Högers jordbrukspolitik 1904-2004*, Stockholm, 2004, Eric T. Freyfogle (red) "Introduction: A Durable Scale", *The New Agrarianism: Land, Culture, and the Community of Life*, Washington 2001; Yngve Mohlin, *Bondepartiet och det moderna samhället 1914-1936: En studie av svensk agrarianism*, 1989.

³⁵ Texten om Almesåkra är hämtad från "Bygdensröst – mellan medborgare och kommun", Ulla Herlitz, *Folkrorelserådet Hela Sverige ska leva*, 2002.

- ³⁶ Almesåkra – från forntid till nutid, Almesåkra Hembygdsförening, 2000. En kartläggning av bygderörelsen finns beskriven i "Bygderörelsen i Sverige", Ulla Herlitz, Working paper no 11, *Institutet för regionalforskning*, 1998.
- ³⁷ "Fyratusen lokala utvecklingsgrupper lyfter landsbygden", informationsbroschyr, *Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva*, 2005.
- ³⁸ se www.bygde.net.
- ³⁹ Landsbygdspolitiskt program, *Hela Sverige ska leva*, 2002.
- ⁴⁰ *Platsideologi. Bygderörelsen och demokratiska perspektiv i det postindustriella samhället*. Ulla Herlitz, Stockholm 2000.
- ⁴¹ De s.k. NUTS nivåerna, för mer information sök på www.nutek.se, strukturfonder 2007-2013.
- ⁴² *Hela Sverige ska leva*, Stockholm 2002.
- ⁴³ Tidskriften *Framtider* som ges ut av Institutet för Framtidsstudier, vars senaste nummer 3/2006 har namnet "Sveriges nya geografi". Markus Gossas bidrar med en artikel "Nätverksstyrning – statens sätt att reformera kommunsverige".
- ⁴⁴ Hållbar samhällsorganisation med utvecklingskraft, Ansvarskommitténs slutbetänkande, Ansvarskommittén, Statens offentliga utredningar (SOU) SOU 2007:10.
- ⁴⁵ *Demokratiutveckling i svenska kommuner*, Mikael Gilljam & Ola Jodal, CEFOS, Göteborgs Universitet, 2005. Enkätundersökningen besvarades av 279 av landets då 289 kommuner.
- ⁴⁶ "Tre kommuner blir en?" *Mariestads-Tidningen*, 2006-11-15.
- ⁴⁷ Annika Alzén, "Grävrörelsens rötter", *Bildning, utbildning, journalistik*, (red) Bengt Sandin, Stockholm 2006.
- ⁴⁸ Maria Björkroth, 2000. Se även pågående studier av hembygdsrörelsen 1975-2005, Anna Eskilsson, doktorand tema Q.
- ⁴⁹ Annika Alzén, *Fabriken som kulturarv. Frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950-1985*, Stockholm 1996, 115ff.
- ⁵⁰ Annika Alzén & Birgitta Burell, *Otydlig. Otymlig. Otaglig. Det industriella kulturarvets utmaningar*, Stockholm 2005; Annika Alzén, "Grävrörelsens rötter", *Bildning, utbildning, journalistik*, (red) Bengt Sandin mfl, Stockholm 2006.
- ⁵¹ Åsa Wettergren & Andrew Jamison, *Sociala rörelser. Politik och kultur*, Lund, 2006.
- ⁵² Anders Houlitz, *Teknikens tempel. Modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen 1923*, Hedemora 2003. Annika Alzén, "Kulturarv i rörelse. En studie av grävrörelsen 1975-1985", manus.
- ⁵³ Alzén, 2006.
- ⁵⁴ Alzén, 1996.

- ⁵⁵ Peter Aronsson & Magdalena Hillström, *Kulturarvens dynamik. Det institutionella kulturarvets förändringar*, Linköping, 2005; Alzén, manus.
- ⁵⁶ Se tex Aronsson, *Historiebruk. Att använda det förflutna*, Lund 2004.
- ⁵⁷ Bo Sundin, 1997.
- ⁵⁸ Birgitta Burell, *Man måste vara lite tokig! En undersökning av arbetslivsmuseernas villkor och engagemang*, Stockholm 2001.
- ⁵⁹ Se vidare Alzén, manus.
- ⁶⁰ Røe, Eidheim og Schmidt 2002.
- ⁶¹ Stortingsmelding nr 22. (2004-2005) *Kultur og næring*, s. 5.
- ⁶² http://www.historielag.org/html/strategisk_plan.html.
- ⁶³ http://www.historielag.org/Vedtak_2005.pdf.
- ⁶⁴ Österberg: s. 14.
- ⁶⁵ Kjeldstadli 2004: s. 56ff.
- ⁶⁶ Åmark: s. 416.
- ⁶⁷ Winge 1997: s. 67f.
- ⁶⁸ Djupedal, Reidar: "Jacob Aaland og bygdesoga. På hundreårsdagen for hans fødsel", i *Heimen* bind XIII, 1964-1966: s. 406.
- ⁶⁹ Stugu 1997: s. 144f.
- ⁷⁰ Johnsen 1936: s. 15f.
- ⁷¹ Sprauten 2003.
- ⁷² Winge, Slettan og Nysæter 1995: s. 53-58, s. 75f.
- ⁷³ Sandnes 1975: s. 160.
- ⁷⁴ Bibliotekreform 2014, ABM-skrift nr. 31, ABM-utvikling 2006: s. 195.

REFERENSER

FÖRSLAG TILL FÖRDJUPAD LÄSNING:

Adolfsson, Gerd & Ronny Svermsson, *Hembygd är framtidsbygd*, Stockholm, 1997.

Alzén, Annika, *Fabriken som kulturarv: Frågan om industrilandskapets bevarande i Norrköping 1950-1985*, Stockholm, 1996.

Arcadius, Kerstin, *Museum på svenska: läns museerna och kulturhistorien*, Stockholm, 1997.

Aronsson, Peter, *Historiebruk. Att använda det förflutna*, Lund, 2004.

Björkroth, Maria, *Hembygd i samtid och framtid 1890-1930; En museologisk studie av att bevara och förnya*, Umeå, 2000.

Burell, Birgitta, "Man måste vara lite tokig!" *En undersökning av arbetslivsmuseernas villkor och engagemang*, Stockholm, 2001.

Emilsson, Ann, "Hembygd och fosterlandskärlek. En studie av den svenska hembygdsrörelsen 1920-1950", Ann Emilsson & Sven Lilja (red), *Lokala identiteter – historia, nutid och framtid*, Gävle, 1998.

Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva, Stockholm, 2000.

Herlitz, Ulla, *Platsideologi. Bygderörelsen och demokratiska perspektiv i det postindustriella samhället*, Stockholm, 2000.

Häggström, Anders, *Levda rum och beskrivna platser. Former för landskapsidentitet*, Stockholm, 2000.

Johnsen, Oscar Albert, *Norges bønder*. Utsyn over den norske bondestands historie, Oslo, 1936

Rolén, Mats & Gunilla Lindberg (red), *Återblickar: Samfundet för hembydsvård 75 år*, Stockholm, 1991

Samuelsson, Johan, *Kommunen gör historia. Museer, identitet och berättelser i Eskilstuna 1959-2000*, Uppsala, 2005.

ÖVRIG ANFÖRD LITTERATUR:

"Almesåkra – från forntid till nutid", *Almesåkra Hembygdsförening*, Jönköping, 2000.

Alsvik, Ola: "Fornuft og følelser", *Historikeren Birger Kirkeby* 2. mars 2003, Gjøvik u.å.

Alzén, Annika, "Kulturarv i rörelse", *Kulturarvens gränser. Komparativa perspektiv*, Peter Aronsson (red), Göteborg, 2004.

Alzén, Annika, "Kulturarv i rörelse", *Kulturarvens dynamik: Det institutionaliserade kulturarvets förändringar*, Peter Aronsson & Magdalena Hillström (red), Linköping, 2005.

Alzén, Annika, "Grävrörelsens rötter", *Bildning, utbildning, journalistik*, (red) Bengt Sandin, Peter Aronsson m fl, Stockholm, 2006.

Alzén, Annika & Birgitta Burell, *Otydlig. Otymligt. Otaligt. Det industriella kulturarvets utmaningar*, Stockholm, 2005.

Aronsson, Peter, *Regionernas roll i Sveriges historia*, Stockholm, 1995.

Aronsson, Peter (red), *The making of regions in Sweden and germany: Culture and identity, religion and economy in a comparative perspective*, Växjö, 1998.

Aronsson, Peter, "Lokala medborgarskap – det dolda kulturarvet", Demokrati och medborgarskap SOU 1999:77, Erik Amnå (red), Stockholm, 1999.

Aronsson, Peter (red), *Makten över minnet*, Lund, 2000.

Aronsson, Peter, Börje Björkman & Lennart Johansson (red), *-och framträder landsbygdens människor-: studier i nordisk och småländsk historia tillägnade Lars-Olof Larsson på 60-årsdagen den 15 november 1994*, Växjö, 1994.

Aronsson, Peter & Magdalena Hillström, *Kulturarvens dynamik. Det institutionella kulturarvets förändringar*, Linköping, 2005.

Aronsson, Peter & Bengt Johannisson (red), *Entreprenörskapets dynamik och regionala förankring*, Växjö, 2002.

Aronsson, Peter, Lars Nilsson & Thord Strömberg (red), *Storkommunreformens 1952: striden om folkhemmets geografi*, Stockholm, 2002.

Aronsson, Peter, "Historiens brunn – kulturarvet som ok, spann eller vatten för samhällebygget?", *Hur djup är kulturens brunn? En antologi*, Gösta Blücher & Göran Graninger (red), Linköping, 2003.

Berggren, Henrik & Lars Trägårdh, *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Stockholm, 2006.

Bibliotekreform 2014, ABM-skrift nr. 31, *ABM-utvikling*, 2006.

Blomberg, Barbro & Sven-Olof Lindquist (red), *Den regionala särarten*, Lund, 1994.

Brødreskift, Audhild, *Røtter og vekst. Historielagenes aktivitet og omfang 2000*, Landslaget for lokalhistorie, 2002.

Dahlbäck, Cecilia (red), *På vidsträckt fält. Svenska kyrkans syföreningar 1844-2004*, Uppsala, 2005

Edquist Samuel, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelserna och den nationella identiteten 1879-1918*, Uppsala, 2001.

Ekman, Ann-Kristin, *Community, Carnival and Campaign. Expressions of belonging in a Swedish region*, Stockholm, 1991.

Eriksen, Anne, Jan Garnert & Torunn Selberg (red), *Historien in på livet. Diskussioner om kulturarv och minnespolitik*, Lund, 2002.

Eriksen, Sidsel, *Stationsbyens samfund; folk og foreninger i Grindsted 1880-1940*, Grindsted, 1996.

Eriksson, Fredrik, *Det reglerade undantaget: Högers jordbrukspolitik 1904 – 2004*, Stockholm, 2004.

Forsslund, Karl Erik, *Hembygdsvård*, Stockholm, 1914.

Florida, Richard L, *The rise of the creative class... and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*, New York, 2002.

Freyfogel, Eric T (red), "Introduction: A Durable Scale", *The new agrarianism: Land, culture and the community of life*, Washington, 2001.

Gidlund, Janerik & Sverker Sörlin, *Det europeiska kalejdoskåpet: regionerna, nationerna och den europeiska identiteten*, Stockholm, 1993.

Gilljam Mikael & Ola Jodal, *Demokratiutveckling i svenska kommuner*, Göteborg, 2005.

Gossas, Markus, "Nätverksstyrning – statens sätt att reformera kommunverger", *Framtider* 2006:3.

Götlind, Anna & Helena Kåks, *Handbok i konsten att skriva mikrohistoria*, Stockholm, 2004.

Herlitz, Ulla, "Bygdens röst – mellan medborgare och kommun", *Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva*, Stockholm, 2002.

Herlitz, Ulla, "Bygderörelsen i Sverige", Working paper nr 11, *Institutet för regionalforskning*, Östersund, 1998.

Houltz, Anders, *Teknikens tempel. Modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen 1923*, Hedemora, 2003.

Hållbar samhällsorganisation med utvecklingskraft, Ansvarskommitténs slutbetänkande, Ansvarskommittén, Statens offentliga utredningar (SOU) SOU 2007:10.

Inglehart, Ronald & Christian Welzel, *Modernization, cultural change and democracy: the human development sequence*, New York, 2005.

Jörnmark, Jan, *Övergivna platser*, Lund, 2007.

Kjeldstadli, Knut, "Bufaste og nykommere – innflyttere og innvandrere i norske lokalsamfunn", Ola Alsvik (red), *Kulturmøter. Lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede*, Norsk lokalhistorisk institutt, 2004.

Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia: historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892-2000*, Stockholm, 2001.

Lukkarinen Kvist, Mirjaliisa, *Tiden har haft sin gång. Hem och tillhörighet bland sverigefinnar i Mälardalen*, Linköping, 2006.

Lundkvist, Sven, "Folkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920", *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning : en antologi*, (red), Klas Åmark, Stockholm, 1981.

Lundström, Catarina, *Fruars makt och omakt. Kön, klass och kulturarv, 1900-1940*, Umeå, 2005.

Mohlin, Yngwe, *Bondepartiet och det moderna samhället 1914-1936: en studie av svensk agrarianism*, Umeå, 1989.

Røe, Per Gunnar, Frøydis Eidheim & Lene Schmidt, *Sandvika i støpeskjeen. En sosiokulturell studie av stedsforskning*, NIBR-rapport nr. 14/2002, Norsk institutt for by- og regionforskning, 2002.

Sandnes, Jørn, "Rikshistorie og lokalhistorie – sentrum og periferi i historieforskningen", *Periferi og sentrum i historien*, Studier i historisk metode, nr. 10, Universitetsforlaget, 1975.

Sjöholm, L. Gottfrid & Goës, A., *Handledning vid undervisningen i hembygds-kunskap. I. Första skolåret. II. Andra skolåret*. Stockholm, 1916

Sprauten, Knut: "Historie for 40-50 millioner årlig", *HIFO-nytt*, 2003:6.
Stugu, Ola Svein, "Lokalhistoria og den nasjonale identiteten", Slettan, Dagfinn & Ola Svein Stugu, *Det nasjonale i det lokale, det lokale i det nasjonale*, KULT, skriftserie nr. 92, Norges forskningsråd, 1997.

Stråht, Bo & Øystein Sørensen (red), *The cultural construction of Norden*, Oslo, 1997.

Strömberg, Kenneth, *Det lyckade misslyckandet: folkrörelser i Hovmantorts kommun 1885-1930: en berättelse om kultur, bildning, moral och identitet*, Strömberg, Kenneth, Växjö, 2000.

Sundin, Bo, "Hembygden som idé. Konstruktionen av lokal och regional identitet", *Museer och kulturarv*, (red) Lennart Palmqvist & Stefan Bohman, Stockholm, 1997.

Sundin, Bo, "Upptäckten av hembygden: om konstruktionen av regional identitet", *Den regionala särarten. Om konstruktionen av regional identitet*, (red) Barbro Blomberg & Sven-Olof Lindquist, Lund, 1994.

Syssner, Josefine, *What kind of regionalism? Regionalism and region building in northern European peripheries*, Frankfurt, 2006.

Trägårdh, Lars & Lars Svedberg (red), *Det civila samhället som forskningsfält. Nya avhandlingar i ett nytt sekel*. Stockholm, 2006.

Weissglas, Gösta, (et al), *Kulturarvet som resurs för regional utveckling. En kunskapsöversikt*, Stockholm, 2002.

Wettergren, Åsa & Andrew Jamison, *Sociala rörelser. Politik och kultur*, Lund, 2006.

Winge, Harald, "Hvordan kan lokalhistorie være byggesteiner for rikshistorie?", Braut, Else (red): *Blikk på lokalhistorie*. Norsk lokalhistorie etter 1970, Norsk lokalhistorisk institutt, 1997.

Winge, Harald, Dagfinn Slettan og Egil Nysæter: I arbeid for lokalhistorie og kulturvern. Landslaget for lokalhistorie 75 år 1920-1995, Landslaget for lokalhistorie, 1995.

Utkast till stadgar, jemte råd och upplysningar för folkbildnings- och hembygdsföreningar, Stockholm, 1906.

Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider: bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund, 2001.

Åmark, Klas, "Att skriva Norges – och Sveriges – historia. Samlingsrecension", *Historisk tidsskrift*, 2001:3.

Österberg, Eva, "Människan och de kombinerade lojaliteterna, nationella och regionale/lokala projekt i svensk historia, i Emilsson, Ann och Sven Lilja (red.), *Lokala identiteter – historia, nutid, framtid*, Högskolan i Gävle-Sandviken, 1998.

IDÉER OM HEMBYGDEN. UTMANINGAR FÖR EN FOLKRÖRELSE MED
LOKALSAMHÄLLET I FOKUS I EN GLOKALISERAD VÄRLD

Hembygdsrörelsen har i snart hundra år sökt fånga omsorgen om det lokala sammanhanget i gemensamma ansträngningar för att både bevara värden från det förflutna och utveckla en framtid att leva i. Det är därför möjligt att summera hur man gått tillväga och inte minst vad i den egna rörelsen som är dugligt för att möta de utmaningar som möter oss alla i borte änden av det nationella industrisamhället.

TEMA KULTUR OCH SAMHÄLLE

TEMA KULTUR OCH SAMHÄLLE

RED. PETER ARONSSON & ANNIKA SANDÉN

ISSN 1653-0373

ISBN 91-975663-7-3

TEMA KULTUR OCH SAMHÄLLE

Vid Linköpings universitet finns en stark tradition att organisera forskning och forskarutbildning tvärvetenskapligt och fakultetsöverskridande. Inom den tematiskt organiserade forskningen vid filosofiska fakulteten bedrivs forskning inom breda problemområden, så kallade teman.

Vid Tema Kultur och samhälle, eller Tema Q, är forskning och forskarutbildning tvärvetenskapligt organiserad. Kultur studeras som ett dynamiskt praktikfält och forskningen rör såväl kulturprodukterna i sig som hur de produceras, kommuniceras och brukas. Tema Q utgör en del av Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur (ISAK).

LINKÖPINGS UNIVERSITET